КРАЄЗНАВСТВО

№ 3—10

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ КРАЄЗНАВСТВА
ХАРКІВ, 1929

З М І С Т

Стор.

Н А Ш   К Р А Й

З КРАЄЗНАВЧОГО ЖИТТЯ

Пролетарі всіх країн, єднайтеся

КРАЄЗНАВСТВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ КРАЄЗНАВСТВА

ХАРКІВ, 1929 р. № 3 10 Адреса редакції: Харків, вул. К. Лібкнехта, 33, п. 13. Український Комітет Краєзнавства.

М. Левицький.

До скликання всеукраїнського краєзнавчого з'їзду.

Перша Всеукраїнська Краєзнавча Нарада відбулася ще в травні 1925 року. Нарада ця відбулася в часи початку краєзнавчого руху в УСРР, вона підсумувала тільки перші кроки цього руху, дала головні настановлення й директиви, дала великий стимул краєзнавчій роботі.

Але вже більше як чотири роки відділяє нас од цієї наради. За цей час мережа краєзнавчих організацій збільшилася в десятки разів; робота цих організацій значно заглибилася; в коло уваги краєзнавців увішла ціла низка нових актуальних питань: напружена реконструкційна робота в усіх ділянках соціялістичного будівництва ставить перед краєзнавцями нові й нові завдання; деякі товариства провадять уже систематичну роботу за завданнями плянових місцевих органів; кінець-кінцем і організаційні форми, намічені на першій нараді, вимагають перевірки й певних корективів.

Завдання перебудови всього народнього господарства на зовсім нових підвалинах вимагає якнайдокладнішого вивчення продукційних сил країни, а разом з тим це завдання вимагає *організації волі всього населення*, спрямованої на свідому участь у перебудові, що, звичайно, базується на глибокому й різнобічному вивченні всіх місцевих особливостей, на перевірці ефективности різних заходів нового будівництва, сприятливих і гальмуючих моментів місцевих умов.

Щодалі дужче стає перед кожним краєзнавцем завдання: *не тільки вивчати свій край, але відповідно до пізнання і в згоді з загальними плянами соціялістичної реконструкції — перетворювати, перебудовувати свій край*.

Таким чином життя поставило перед краєзнавцями два головних завдання — вивчати свій край і перебудовувати його, а це вимагає і відповідної організації всієї краєзнавчої роботи.

Вивчення краю ми мали й досі, як головне завдання краєзнавчих організацій, але для того, щоб це вивчення дало достатні наслідки, треба, щоб це вивчення провадилося систематично, за певним пляном, щоб цей плян ув'язувався з загальним пляном вивчення продукційних сил УСРР, щоб усю роботу провадилося під єдиним науковим керу-

ванням, отже треба, щоб вся краєзнавча робота була ув'язана з роботою науково-дослідчих організацій.

Особливого значіння набуває краєзнавча робота нині, коли не тільки округа і район мають свій бюджет, а вже й низка окремих сіл також переходять на твердий бюджет. Як округа, ба навіть окремі більші райцентри ще мають певні установи й певні, хоч і невеликі кадри наукових робітників, що можуть виконувати спеціяльні завдання і дослідження округи або району, то вже більша кількість районів і всі без винятку села в справі вивчення місцевих можливостей можуть покладатися *тільки на краєзнавчі сили*, а реальність місцевого бюджету, реальність заходів до піднесення рівня місцевого добробуту залежить виключно від доброго й докладного знання місцевих умов.

Так усі зазначені питання, що їх життя поставило перед краєзнавцями, так і велика дослідча робота, що її вже проробили краєзнавчі організації за минулі чотири роки, вимагають певних заходів, щоб урахувати досвід, підрахувати сили, уплянувати дальшу роботу, дати цій роботі тверді наставлення, ув'язані з актуальними проблемами сучасного реконструктивного періоду соціялістичного будівництва.

Єдиним заходом, що найраціональніше може розв'язати всі ці питання, є — скликати всеукраїнський краєзнавчий з'їзд.

Питання потреби скликати краєзнавчий з'їзд УСРР, Український Комітет Краєзнавства щороку ставив перед Президією Укрнауки, і в минулім році Президія Укрнауки ухвалила потребу скликати всеукраїнський з'їзд, але цю постанову не можна було зреалізувати тільки за браком коштів. Отже в наступнім році з'їзд краєзнавчий конче потрібно скликати, щоб розв'язати хоча б найголовніші питання, що без їх вирішення гальмується вся краєзнавча робота.

З актуальних питань, що стоять нині перед краєзнавчими організаціями, можна вже зараз назвати цілу низку. Насамперед з'їзд мусить підвести підсумок усій роботі, що її перевели краєзнавчі організації за час від першої наради. Цей період можна вважати переходовим. Краєзнавцям довелося зробити велику роботу в справі переключення уваги з традиційних галузів, як от: археологія, антропологія, етнографія, на сучасні актуальні, як - виробничі сили, розшарування села, ефективність колективізації і т. ін. Це переключення вже переведене, але в якій мірі, який робочий ефект його, які є гальма, що саме потрібне для нормального розвитку роботи в новім напрямку — це все мусить підрахувати з'їзд. Різні товариства йшли різними шляхами в своїй роботі. Отже й цей досвід різних товариств з'їзд теж дасть змогу урахувати й проаналізувати, забезпечивши надалі від можливих хиб і огріхів у роботі.

Завдання, що їх ставить перед краєзнавцями сучасний реконтруктивний період, вимагають чіткого й точного уявлення, що саме і в якій мірі можуть взяти до виконання саме краєзнавчі організації, які засоби інтенсифікації роботи треба прикласти, так би мовити, щоб збільшити місткість краєзнавчої мережі.

Надзвичайної ваги набуває справа пляновости роботи. Вже кожний краєзнавець давно відкинув старі форми роботи „од випадку до випадку", і навіть свою індивідуальну роботу так чи інакше плянує. Отже, намітити широку перспективну схему потрібних для дослідження питань уже замало. Конче потрібно мати нормальну цілком конкретну п'ятирічку, тісно ув'язану з загальнореспубліканською, і ясно собі уявити — яке місце ця краєзнавча робота матиме в цій загальній п'ятирічці і як саме цей, краєзнавчий, плян розподілиться по всій мережі. Річ ясна, що цьому питанню плянування з'їзд муситиме приділити велику увагу.

Справа методики краєзнавчої роботи різних галузів; справа підготовки кадрів краєзнавчих, а тим самим — активізації в краєзнавчому напрямку роботи школи трудової й спеціяльної; справа втягнення до краєзнавчої роботи ширших кадрів — робітничого й селянського активу, комсомолу і т. ін. — все це є ті актуальні справи, що їх мусить розв'язати з'їзд.

Реалізація поставлених завдань вимагає й відповідної організації самої краєзнавчої роботи на терені УСРР. Це питання, що його, які справу великої актуальности життя насамперед висовує, це справа наближення краєзнавця до об'єкту краєзнавчого дослідження, справа про краєзнавчу одиницю. Досі округове товариство здебільшого мало за своє завдання вивчати цілу округу. Річ ясна, що таке завдання товариство могло виконати або в формі фіксації загальних відомостей, або в процесі довгочасного систематичного дослідження. Очевидно, що наслідки такого довгочасного дослідження в умовах сучасних темпів мали б, кінець-кінцем, академічне значіння, бо мінливість сучасних господарчих явищ вимагає й надзвичайно швидкого дослідження.

Комітет ще в минулім році поставив за своє завдання головну увагу звернути на організацію районових товариств, але в умовах УСРР ця справа стільки складна, що з'їздові доведеться добре її обміркувати, бо питання про те чи округа, район, чи село має стати за таку одиницю не є питання суто організаційне — справа тут не в організаційнім об'єднанні краєзнавчих сил у межах тої чи іншої адміністративної одиниці, а це — справа встановлення об'єкту, що мусить бути досліджений і способу найраціональнішої організації сил для цього дослідження.

З момента переходу 65% сіл на свій самостійний бюджет вже окреме село стає такою господарчою одиницею, що мусить бути зивчена в краєзнавчому розумінні, але той наявний стан краєзнавчих сил, що ми його маємо, не дає ще нам змоги орієнтуватися на сільську краєзнавчу організацію, проте цей стан особливо загострює справу більшення кадрів і справу максимального використання всіх установ, придатних до краєзнавчої роботи в селі і насамперед — школи, сельбудинка, досвідніх станцій тощо.

Так само й суто організаційні питання набувають нині певної актуальности. Розвиток краєзнавчої мережі вже ставить питання про

форми об'єднання різних категорій краєзнавчих осередків у межах адміністративних чи економічних одиниць. Наприклад, стало вже цілком конкретно питання міжокругових, так би мовити — краєвих об'єднань*. Сюди ж ввійде й питання взаємин поміж самостійними краєзнавчими осередками й несамостійними (шкільні, студентські тощо), що досі ще у великій мірі не розв'язані і що їх розв'язати, або вірніше, що способи розв'язання їх може дати тільки з'їзд.

Вже з коротко накресленого переліку питань, на нашу думку, ясна конечна потреба скликати всеукраїнський краєзнавчий з'їзд. Комігет не має ще можливості визначити певний речінець, але вважає, що всі краєзнавчі організації мусять вже нині розпочати підготовку до з'їзду з тим, щоб першу ж можливість скликання використати негайно, не затягаючи речінця попередньою підготовчою роботою.

Дм. Соловей.

В справі обслідування поширення та збирання лікарських рослин на Україні.

Щоб освідомити себе, щоб виявити усі можливості щодо нашого господарчого та культурного розвитку і цим знайти найближчий та найліпший шлях до його реконструкції, ми мусимо мобілізувати всі виробничі сили нашої республіки, а це можливе лише шляхом докладного, грунтовного, пильного й масового дослідження усіх окремих ділянок нашого економічного й культурного фронту, бо тільки так ми досягнемо всебічного вивчення нашої країни й здобудемо могутнє знаряддя для соціялістичного будівництва.

Зазначене всебічне вивчування має іти поступінно, крок за кроком, але планово і з присвяченням однакової уваги так великим, як і малим ділянкам нашого життя. Між іншим, отакою малою ділянкою нашого економічного життя, проте вартою також пильної уваги, є й вивчування природніх наших ресурсів лікарських рослин і організації збору та збуту їх.

Не маючи на меті давати тут зразу розвідки в цій справі, ми скажемо лише кілька слів, щоб орієнтувати читача-краєзнавця.

Збирання та збут лікарських рослин провадяться на Україні здавна. Здавна була вона одним з найбільших кутків колишньої імперії, що визначалася розмірами постачання лікарської рослинної сировини на внутрішній та закордонний ринки. Таким визначним ринком лікарської сировини лишилася Україна і в сьогочасному Радянському Союзі. Проте, ще й до цього часу справа збору та використання тої сировини налагоджена досить примітивно. Нещодавно один з Харківських дописувачів писав у газеті „Экономическая Жизнь", що „Україна, на жаль,

* Пропозиція Кам'янець-Подільського Округового Краєзнавчого Комітету про об'єднання роботи округ Кам'янець-Подільської, Шепетівської, Тульчинської й Могилівської.

не вивозить лікарських трав у перемобленому вигляді; тільки виробництво одної м'ятної олії налагоджено остільки, що можна ставити питання про її вивіз за кордон після цілковитого покриття внутрішнього попиту". Це загальна наша хвороба: ми маємо досить багато всілякої сировини, але неперероблену, у первісному стані збуваємо її за межі України, втрачаючи на цьому великі гроші, до того ж маючи у себе досить вільних робочих сил.

Щоб дати загальне уявлення про розміри заготівлі на Україні лікарських рослин та деяких продуктів їхнього перероблення, ми наведемо тут такі цифрові дані, зібрані за нашим керівництвом в ЦСУ УСРР. Заготівля лікарських рослин та продуктів їхньої переробки в цінувальному виразі:

Року	бюджетового	1925/26	заготовлено	на	407.519 крб.
„	„	1926/27	„	„	1.002.604 „
„	„	1927/28	„	„	1.770.711 „

Отож із оцих даних ми бачимо, що заготівля лікарських рослин та продуктів їхньої переробки на Україні останні роки зростала досить помітно, досягши, кінець-кінцем, солідної цифри в 1.770.711 крб.

Гляньмо ж тепер, як розподілялася ця заготівля по округах (Дивись стор. 6 — 7 табл. I).

Тут треба сказати, що територіяльний розподіл заготівлі не є цілком точний, а лише наблизний, бо центральні заготовчі організації, що їхні дані ми тут використовуємо, здебільшого дають відомості не по округах, де практично проведено заготівлю, а по своїх конторах, які часто провадять заготівлю не тільки там, де вони перебувають, а й у інших округах. Особливо ж, невірну картину територіяльного розподілу дають ці відомості за рік 1925/26 і, навпаки, значно кращу й точнішу за наступні два роки. Отож, за даними цієї таблиці виходить, що головна маса заготівлі, цебто більш як $^{3}/_{4}$ цінувальної вартости її, припадає на лісостепове лівобережжя України, де в свою чергу виділяються округи Прилуцька й Кременчуцька. На всі ж інші економічні райони України припадає близько $^{1}/_{4}$ вартости всієї заготівлі, при чому на першому місці тут стоїть Степова Україна, далі Правобережний Лісостеп і, кінець-кінцем, Полісся, що його вага є вже зовсім мізерна. Проте, цей нерівномірний розподіл заготівлі по території України пояснюється не так нерівномірним зосередженням відповідних природніх рослинних багатств, як певною старою звичкою людности до збирання диких лікарських рослин та засівом культурних. Можна думати, що природні ресурси згаданих рослин є більш-менш в однаковій мірі скрізь, але докладно мають це з'ясувати досліди краєзнавців.

Подаючи тут таблицю I — „Територіяльний розподіл пляновоі заготівлі лікарських рослин та продуктів їхньої переробки за три роки", ми з'єднали різноманітні продукти до купи, щоб дати компактну й наочну таблицю для порівняння

Табл. I.

Територіяльний розподіл заготівлі лікарських рослин та продуктів їхнього переробітку, переведеної пляновими заготовлювачами України.

Назви економічних районів, підрайонів та округ України	Заготовлено лікарської рослинної сировини										
	1925/26 р.			1926/27 р.			1927/28 р.				
	Центнерів	На суму: Карбованців	На суму: У %% до підсумку	Центнерів	На суму: Карбованців	На суму: У %% до підсумку	Центнерів	На суму карбованців	Крім того на суму карб. без позначення ваги	Разом на суму: Карбованців	Разом на суму: У %% до підсумку
I. Полісся	—	—	—	169	5.266	0,3	160	8.143	10.700	18.843	1,1
В т.ч.: 1. Волинська (Житомир.) окр.	—		—	27	2.286	0,1		—	—	—	—
2. Глухівська	—	—	—	—	—	—	—	—	3.400	3.400	0,2
3. Конотіпська	—	—	—	—	—	—	—	—	1.100	1 100	0,1
4. Коростенська	—		—	113	997	0,1	160	8.143	—	8.143	0,5
5. Чернігівська	—	—	—	29	1.983	0,1	—	—	6.200	6.200	0,3
II. Лісостеп Правобережний	4.048	156.616	38,4	493	26.245	1,7	372	28.141	46.000	74.141	4,2
В т.ч.: 1. Бердичівська окр.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Білоцерківська „	—	—	—	—	—	—	98	5.477	—	5 477	0,3
3. Вінницька „		—		—	—	—	—	—	21.000	24 000	1,3
4. Гуманська „	—	—	—	25	1.252	0,1	50	2.795	—	2.795	0,2
5. Кам'янецька „	—	—	—	—	—	—	—	—	300	300	0,0
6. Київська „	4.048	156.616	38,4	403	19.834	1,3	30	1.677	15.600	17.277	1,0
7. Могилівська „	—	—	—	—	—	—	—	—	700	700	0,0
8. Проскурівська „	—		—	—	—	—	—	—	900	900	0,1
9. Тульчинська „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10. Шевченківська „	—	—		65	5.159	0,3	194	18.192	4.500	22.692	1,3
11. Шепетівська „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
III. Лісостеп Лівобережний	2.050	79.314	19,5	20.956	1.427.560	89,1	17.046	1.291.871	52.700	1.344.571	75,9
В т.ч.: 1. Кременчуцька окр.	1.998	77.302	19,0	8.465	435.756	27,2	14.783	481.215	500	481.715	27,2
2. Куп'янська „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Лубенська „	—	—	—	2.001	90.361	5,6	572	48.931	29.900	78.831	4,4

4. Ніжинська „	—		—						1.200	1.200	0,1
5. Озюмська „			—					—		—	
6. Полтавська „			—					—	300	300	0,0
7. Прилуцька „	—		—	10.191	885.677	55,2	1.779	214.819	2.300	217.119	12,2
8. Роменська „	—		—	222	8.978	0,6	356	15.340	18.400	33.740	1,9
9. Сумська „	—		—	18	860	0,1	56	1.566		1.566	0,1
10. Харківська „	52	2.012	0,5	59	5.928	0,4		—	100	100	0,0
IV. Степ	3.433	132.822	32,6	5.736	118.826	7,4	8.847	167.884	1.400	169.284	9,6
В тому числі:											
а) **Хліборобський підр.**											
1. Зінов'ївська окр.	—	—	—		—	—	321	5.760		5.760	0,3
2. Маріупільська „	3.433	132.822	32,6	3.200	70.231	4,4	1.742	31.380		31.380	1,8
3. Мелітопільська „			—	—	—	—	240	4.402		4.402	0,3
4. Миколаївська „	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—
5. Одеська „	—		—	1.538	29.037	1,8	4.167	81.720		81.720	4,6
6. Першомайська „	—	—	—	3	140	0,0	10	731	—	731	0,0
7. Старобільська „	—	—	—		—			—	900	900	0,1
8. Херсонська „	—		—	729	14.197	0,9	618	12.213		12.213	0,7
9. Молдавська АСРР			—	258	4.724	0,3	1.749	31.678		31.678	1,8
Разом по підр. „а“	3.433	132.822	32,6	5.728	118.332	7,4	8.847	167.884	900	168.784	9,6
б) **Дніпрянський пром. підр.**											
1. Дніпропетровська окр.	—		—		—			—	100	100	0,0
2. Запорізька „	—		—	8	494	0,0	—	—	100	100	0,0
3. Криворізька „		—	—				—	—			
Разом по підр. „б“	—		—	8	494	0,0		—	500	500	0,0
в) **Гірничий підрайон**											
1. Артемівська окр.	—		—		—			—	—	—	—
2. Луганська „	—	—	—		—	—	—	—		—	
3. Сталінська „			—	—	—			—	—	—	—
Разом по підр. „в“			—		—	—	—	—	—	—	
V. Невиявлено територіяльно	—		—	20	16.373	1,0	3.286	123.800	40.072	163.872	9,2
Україна в цілому	9.531	368.752	90,5	27.374	1.594.270	99,5	29.711	1.619.839	150.872	1.770.711	100,0
За межами України	1.002	38.767	9,5	132	8.334	0,5	—			—	—
Загальний підсумок	10.533	407.519	100,0	27.506	1.602.604	100,0	29.711	1.619.839	150.872	1.770.711	100,0

Табл. II. **Територіяльний розподіл заготівлі лікарських рослин, пере**

у тис. центн.

Назви економічних районів, підрайонів та округ України	Рай-дерево (Рицина)		М'ята листя		М'ятна олія		Корінь лепехи очищений		Корінь лепехи неочищений		Корінь оману лікарськ.		Ром. лікар.	
	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.
I. Полісся.	—				—			—	—	—		—		
В тому числі:														
1. Волинська (Жит.) окр.					—			—						
2. Глухівська		—				—	—	—						—
3. Конотіпська		—	—	—	—	—	—		—		—			
4. Коростенська	—	—			—		—		—	—	—	—		
5. Чернігівська		—	—		—	—	—	—	—	—		—		—
II. Лісостеп Правобер.	—	—	0,1	1,4	0,0	9,3					—	—		—
В тому числі:														
1. Бердичівська окр.	—	—	—	—	—	—		—	—			—		
2. Білоцерківська	—	—	—	—	—	—			—	—		—		
3. Вінницька	—	—	—	—	—	—	—	—	—			—	—	—
4. Гуманська	—	—	—	—	—							—		
5. Кам'янецька	—	—	—	—	—				—	—	—	—	—	
6. Київська	—	—	—		—			—	—	—		—	—	
7. Могилівська	—	—	—	—	—	—						—	—	
8. Проскурівська	—	—	—	—	—		—	—	—			—	—	
9. Тульчинська	—	—	—	—	—	—		—	—	—		—	—	—
10. Шевченківська	—	—	0,1	1,4	0,0	9,3		—	—	—			—	—
11. Шепетівська	—	—	—	—	—	—			—	—	—	—	—	
III. Лісостеп Лівобер.	—	—	2,6	91,5	0,4	793,9	0,8	9,8	4,3	36,8	0,6	46,7	0,9	31,8
В тому числі:														
1. Кременчуцька окр.		—	0,9	27,5	0,1	60,2	0,8	9,8	4,2	36,8	0,6	46,7	0,9	31,8
2. Куп'янська	—		—	—	—	—	—	—	—		—		—	
3. Лубенська	—	—	0,4	17,3	0,0	25,2	—	—	—	—	—	—	—	—
4. Ніжинська	—	—	—	—	—	—	—	—	—			—	—	
5. Ізюмська		—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6. Полтавська	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—		—
7. Прилуцька	—	—	0,9	33,9	0,3	708,5	—	—	—	—			—	
8. Роменська	—	—	0,3	11,2	—	—	—	—	—	—		—	—	
9. Сумська	—	—	0,1	1,6	—	—	—	—	—		—	—	—	
10. Харківська	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	
IV. Степ.	8,8	167,9	—		—			—	—			—		—
В тому числі:														
а) Хліборобський підр.														
1. Зінов'ївська окр.	0,3	5,8	—	—	—	—	—	—	—			—	—	—
2. Маріупільська	1,7	31,4	—	—	—	—	—	—	—			—		
3. Мелітопільська	0,2	4,4	—	—	—	—		—	—	—	—	—		
4. Миколаївська	—	—	—		—	—	—	—	—		—	—		—
5. Одеська	4,1	81,7	—	—	—	—		—	—		—	—		—
6. Першомайська	0,0	0,7	—	—	—			—	—		—	—		
7. Старобільська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
8. Херсонська	0,7	12,2	—	—	—		—	—	—	—		—	—	—
9. Молдавська АСРР	1,8	31,7	—		—	—	—	—	—		—	—		—
Разом по підр. „а“	8,8	167,9			—		—	—	—			—	—	—
б) Дніпрян. пром. підр.														
1. Дніпропетровська окр.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—		—
2. Запорізька	—	—	—		—		—	—	—	—		—	—	—
3. Криворізька	—	—	—		—		—	—	—				—	—
Разом по підр. „б“	—	—	—	—	—	—	—	—	—			—	—	—
в) Гірничий підрайон:														
1. Артемівська окр.	—	—	—	—	—	—	—	—	—			—		
2. Луганська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3. Сталінська	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—
Разом по підр. „в“	—	—		—	—	—	—	—	—			—		—
V. Невиявленотеритор.	—	—	2,7	94,8	—		—		—		—			—
Україна в цілому	8,8	167,9	5,4	190,7	0,4	803,2	0,8	9,8	4,3	36,8	0,6	46,7	0,9	31,8
За межами України	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Загальний підсумок	8,8	167,9	5,4	190,7	0,4	803,2	0,8	9,8	4,3	36,8	0,6	46,7	0,9	31,8

веденої пляновими заготовлюювачами України року 1927/28.
та тис. карб.

Див. текст стор. 10.

та продуктів переробітку тої сировини

Шавлія лікарська		Блекота		Липовий цвіт		Бузиновий цвіт		Бузинові ягоди		Дивина		Інші й не розподілені		Разом усіх рослин		Крім того лікси-ровини нерозпод. на суму карб.	Разом на суму карбованців
Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.	Кількість	На суму карбов.		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,2	8,1	0,2	8,1	10,7	18,8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3,4	3,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,2	8,1	0,2	8,1	1,1	1,1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,1
																6,2	6,2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,2	14,4	0,3	28,1	46,0	74,1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	5,4	0,1	5,4	—	5,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24,0	24,0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,0	2,8	0,0	2,8	—	2,8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,3	0,3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,0	1,7	0,0	1,7	15,6	17,3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,7	0,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,9	0,9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	4,5	0,2	18,2	4,5	22,7
0,3	16,5	0,6	13,8	1,1	65,3	0,1	2,4	0,5	9,7	0,1	2,8	4,8	170,9	17,1	1291,9	52,7	1344,6
0,3	16,5	0,6	13,8	1,1	64,9	0,1	2,4	0,5	9,7	0,1	2,8	4,5	158,3	14,8	481,2	0,5	481,7
—	—	—	—	0,0	0,1	—	—	—	—	—	—	0,2	6,3	0,6	48,9	29,9	78,8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*1,2*	*1,2*
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,3	0,3
—	—	—	—	0,0	0,3	—	—	—	—	—	—	0,1	2,1	1,3	744,8	2,3	747,1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*0,0*	*4,2*	*0,3*	*15,4*	*18,4*	*33,8*
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*0,1*	*1,6*	—	*1,6*
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*0,1*	*0,1*
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,8	167,9	1,4	169,3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,3	5,8	—	5,8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,7	31,4	—	31,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,2	4,4	—	4,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4,1	81,7	—	81,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,0	0,7		0,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,9	0,9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,7	12,2	—	12,2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,8	31,7	—	31,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,8	167,9	0,9	168,8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	0,1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,4	0,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,5	0,5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,6	29,0	3,3	123,8	40,1	163,9
0,3	16,5	0,6	13,8	1,1	65,3	0,1	2,4	0,5	9,7	0,1	2,8	5,8	222,4	29,7	1619,8	150,9	1 770,7
0,3	16,5	0,6	13,8	1,1	65,3	0,1	2,4	0,5	9,7	0,1	2,8	5,8	222,4	29,7	1619,8	150,9	1 770,7

територіяльного розподілу за кілька років, отож, щоб ясніше було, де і які рослини чи продукти їхньої переробки заготовляються, ми даємо тут другу таблицю (II), яка охоплює лише один 1927/28 рік, але дає зате більш даталізовані дані. В цій таблиці ми для зменшення місця змушені були подати всі дані в тисячах центнерів та тисячах карбованців. Але в наслідок цього вийшли подекуди позначення 0,0 — це свідчить, що заготівля в окрузі в даному разі була менша за 100 центнерів, себто менша за $^1/_{10}$ частину тисячі. (Див. табл. II на сторінці 8—9).

Наша таблиця II дає цілком ясну картину того, де що зосереджене. В той час, як засів і заготівля райдерева (рицини, кліщовини) зосереджена лише в Степу, культура м'яти й заготівля м'ятного листя та олії зосереджена в Лісовому Лівобережжі. В Лісовому Лівобережжі зосереджені переважно й збірання та заготівля диких лікарських рослин і т. д.

Всі ці дані, навіть не будучи цілком точні щодо змалювання територіяльного розподілу, наблизне уявлення безперечно все ж таки дають і, гадаємо, будуть корисні для тих, хто зацікавиться справою дослідження поширення та збору лікарських рослин, програму якого ми далі й подаємо (Дивись додаток „Анкета").

Приступаючи до роботи, треба окремо провадити обслідування поширення та збирання диких і окремо культурних рослин. Кожна з цих робот має бути окремим завданням.

Що ж стосується самого обслідування, то воно має розпочатися навесні і закінчитися восени, цебто має захопити ввесь сезон засіву і збору рослин. На підставі матеріялів, що їх буде зібрано за час обслідування, можна буде зробити монографічні описи як окремих невеличких територій, так і цілої України.

Переводити обслідування треба, по можливості цілій групі краєзнавців, щоб охопити яко мога більшу суцільну територію.

Перед тим, як розпочинати обслідування, краєзнавцям треба ознайомитися трохи з літературою питання. В цьому трохи допоможе складений нами бібліографічний показник. Щоправда, він не охоплює всієї літератури, але з одного боку він подає головну літературу, що є руською мовою, з другого ж боку зазначає сливе всю літературу, що стосується спеціяльно України.

Зібраний місцевими дослідниками-краєзнавцями матеріял, поперше, зможуть використати самі дослідники на місці, подруге — його використають у центрі. Отож, надсилаючи матеріял до Українського Комітету Краєзнавства, треба суворо додержуватися тої схеми, що її подано в анкетах, які додаються в кінці, інакше матеріял не можна буде звести до одного знаменника з подібними ж матеріялами, що їх надішлють інші краєзнавці.

Це не значить, звичайно, що краєзнавці не можуть провадити вивчення ширше, аніж то визначено рямцями анкети. Навпаки, це не

тільки можна, а треба робити. Але, збираючи матеріял, треба теж його систематизувати, як того вимагають анкети, подаючи все інше у додаткові. Це полегшить статистичне зведення даних, які будуть зібрані різними краєзнавцями та їхніми об'єднаннями і надіслані до центру, а разом з тим полегшить і наукове опрацювання їх. Отож, такі питання, як збирання гербаріїв позначених рослин, місцевих назв тих рослин, виявлення конкретних випадків вживання лікарських рослин в народній медицині і способу того вживання і т. д., і т. п., все це має бути пророблено вже самими краєзнавцями в залежності від місцевих умов та інших обставин.

Головніша література питання.

1. **Обухов А. Н.**— Лекарственное сырье СССР, его заготовка и сбыт. Изд. Наркомторга, Москва, 1927, in 8°, стр. 227.

2. Современное положение в России промысла сбора, культуры и обработки лекарственных растений, по данным анкеты Департамента Земледелия, произведенной в 1915 г. Разработана под общим руководством и наблюдением начальника 8-го отделения А. И. Шахназарова. СПБ., 1916, in. 8° стр. 310.

3. **Комаров В. Л.**— Сбор, сушка и разведение лекарственных растений в России. Справочник (с 43 цветными и 30 обыкновенными рисунками растений). Изд. Мин. Землед., СПБ. 1917, in 8°, стр. 136+73 табл.

4. **Астряб М. Г.**—Лубенский ботанический сад. Труды Полтавской Учен. Архив. Комиссии. Вып. XV, Полтава, 1917 г., стр. 87—105.

5. **Павловский И. Ф.**— Ботанические сады в Полтаве, разведение и собирание лекарственных растений в Полтавской губ. в прошлом столетии. (По архивным данным) — Тр. Полт. Учен. Арх. Ком., Вып. XIII Полтава 1915, стр. 195—253.

6. **Августинович Ф. М.**— О дикорастущих врачебных растениях Полтавской губернии. Киев, 1853.

7. **Гавсевич П. И.**—Собирание лекарственных трав на Лубенщине. Вы. I.—Труды Местного Совещания об организации сбыта трав 10—11 января 1913 г. в Лубнах. Изд. Луб. О-ва Сел. хоз., 1913. in. 8°, стр. 98.

8. **Гавсевич П. И.**—Собирание и культура лекарственных трав на Лубенщине. Вып. II — К вопросу об организации опытного изучения лекарственных растений в г. Лубнах. План работ на 1916 год и смета на закладку и ведение Лубенской опытной и семенной плантации. Изд. Луб. О-ва Сел. Хоз., Лубны 1916, in 8°, стр. 47+24.

9. **Монтеверде Н. Н.**— Развитие и современное состояние промысла сбора и культуры лекарственных растений в Полтавской губернии. Изд. Ком. по изучен. естеств. производительных сил России. СПБ. 1916, in 8°, стр. 75.

10. **Величко, К.**— Стан промислу лікарських рослин на Пирятинщині. Журн. „Хозяйство Полтавщини" № 2, за 1921 г., стр. 71—72.

11. **Іллічевський, С.**—Про лікарські рослини на Полтавщині. Журн. „Полтавський Селянин" № 5, 1925, стр. 15—18.

12. **Оголевец Г.**—Современное положение промысла лекарственных растений на Полтавщине. (Лубенский лекарственный район) 1912—1922 г.г. Журн. „Хозяйство Полтавщины" № 7, 1922 г. стр. 33—40.

13. **Оголевец Г.**— Сбыт лекарственных растений в 1912—1922 г.г.— Журн. „Хоз. Полтавщины" № 8, 1922 г., стр. 55—65.

14. **Оголевец Г.**—Перспективы ввоза и вывоза лекарственных растений.— Журн. „Хоз Полтавщины“ № 9, 1922, стр. 88—91.

15. **Оголевец Г.**— Роль опыта в деле поднятия промысла лекарственных растений в России. „Хоз. Полтавщины“ № 9, 1922 г., стр. 71—87.

16. **Любименко В. Н.**— Лекарственные и дубильные растения Таврической губернии. Материалы для изучения естествен. произв. сил России, издаваемые Комис. при. Рос. Академ. Наук. СПБ. 1918, in 8°, стр. 43.

17. **Андреев В. Н.**—Организация заготовки лекарственных растений кооперацией в 1922 г.— „Кооперативный Бюллетень Вукопспилки“ № 10 (29) за 22/III 1922 г.

18. **Андреев В. Н.** Экспорт лекарственных растений.— „Кооперативный Бюллетень Вукопспилки“ № 24 (43) за 29/VII 1922 г.

19. **Кащенко М. Т.** академ.—Огляд діяльности Київського Акліматизаційного саду у відділі лікарських рослин за перший період існування. (З року 1915 по 1921). Складено за участю співробітників саду та сторонніх фахівців. Вид. ВУАН. Київ, 1927 in 8°, стр. 279.

20. **Бертенсон В. А.**— К вопросу о культуре клещевины на юге России.— „Записки О-ва Сел. Хоз. Южной России“, 1888 г.

21. **Финн В.**— О разведении лекарственных растений в Южной России.— „Зап. О-ва Сел. Хоз. Южной России“, 1896 г. № 11—12.

22. **Яната А.**—Дикорастущие лекарственные растения. „Южно-Русск. Сел. Хоз. газета“, 1915, № 29.

23. **Яната, А.**— Меры к развитию у нас промысла по сбору и культуре лекарственных растений. „Южно-Русская Сель.-Хоз. газета“ 1915 г. № 33—35.

НАШ КРАЙ

К. Червяк.

Килимарство на Коростенщині.

I.

Як певний вид кустарного виробництва, як прояв народньої мистецької творчости і як елемент зовнішнього побуту населення, килимарство цікаве й важливе явище на Україні. Але, не зважаючи на це, вивчати килимів почали недавно: головні праці про українські килими припадають на останні 4—5 літ як от праці: В. Г. Крижановського, А. І. Зарембського, В. Щербаківського, С. Таранушенка, Я. Риженка та інш. Ці праці дають уявлення про історію килимарства, його техніку й орнамент тощо, але про сучасний стан килимарства й про типи килимів на колишній Волині взагалі й на Коростенщині зокрема в тих працях нічого не подається, а коли ж і згадується „волинські" килими, то тут мають на увазі ті килими, що їх було зібрано в передреволюційні часи, в добу, коли аматори головним чином цікавились килимами, як об'єктами містецтва, й мало дбали про вивчання, наприклад, поширення килимарства й килимів між окремими шарами населення тощо.

Крім цього, вивчаючи килимарство на Україні відчувається недостача певних статистико-економічних і побутових відомостей.

Щождо ткацтва та килимарства на Волині, то за них є лише книжечка —„Кустарные промыслы в Волынской губ. по данным текущей сельско-хозяйственной статистики" (Житомир, 1914 р.).

У цій праці єсть „Примечание. Число хозяйств, занимающихся кустарными промыслами по данным, полученным от волостных правлений". За цими даними в колишніх повітах Ковельському та В.-Волинському килимів не виробляють, в Луцькому повіті займається килимарством одно-господарство (Силенська волость). В Рівенському—0, в Житомирському — 3 господарства (Краснопільська волость), в Н.-Волинському — 4 (Короецька волость), в Острожському — 0, в Дубенському — 23 (Мізочська волость), в Кременецькому 19, (одно господарство в Барсуцькій і 18 у Вишгородській волостях), в Ізяславському —0 і в Старо-Костянтинівському — 7 господарств (Купельська волость).

Щождо кол. Овруччини зокрема, яка собою складає головну частину сучасної Коростенщини, то, за даними статбюро Волинської Губ. Земської Управи, тут у 1912 році килимарством займалось 22 го-

сподарства, при чому ці відомості відносяться до Татарновичької, Велико-Фосенської та Іскрестьської волостей. Виробляють тут, за цими даними, „коври“ жінки й дівчата. „Продають дуже мало, бо ніхто не купує. Ціни од 8ⱼ до 25 руб., час, потрібний для виготовлення одного ковра од 1 до 2 навіть 4-х місяців“.

В передмові до цієї роботи про кустарні промисли Волинської губ. зав. статбюро говорить: „Подавана тут робота не може дати докладного опису кустарних промислів у губерні а може служити виключно для попереднього орієнтування при дальшому докладнішому вивченні кустарних промислів“.

З цими зауваженнями треба рахуватись і вивчаючи килимарство, бо, дійсно, як про це свідчать дані, що я їх зібрав, килими виробляли до революції й на Рівенщині, а на Житомирщині, Дубенщині та на Овруччині килимарство було поширене й у тих населених пунктах, що за них у наведеній роботі нічого не згадується.

1. Частина експонатів з килимарства Коростенщини на виставці польових робіт співроб. Етнолого-краєзнавчої секції Н.-Д. Кат. іст. культури ім. ак. Д. І. Багалія, що відбулась у Харкові 20 – 26 XII — 28 р.

Не одержимо ми бажаних нам відомостей про килимарство й від Коростенського Статбюра: за даними цього бюра року 1927 лише в м. Народичах лляно-ткацьким промислом було зайнято 6 одиниць-господарств, в яких цим промислом займалось 6 осіб.

Ця відсутність відомостей у Коростенського Статбюра пояснюється тим, що воно збирає відповідні статистичні відомості лише за ті господарства, які працюють на ринок, і воно майже зовсім ігнорує те кустарне виробництво, яке являється складовою частиною до певної міри натурального селянського господарства, або яке має допоміжне значіння в бюджеті цього господарства.

Ці обставини, а також і той факт, що Коростенський Музей недавно почав існувати й досліджувати матеріяльну культуру населення, спричинились до того, що ми зараз ще не маємо певних відомостей про кустарні промисли на Коростенщині та їх побутове значіння.

В дійсності ж Коростенщина так своїм побутом взагалі, як ткацтвом і виробництвом килимів зокрема, заслуговує на особливу увагу дослідника. Тут в засобах виробництва, архітектурі, в одежі, в обрядах і віруваннях населення спостерігаються ті архаїчні речі й побутові особливості, які дожили до наших днів і тепер пристосовуються до нових вимог життя, замінюються новими й умирають.

Крім того, на Коростенщині є багато сел, в яких живе так звана „шляхта“ *, яка так в давні часи, як і тепер заховує в свойому укладі

2. Сучасне убрання молодиць с. Годотовлі й Каменки (2 жінки ліворуч в запасках) та дівчат із с. Збранок.

побут звичайних селян, а разом з тим вона-ж, з наслідок свого пересічно-кращого економічного, а раніше й соціяльно-політичного становища, збагатила свій побут такими характерними рисами, які тут були до революції властиві лише цій „шляхті“, та якими вона відрізнялась від звичайних селян **.

Так, наприклад, у „шляхтянок“ були атласові каптани, одомашкові „капоти“ й спідниці, літні капоти, лисі тощо; в головних уборах і навіть у дрібних деталях сорочок та інших частин убрання теж були (і зберегаються ще й до цього часу) характерні риси, що ними

* „Шляхта“ ця в передреволюційні часи творила окремий стан, який своїми давніми привілеями так відрізнявся від селян, що й досі ще в цих селах можна почути з вуст колишнього „шляхтича“ слово „мужик“, як щось образливе, а „мужиками“ „шляхтичі“ звали звичайних селян. *Ред.*

** Про деякі особливості в сучасному побуті цієї шляхти дивись працю К. Червяк — „Шляхта околишня на Коростенщині“. Коростень. 1928.

„шляхтянки" намагалися підкреслити свою станову приналежність і виявити свій гонор.

А разом з тим, старі „шляхтянки" ще й зараз ходять у свитах і пам'ятають ті не дуже то й давні часи, коли й деякі „шляхтянки" ходили в звичайних сорочках (полотняних, не вишитих), до яких спереду і ззаду було привязано запаски (мал. 2), коли й у них голови було завито в звичайні намітки, або хустки, яких хвости випускались на плечі, а на ногах були звичайні постоли.

Літ 40 тому (с. Михайлівка, в якому живуть Костюшки) в святкові дні „шляхтянка" замість постолів обувала сап'янці, а замість запаски надівала літника, але коли йшла до церкви, то сап'янці несла в руках, літника високо підтикала, а біля церкви обувалась у сап'янці й опускала літника (мал. 3 і 4).

Аналогічне явище спостерігається й при огляді хат „шляхти" й „мужиків".

Так, наприклад, старі „шляхтичі" кажуть, що заможніші з них в давні часи будували „хати через сіни" і „хати з вінкірами" (п'ятистінки), і тепер будують хати різних типів (у пляні) у дві, три й навіть чотири кімнати. Але в незаможних „шляхтичів" можна знайти хати зі стебок, далі „куці" хати (одно і двох - камерні), а дехто (с. Ходаки) висловлює ту думку, що й у „шляхти" подекуди літ 100 тому можно було знайти однокамерну курну хату.

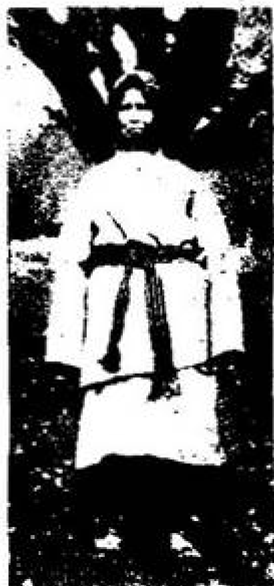
Тепер в хатах „шляхтичів" замість давніх полів (нар) стоять ліжка. В урочистих випадках, підчас великих свят тощо, на ліжках, на стінах, на бальках над ліжками в переважній більшості „шляхецьких" хат є килими. У „мужиків" же багатьох сіл і в незаможних „шляхтичів" у ролі килима часто-густо виступає звичайна радюжка (мал. 5).

З цих коротеньких зауважень видно, що, вивчаючи побут населення Коростенщини, треба мати на увазі старий становий розподіл селян перед революцією на „мужиків" і „шляхтичів", а також взагалі незаможних і заможних селян округи.

Особливо це треба не забувати, вивчаючи килимарство, бо розвинуте воно, головним чином, в селах: Бехи, Дідковичи, Васьковичи, Михайлівка, Болсуни, Вигів, Ходаки, Купеч, Каленське, Гошів, Гнєвичі, Левковичі, Недашки та інші, в яких живе „шляхта", або в таких селах, як от: Шваби, В.-Фосня, Кобилин, Кожухівка, Пашини чи навіть село Білка тощо, в яких живуть і селяни, і „шляхтичі", і „міщани" та інші.

Правда, на Коростенщині тепер є чимало сел, в яких переважно живуть селяни і в яких ми всеж таки стріваємося з наявністю виробництва килимів. До таких сел треба, наприклад, віднести с. Люмлю Малинського району, Горобіївщину та Ксаверово Базарського району, с. с. Пещаницю, М-Фосню, Желонь Овруцького району, с. с. Шемитицю й Липники Лугинського району, с. с. Андрієвку, Балярку, Будки, Артинськ, Майдан Олевського району та інші.

До „селянських“ сіл, які матимуть своє значіння підчас вивчення килимарства на Коростенщині, треба віднести села Клинець, Гуничі та інші, в яких зараз килимів, здається, не виробляють (на ці села ніхто не звертав моєї уваги підчас моїх запитань: в яких саме селах виробляють килими), але їх виробляли там у давніші часи, або в яких килими почали виробляти протягом останніх 10-ти літ і навіть протягом останніх декількох літ. Тому при дальшому дослідженні килимарства в тому чи іншому селі треба буде вивчити історію килимарства по окремих селах, бо це допоможе нам виявнити час, коли саме почали виробляти килими в певному селі, чому та під впливом яких саме обставин килимарство там розвинулось або занепало чи зовсім припинило своє існування.

3. Убрання селянки с. Желонь: свитка, підперезена крайкою, літник та сорочка власного сучасного виробу, хустка „лучкова“, а на ногах постоли власного виробу; фартух „с брижками“, купований. (Селянка Кулина Степанівна Духновська. 50 років).

Наприклад, в Емельчинському районі в колоніях Мойсіївці та Варварівці виробляють килими „овручани“. „Овручанами“ там називають селян, що підчас імперіялістичної війни року 1918 переїхали туди з Овруцького повіту та оселились там на землях німців-колоністів. Оскільки ці „овручани“ на своїй батьківщині виробляли килими, то вони й далі їх виробляли й виробляють на місцях своїх нових осель.

II.

До килимарських виробів на Коростенщині треба віднести:

1) *Килими*, 2) *килимчики* або *дорожки*, що їх спеціяльно тчуть і жертвують церкві, 3) *запаски* і 4) *переклади* на фартухах, подолках сорочок тощо.

Всі ці килимарські вироби тчуть на звичайному ткацькому варстаті (або кроснах на сошках, але звичайно з нитами, поножами й бердом).

4. Те саме вбрання ззаду.

Оскільки розмір цього варстата розраховано на ткання полотна, то килима відповідної ширини з відповідним же орнаментальним оформленням, що його разраховано на всю ширину калима, на такому варстаті не можна виткати, а тому майже всі килими на Коростенщині є зшиті з двох „*пулок*“ — половин.

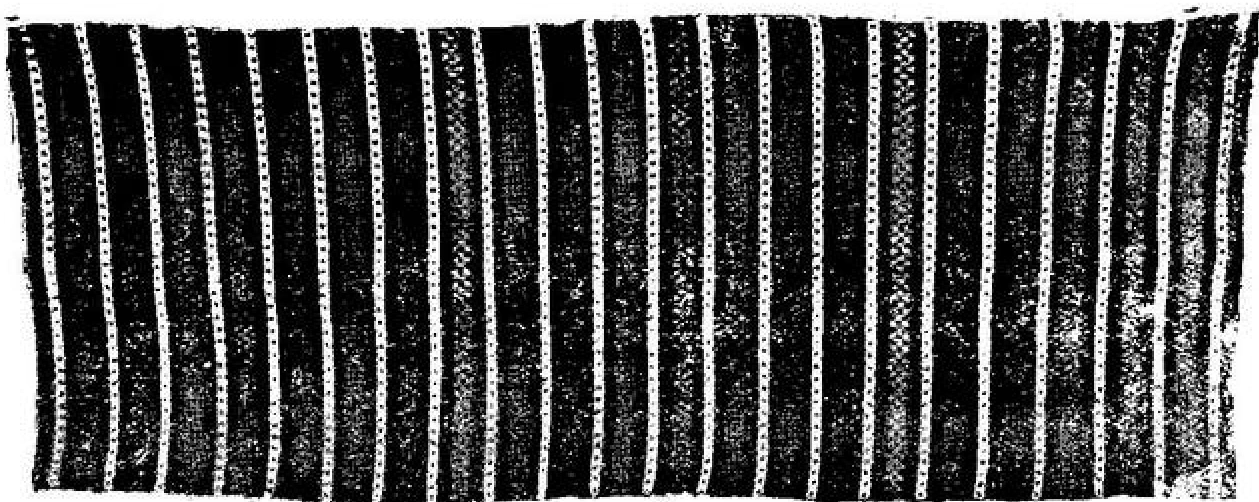
Килими в одну пулку звичайно роблять на вертикальних кроснах — рамах (розбоях,— подільська назва). На таких кроснах, як про це свідчать килими, що їх я бачив у Житомирі, виробляють килими в селі Забріді* Волинської округи.

В Житомирі ж мені пощастило натрапити на килима (власниця його — Г. Х. Соколова), якого літ 30 тому вивезено з села Каленського

* В Забрідьї теж живе якась „шляхта“, що до революції належала до стану дворян.

Коростенської округи. Цього килима, очевидно, теж було зроблено на вертикальних кроснах, але своєю гобеленовою технікою виконання цей килим цілком відрізняється від відомих мені килимів на Коростенщині.

Зараз на Коростенщині тчуть на вертикальних кроснах килими лише черниці Овруцького манастиря, які і свій спосіб ткання килимів у так звані *„христи"* та вертикальні кросна привезли до Овруча року 1905 з Любарського манастиря. Доречі, Марфа Антоновна Костюшко (с. Михайлівка) казала мені, що в одного ткача, який літ

5. Рядюжка з м. Овруч, одна „пулка". Ця рядюжка поширена на Коростенщині, часто можна знайти в хаті на стіні над ліжком, де вона замінює собою килима.

40 тому жив у Лугинах і ткав килими замовцям околишніх сіл, були вертикальні кросна, але з цим покищо не можу погодитись, бо я ще не знайшов килимів в одну пулку, яких можна було б визнати за „лугинські" килими.

Тут варто зазначити, що на вертикальних кроснах можна виткати килима невеликої довжини, а на горизонтальному варстаті,* на якому тчуть селяни своє полотно, можна виткати, як це я вже зазначав, лише частину килима, цебто одну „пулку", а тому, в зв'язку з цими особливостями засобів виробництва килимів, на Коростенщині мали своє місце такі випадки:

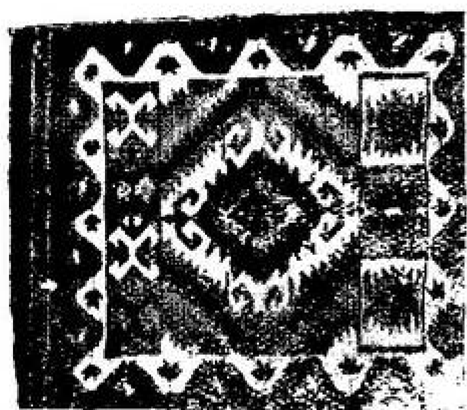
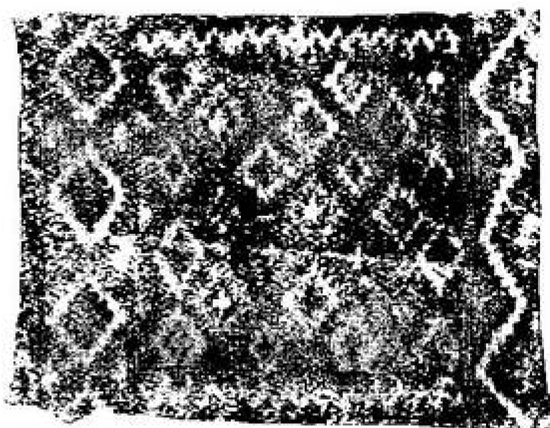
1) В Овручі року 1909 треба було виткати для місцевого собору св. Василя довгих і відповідної ширини килимів. Для виконання цього для черниць зроблено було с п е ц і я л ь н о г о г о р и з о н т а л ь н о г о в а р с т а т а**.

* На Коростенщині нові горизонтальні ткацькі станки, що з'явились тут нещодавно, називають *варстатами*, а давні горизонтальні станкі на сошках називають *кроснами*. Я кроснами називаю лише вертикальні ткацькі станки, цебто *„розбот"*.

** Цього горизонтального варстата робив громадянин м. Овруча Мотель Ейдельштейн, що й зараз мешкає в м. Овручі. На цьому варстаті було виткано 2 килими. Розмір 1-го килима — 1,5 арш. × 12 арш. і розмір 2-го килима — 2 арш. × 6 арш. Цих килимів у манастирі вже немає.

2) Року 1913 в с. Михайлівці ткачиха забажала виткати незшитого килима *„в круг"* з вінком навколо цього „круга". Для досягнення цього чоловік цієї ткачихи, Томаш Костюшко, до звичайного горизонтального варстата доробив відповідної довжини бердо, нити, воротило, і на цьому варстаті ткачиха виткала килима в одну „пулку".

Ці зауваження щодо вживання горизонтальних варстатів та вертикальних кросен підчас ткання килимів свідчать нібито за те, що не „розбої", а горизонтальний ткацький варстат є побутове явище на Коростенщині. Остаточно, мені здається, можна вирішити це питання

6. Запаска „в козаки" (ліворуч) з технікою сполучення ниток в так званий „спуск". Розмір: 70 × 64 сант. Друга запаска „в кулаки" з технікою сполучення ниток „в лавку". Розмір: 82 × 66 сант.
На Коростенщині є запаски „в козаки", „в кулаки", „в круг" або „воловеоко", „в ліхтарики", „в [illegible]" та інші. Ці назви запасок, як і килимів, походять від тих головних елементів, з яких складається орнамент запасок і килимів. Але взагалі запаски своїм орнаментальним оформленням відрізняються від килимів. Ця їх особливість і той факт, що вони є тільки на Коростенщині, заслуговують на окрему увагу дослідника.

лише тоді, коли вивчити всі типи ткацьких варстатів, що існували та існують на Коростенщині.

Зараз же вважаю за необхідне підкреслити, що сучасні килими, в яких малюнка розраховано на ширину „пулки" вдвічі ширшу від тієї, що її можна виткати на загально росповсюдженому на Коростенщині ткацькому горизонтальному варстаті, на якому населення тче свої полотна й килими,— до певної міри свідчить вже за те, що килими в одну „пулку", незшиті, та вертикальні кросна не являються побутовим явищем на Коростенщині.

Варто уваги: черниці Овруцького манастиря працюють в Овручі на своїх вертикальних кроснах вже понад 20 років, рисунками своїх килимів, цебто рисунками вишиванок із „Родины" тощо, вони роблять моду на килими, і селянки-ткалі теж тчуть і свої килими за взірцями цих черниць, але й до цього часу ні одна з цих місцевих *„коберниць"* не запозичала від них вертикальних кросен*.

Як відомо, на Поділлі вертикальні кросна є більш поширені, ніж у нас на кол. Волині, але все ж таки й там селяни тчуть килими на

* На Коростенщині на спеціяльних вертикальних кроснах — рамі виробляють лише шлеї (с. Каленське).

горизонтальних варстатах, при чому часто-густо на цих своїх станках вони окремо тчуть „*дно*", килима й окремо тчуть його „*береги*", а після закінчення ткання вони ці „береги" пришивають до „дна" килима.

Відомо теж, що на Поділлі в манастирях, як от у Браїловськім, черниці робили килими на вертикальних кроснах. Можна припустити, що вертикальні кросна селяни й запозичали від цих черниць. Гадаю, що на цю, крім інших, можливість запозичення „розбоїв" нашим дослідникам сучасного килимарства на Поділлі слід було б звернути увагу.

На Коростенщині (с. Михайлівка) килими технікою виконання, власне технікою сполучення ниток, поділяються на:

1) килими „*в лавку*" і

2) килими „*в спуск*", або „*спускані*" килими.

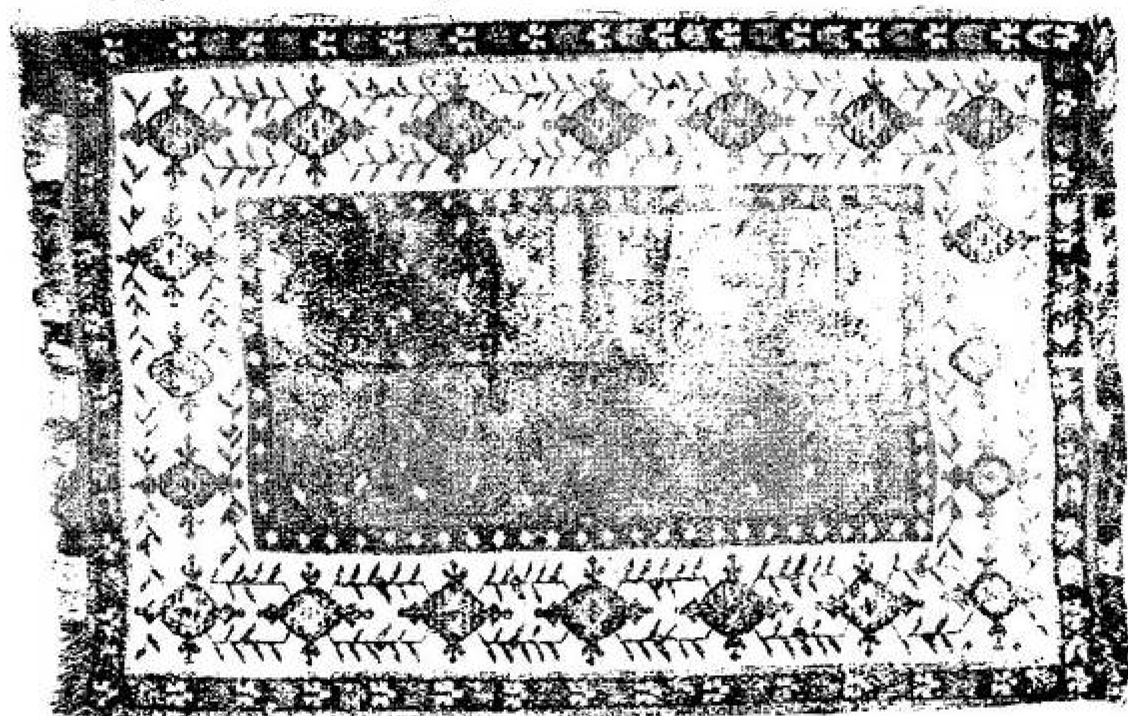
Підчас ткання килима в „лавку", за нитку основи, що служить за межу для елементів орнаменту 2-х кольорів, перекладають відповідного кольору нитку піткання і знов завертають її в бік орнаменту відповідного кольору. Підчас ткання килима „в спуск" ткачиха ввесь час мусить вираховувати потрібну кількість ниток основи і, в міру потреби, проволікати нитку піткання через ту чи іншу кількість ниток основи, зменшуючи, або збільшуючи кількість цих ниток. Коли ткачиха заповнює місця між сусідніми елементами орнаменту, то вона, підчас ткання „в спуск", не перекладає нитку піткання за ту нитку основи, яка, як це буває при ткані „в лавку", являється спільною для двох різнокольорових елементів орнаменту, а перекладає її вже за сусідню нитку основи. Тому між двома різнокольоровими нитками основи виникають дірки, „*зуби*". Буває теж, що ткачиха, сполучаючи різнокольорові нитки, перекидає нитку, або пару ниток, через дві нитки основи, і в наслідок такого сполученни по вертикалі цих ниток утворюються ще більші зуби дірки в місцях цього сполучення різнокольорових ниток піткання.

Ткання килимів „в лавку", до якого відноситься і ткання килимів „*в христи*", що їх тчуть черниці в місті Овручі, ткачихи визнають за простіше й легше, ніж ткання килимів „в спуск". Ця легкість ткання килимів Овруцьких черниць очевидно відограла певну ролю в справі поширення цих килимів на Коростенщині, бо місцеві ткачихи могли запозичити й мабуть дійсно запозичили цю техніку ткання килимів. Черниці ж, які призвичаїлись тільки до ткання килимів „в христи", звичайно від ткання килимів „в спуск" відмовляються *.

Так, наприклад, був такий випадок: селянка, прийшовши до Овруча, попросила ігуменшу виткати їй килима геометричного орнаменту. Ігуменша поклала на вертикальні кросна основу й почала було ткати, але в процесі ткання переконалась, що вона не спроможня виткати цього килима, і мусила припинити свою роботу.

* Килими „в спуск" здебільшого бувають геометричного орнаменту.

Черниці в м. Овручі, як і селянки-ткачихі, вовняні нитки піткання для килимів фарбують аніліновими фарбами*. Ці фарби дають досить крикливий малюнок, але від сонця й води „краса" цих килимарських виробів зникає — вони скоро забруднюються и „блякнуть". Для того ж, щоб килими нібито не забруднювались, тло килимів роблять чорним, виймають їх із скринь і вивішують у кімнатах лише у важливі врочисті й святкові дні, не миють їх і взагалі доглядають за ними.

7. Килим из церкви с. Михайлівки**.

Матеріял і техніка. Основа нитяна. Нитка зсукана вдвоє. На боках основи по дві нитки. Техніка двобічна: сполучення ниток почасти „в лавку", а по части по вертикалі різнокольорових ниток — зубчасте. Килим зшитий з двох пулок.

Орнамент. Поле килима зелене. В центрі поля корзинка з вазоном, а на вільній площі поля розміщені правильними рядками невеличкі гілки з червоними трьохпелюстковими квіточками. Поле від килми відгорожено червоною смугою з ромбами. Кайма з білим тлом має власний орнамент, в якому переважає зелений і чорний колір. Бахрома з вовняних ниток піткання пришита на килимі на його вужчих краях. Фарби рослинні. Розмір: 225 × 150 сант.

Простого з нескладним орнаментом килима легко може виткати звичайна ткачиха, яка вміє ткати полотно. Ткачих, що вміють ткати килими, є в кожному з указаних нами сіл від одної до 10 осіб. Старші

* При замовленні килимів селянки приносят ткачихам готовий матеріял — основу та офарбовані вже нитки піткання. Селянкам, які самі не уміють фарбувати, фарбують нитки місцеві евреї або ткачихи.

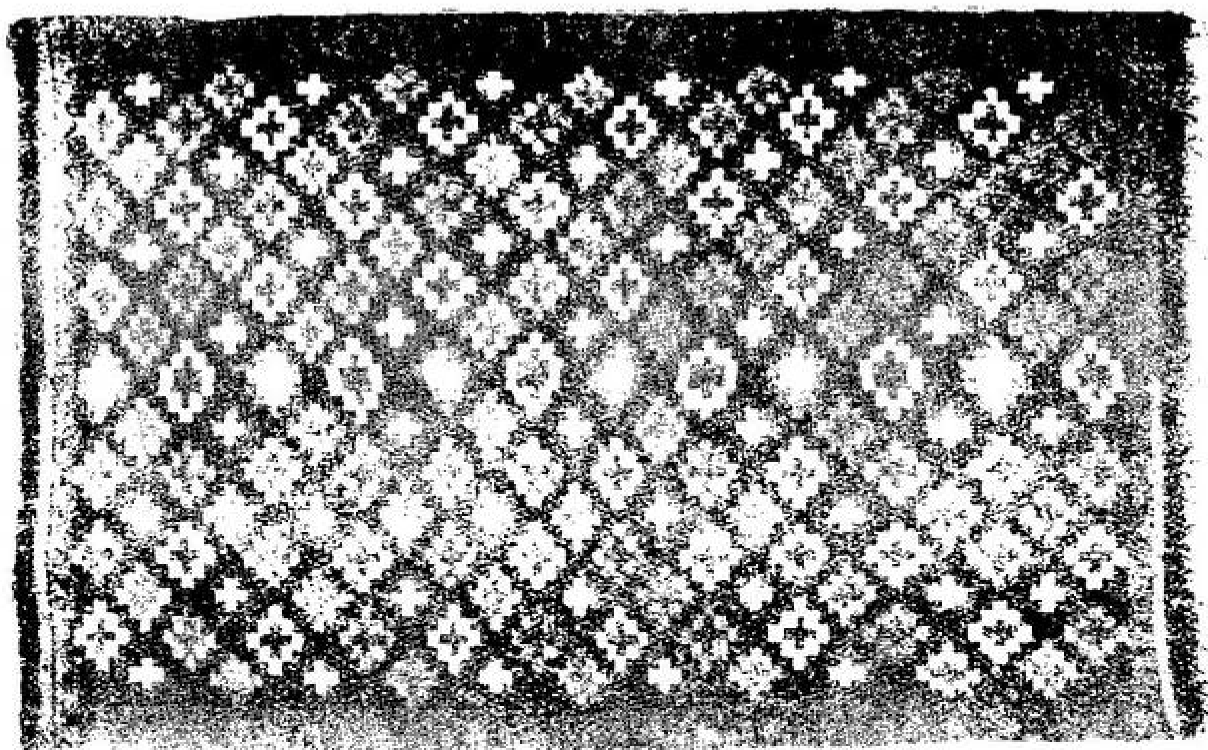
** Подібного до цього килима подарувала Михайлівській церкви Мария Феофановна Шавлович, що має зараз 67 років. Одна половина цього килима зелена, а друга блакітна. Ця особливість килима, очевидно, поясниється технікою ткання: ткачиха, виткавши першу половину килима, окремо почала фарбувати нитку для другої половини цього ж килима, але не добрала як слід фарбу, тому вийшло двохкольорове поле килима. На полі є лише маленькі квітки, без вазона в центрі. М. Ф. Шавлович одержала цього килима від своєї мами. Такі килими ткали в Васьковичах, Дідковичах, Болсунах, і є вони в церкві в с. Каленському.

з цих ткачих ще пам'ятають ті недавні часи, коли нитки піткання вони фарбували місцевими рослинними та мінеральними фарбами.

Так, наприклад, орнамент килима *„в кулаки"* М. А. Костюшко складається з таких кольорів: білого, чорного, червоного, зеленого синього й жовтого.

Білий і чорний кольори є природні кольори овечої вовни.

Червона фарба робилась з *червецю*. Червець купували сухим, робили хлібний квас, ставили його на піч. Червець розминали й сипали в цей квас і клали в нього моток ниток на цілу добу.

8. Килим „в кулаки" Марфи Антонівни Костюшко з села Михайлівки.
Мат. і техн. Основа нитяна. Пітка звукана вовна. Техніка двобічна. Піткання вовняне. Сполучення ниток „в лавку". Зшитий з двох пулок.
Орн. На чорному тлі килима правильними рядами за шахматним порядком розміщені різнокольорові хрести — „кулаки": червоні, сині та білі. Бережок — червоні і сині зуби. Фарби рослинні та природного кольору вовни — білого й чорного. Розмір 211 × 132 сант. Цього килима виткала Марфа Антонівна Костюшко [illegible] літ тому, в селі Ниваках. Узор взято з килима [illegible] Царунків у селі Овручі, а Царункам ткала килима баба з с. Черепків (Сотник). На цьому килимі М. А. Костюшко вчилась ткання килимів.

Зелену фарбу робили з *зелениці*, рослини, що росте в сосновому гаю (с. Левковичі, Бехи). Зеленицю рвали, сушили, мняли. Робили хлібний квас, сипали зеленицю й жовтушку. В цей квас клали моток ниток на цілу добу.

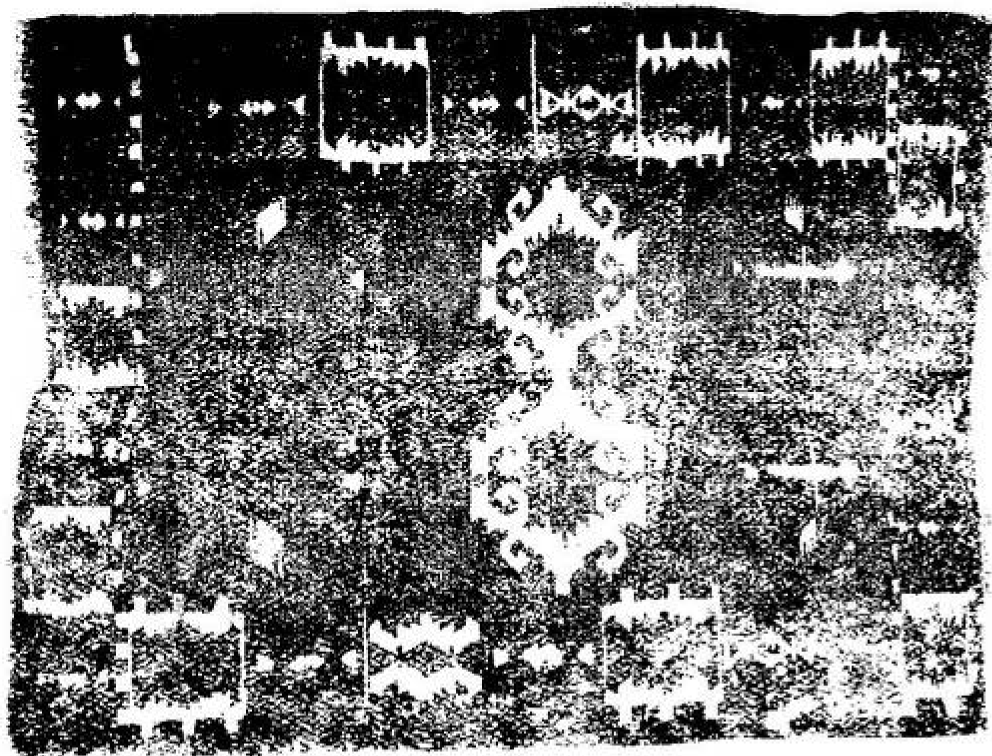
Жовту фарбу робили з *жовтушки*, цвіт якої рвали, сушили, перечинали й сипали в хлібний квас.

Синю фарбу робили так: брали хлібний квас, солили його (столова ложка соли на 1 фунт ниток) або замість соли вживали сечу та додавали *калею* (синя фарба купована.)

Крім того, на давніх килимах стрічаємо білий і чорний кольори не природні, а фарбовані.

Білу фарбу робили з *білої глини*, дідковицької (с. Дідковичі). Білу глину розводили в окропі й у цьому окропі варили нитки.

Чорна фарба робилась із *купервасу й ольхової кори.* Кору або шишки чи молоді паростки вільхи варили, навар проціджували й сипали в нього купервас (на один фунт пряжи ¼ фунта купервасу), клали в цей навар моток ниток, варили їх і таким чином офарбовували в чорний колір *.

9. Килим „в козаки".

Мат. і техн. Основа питяна. Нитка зсукана вдвоє. Піткання вовняне. Сполучення ниток почасти „в спуск", а почасти „в лавку". Зшитий з двох пулок. Неправильна форма килима походить від того, що одну пулку зроблено трохи задовгу.

Орн. Поле складається з п'яти смуг, кожна з них має власного геометричного малюнка. Середня смуга має дві червоних і дві білих фігури, які своїм виглядом трохи скидаються на постаті людей, що ніби то стоять взявшись у боки. Ці постаті і є ті „козаки", від яких і походить назва цих килимів і запасок. Кайма має „стовпи" теж геометричного орнаменту. Кольори: червоний, зелений, жовтий, білий, далі —синій, фіялковий, чорний. Фарби рослинні. Розмір: 207 × 157 сант.

Придбано цього килима в с. Бехах від Настасії Ульянової Бех за 35 карб. Н. У. Бех каже, що в старі часи в селі Бехах робили килими „в козаки", „в круги", а зголом почали робити килими „в круг і козаки". Килими „в козаки" ще й зараз тчуть в селах Вардах, Гошові, але вони вже виходять з моди і їх населення вважає за старі, цебто за старомодні.

Зараз для ткачих-селянок ткання килимів не являється головним, а лише додатковим заробітком у бюджеті їхнього господарства. Справжніми ж „*коберниками*", для яких ткання килимів було важливим засобом до існування, були, очевидно, ткачі-євреї, з яких один літ 40 тому жив у місті Лугинах, другий літ 20 тому жив в м. Скородно Мінської губ. і третій жив і працював до революції в селі Болсунах.

* Усі відомості від Насті Ульянови Бех із с. Бехів та Марфи Антоновни Коваленко з села Михайлівки.

Лугинський й булсунівський ткачі робили килими своїм замовцям із Михайлівки та інших сусідніх сіл, а Скородинський ткач робив килими навіть деяким громадянам м. Овруча. А. П. Костюшко каже, що й та ткачиха, яка одружившися переїхала із Бехів до Михайлівки, в Бехах теж була однією з цих коберниць, що жили виключно з ткання килимів своїм замовцям. Замовляють же ці килими кол. „шляхтичи" й „міщани", вчителі, попи, службовці, а здебільшого заможні селяни тих районів, в яких поширене виробництво килимів.

У заможніх селян, можливо, були килими ще до повалення панщини, але певних відомостей за це я ще не маю.

Так, наприклад, громадянин села В. Хайча, Павло Павлович Божок, каже: „По всьому Овруцькому району в тих селах, в яких живуть селяни — „мужики", килимарство не розвинуте, і замість килимів селяни користуються рядюжками, що своїми рисунками нагадують килими (є рядюжки „в хрести", „в квадрати" тощо). Але мені відомо, що рядюжки вироблюють і в „шляхецьких" селах округи (в Дідковичах, в Журбі тчуть рядюжки „керенки").

„В Ігнатополі, Повчі, Норинську та в інших селах, в яких живуть „мужики", килимів не було, не було там і подушок, каже старий М. Я. Костюшко, із села Михайлівки.— „Піде мужик в ліс, нарве волосні (трави), розстелить її на пулі й спить з жинкою й дітьми, вкрившись валовою рядюжкою" *.

І дійсно, за наявности таких побутових умов, коли, як це ще й зараз має своє місце в деяких селах на Олевщині, під піччю й „пулом" у хаті живуть свійські птахи й тварини, килимів не найдемо. Не могло, гадаю, бути на Коростенщині килимів і в підвладних панам селян, що жили в курних хатах та мали обмежену кількість овечок, з яких хутро або вовну вони в першу чергу використовували для пошиття одежи. Одіж же, як це ми вже бачили, мала в умовах майже натурального господарства велику вартість і тому з нею поводились дуже обережно. Про цю ощадність до певної міри свідчить і той факт, що нещодавно в селі Михайлівці, як про це розповідав той же Костюшо М. Я., діти „мужиків" і „шляхтичів" ходили без штанів до 12-15 літ.

На ткання ж килима ткачиха мусила затратити чотири, шість або й більше тижнів часу, а та особа, що замовляла килима, літ 50 тому мусила заплатити за роботу ткачисі карбованців 5 — 10. В селянському незаможницькому бюджеті ця сума була досить велика, щоб її можна було викинути на килима. Бо килим у хаті — прекрасна оздоба хати — всеж таки свідок тієї заможности, якої ще й зараз бракує великій частині населення Коростенщини.

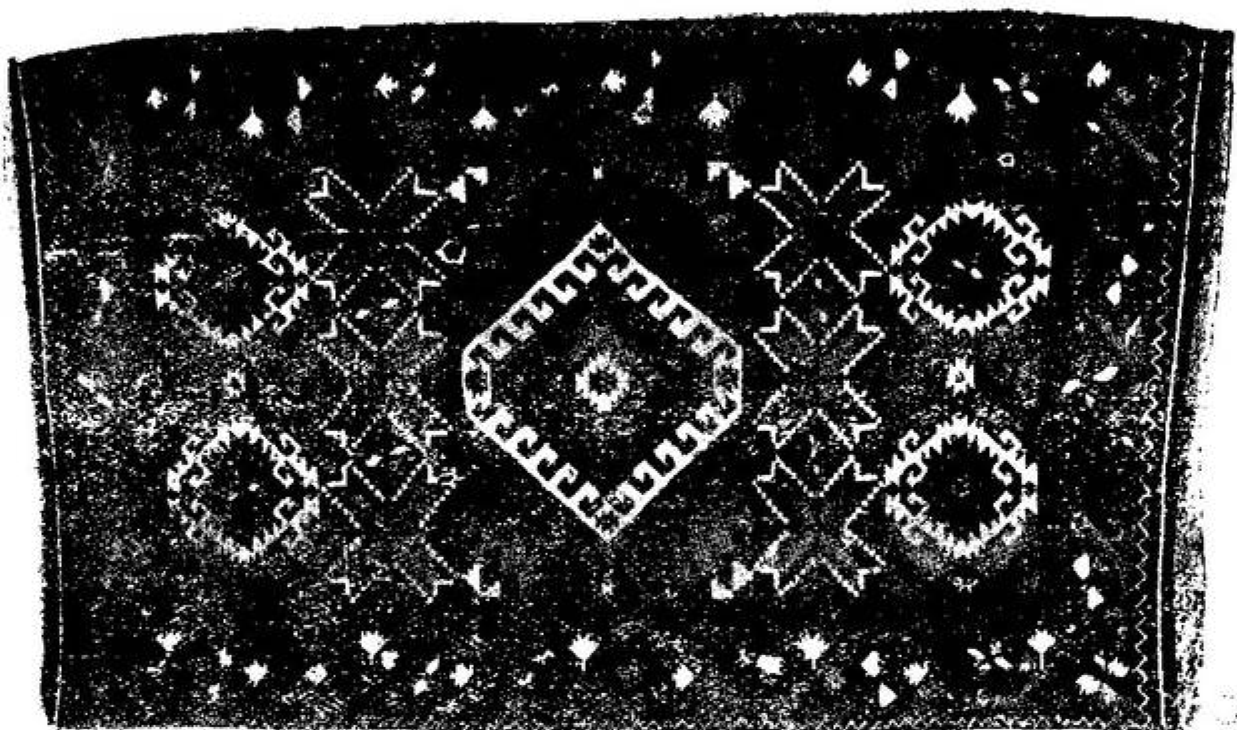
Зараз на Коростенщині можна придбати килима, що вже вийшов з моди — килима „в козаки" „в круги", або „в кулаки" — за 20 — 35 кар-

* А. П. Костюшко з с. Михайлівки каже, що з цих валових рядюжок населення, як про це розповідав її дід, шило спеціяльні мішки, в які члени родини залазили і в цих мішках спали.

бованців. А сучасний, килим „в хрести“ коштує 70 — 100 карб. Коли ж селянка дає свій матеріял, то за роботу ткачиха бере 20 — 30 карб.

III.

Років 50 тому, як розповідають за це старі люди, найбільше були поширені на Коростенщині килими смугами *„в полоску“* цебто килими, що були перед революцією поширені на Дубенщині (м. Млинів), Рівенщині та яких і зараз чуть на Коростенщині в тих же селах, в яких тчуть килими і з складнішим орнаментом.

10. К и л и м „в к р у г з к о з а к о м“ Федори Павловни Костюшко із с. Михайлівки. Ткано цього килима літ 6 тому с. Бардах. Мат. і техн. такаж як і килима мал. 8. О р н. В центрі поля „круг“, а на краях — „козаки“. Між козаками й кругом — великі (крестовидні) й малі зірки та інші елементи орнаментовки. Поле від кайми відгорожено смугою, що складається з чорних і червоних зубів, між якими йде жовта кривулька. Кайма має зелене тло, а по ньому червона кривуля з геометризованими квітками та іншими прикрасами. Бережок — чорні і червоні зуби, між якими біла кривулька Бахрома нитяна. Фарби анілінові Розмір: 258 × 155 сант.

Тчуть тут смугами й рядюжки. Ці рядюжки відрізняються від килимів „в полоску“ лише тим, що в них так на основу, як і на піткання кладуть конопляну або льяну пряжу, а в килимах лише основа конопляна, або конопляна з льоном, а піткання з вовняної пряжі, фарбованої чи природнього кольору, білого та чорного *.

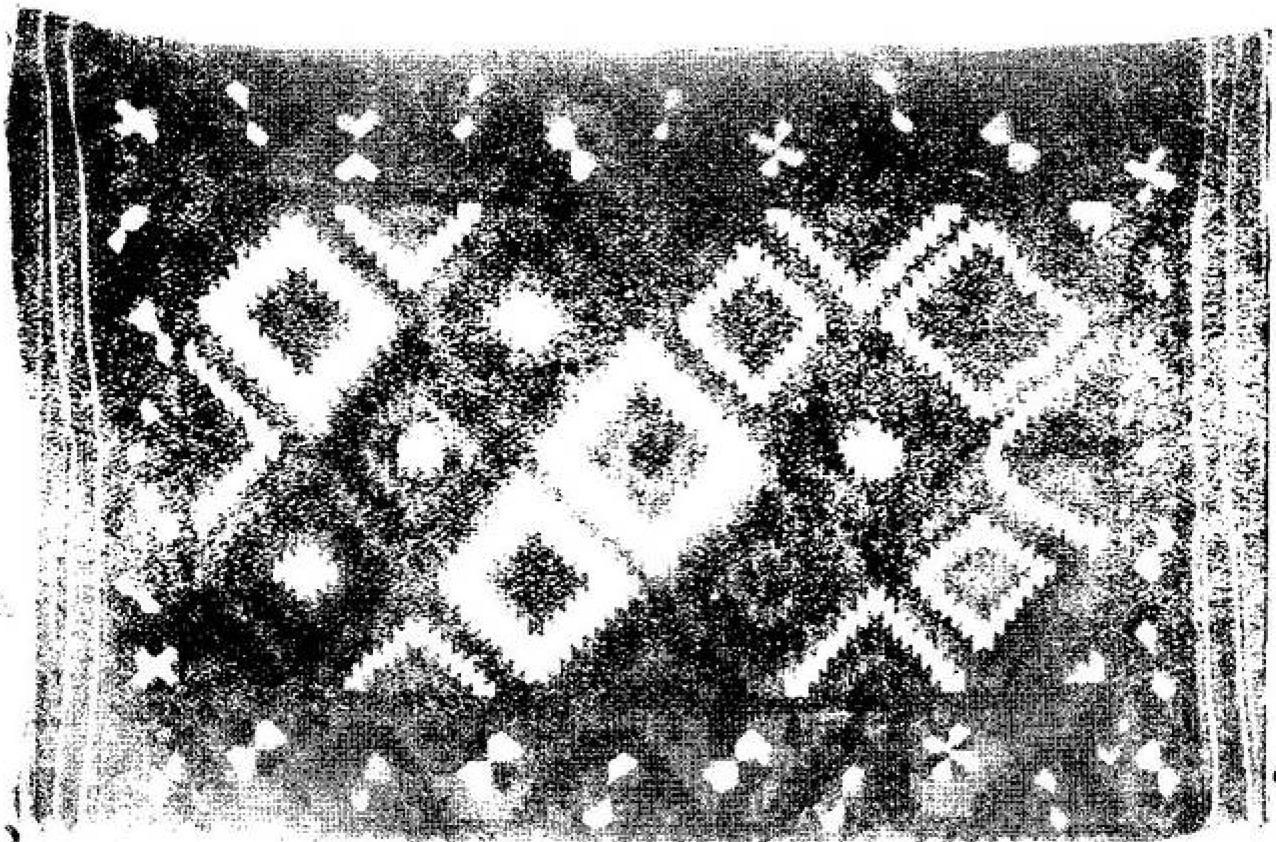
В тіж часи були вже поширені килими, в яких прості смуги чергувались із смугами, що складалися з геометричних елементів орнаментовки. Були в ті часи поширені килими *„в кулаки“* (мал. 8), *„в козаки“* (мал. 9), *„в круги“* (мал. 11). Килими ж „в вазони“ (мал. 12, 13, 14, 15),

* Дуже поширене на Коростенщині й ткання літників „в полоску“ „в квадрати“ та іншого геометричн. рисунку та крайок, але я їх не відношу до килимарських виробів, бо їх орнаментальне оформлення з килимами, на мою думку, не має тієї спільности, що її спостерігаємо в зазначених раніше килимарських виробах.

і *„в круги“* зі складними елементами орнаментовки (мал. 16) вважаються за новійші (питання, яке ще треба дослідити).

З зазначеним орнаментальним оформленням килимів щільно сполучене виробництво запасок, теж відповідного орнаменту. З цього погляду найбільш цікаві є запаски „в полоску“, „в козаки“ і „в кулаки“ (мал. 6) і запаски „в вазони“ хоча, правда, цей останній тип запаски подибується не так часто.

За відомостями, що їх я одержав у Михайлівці від старих жінок, літ 40-50 тому найбільш були поширені запаски „в полоску“. Запаски

11. „Килим в круги“ з с. Літина, що біля м. Овруча. Техніка двобічна: з двох пулок. Килими „в круги“ на Коростенщині стріваються дуже часто. Вони щодо орнаментального оформлення, а саме щодо кількости цих „кругів“, їх форма та розміщення тощо, є дуже різноманітні, але і ці килими населення відносить до старих і тому вони, як старомодні, зникають [9].

„в козаки“ тощо з'явились у деяких селах літ 20 тому, при чому мода на ті запаски прийшла з тих сел, в яких, як от село Бехи, найбільше було розвинуте килимарство.

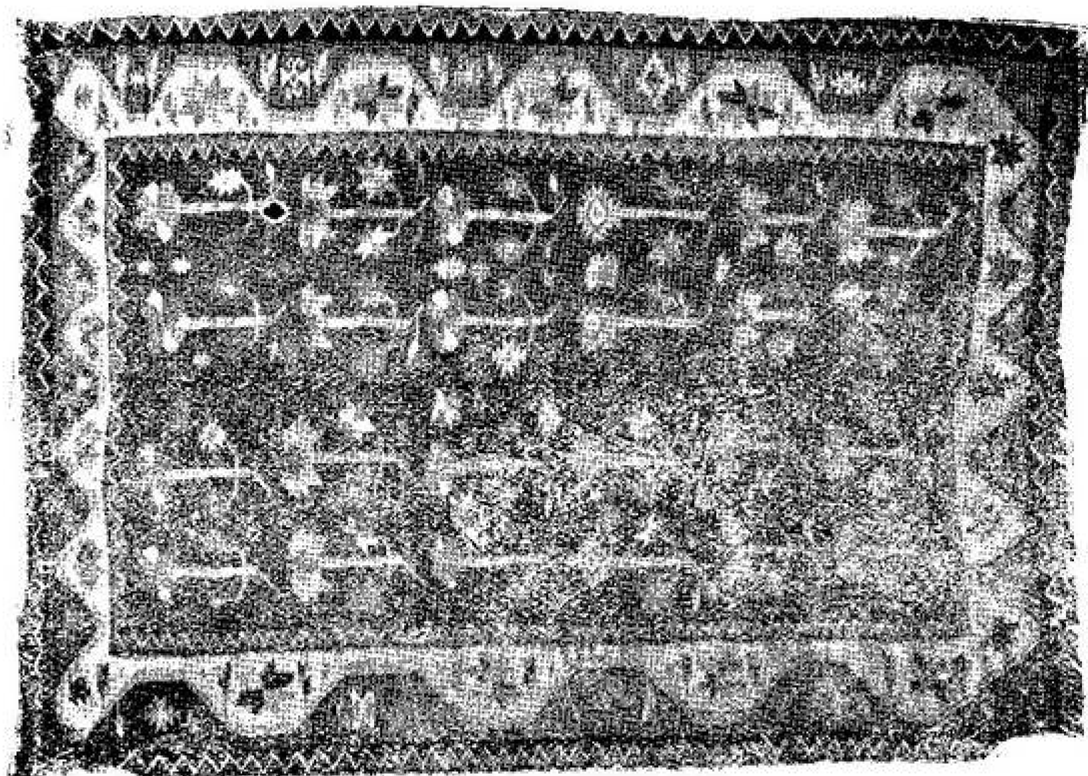
Слід теж відзначити й той факт, що ці запаски килимарського типу поширені навіть у тих селах, в яких килимарство не розвинуте чи в яких зараз виробляють новомодні килими.

Оскільки ж на Коростенщині поширені найбільше запаски „в полоску“, „в кулаки“, „в козаки“ та „в круги“, а давні запаски „в вазони“ і взагалі давні запаски з рослинним орнаментом стріва-

[9] Від Андрія Петровича Коваліського я одержав відомості, що такі ж килими є на Маріюпільщині в місцевих греків. Фотокартка одного з цих грецьких килимів дуже нагадує нашого килима „в круги“ з с. Літина.

ються дуже рідко, то, на мою думку, це теж свідчить за те, що килими „в полоску“, в козаки“ й „кулаки“ літ 50 тому були найбільше поширені.

Крім цих килимів і запасок на Коростенщині є килими рослинного орнаменту з корзинкою посередині дна килима, або й без цієї корзинкі, але все ж таки в оформленні цього килима відчувається певний смак, стиль (ампировий; мал. ф. 7); таких килимів, каже М. Я. Костюшко, ткали в с. Михайлівці та в с. Васьковичах, і вплив цього стилю відчувається і на сучасних килимах, що їх виробляють в с. Дід-

12. Килим „в вазонах“.

Мат. і техн. Основа питяна. Нитка зсукана вдвоє. Піткання вовняне. Техніка двобічна: сполучення ниток „в спуск“ почасти „в лавку“. Зшитий з двох пулок.

Орн. На чорному полі правильними рядами йдуть різнокольорові геометризовані квітки, а саме: зеленого, синього, чорного і жовтого офарблення. Кайму від поля відгорожено червоними зубами з жовтою кривулькою. По каймі йде зелена кривуля, що розділяє кайму на дві частини — білу й червону, а на різних місцях цих частин виткано „зірки“, „кулаки“, „круги“ тощо. Бережок килима — чорні, червоні „зуби“, між якими йде жовта кривулька. Фарби анілінові. Розмір: 200 × 150 сант.

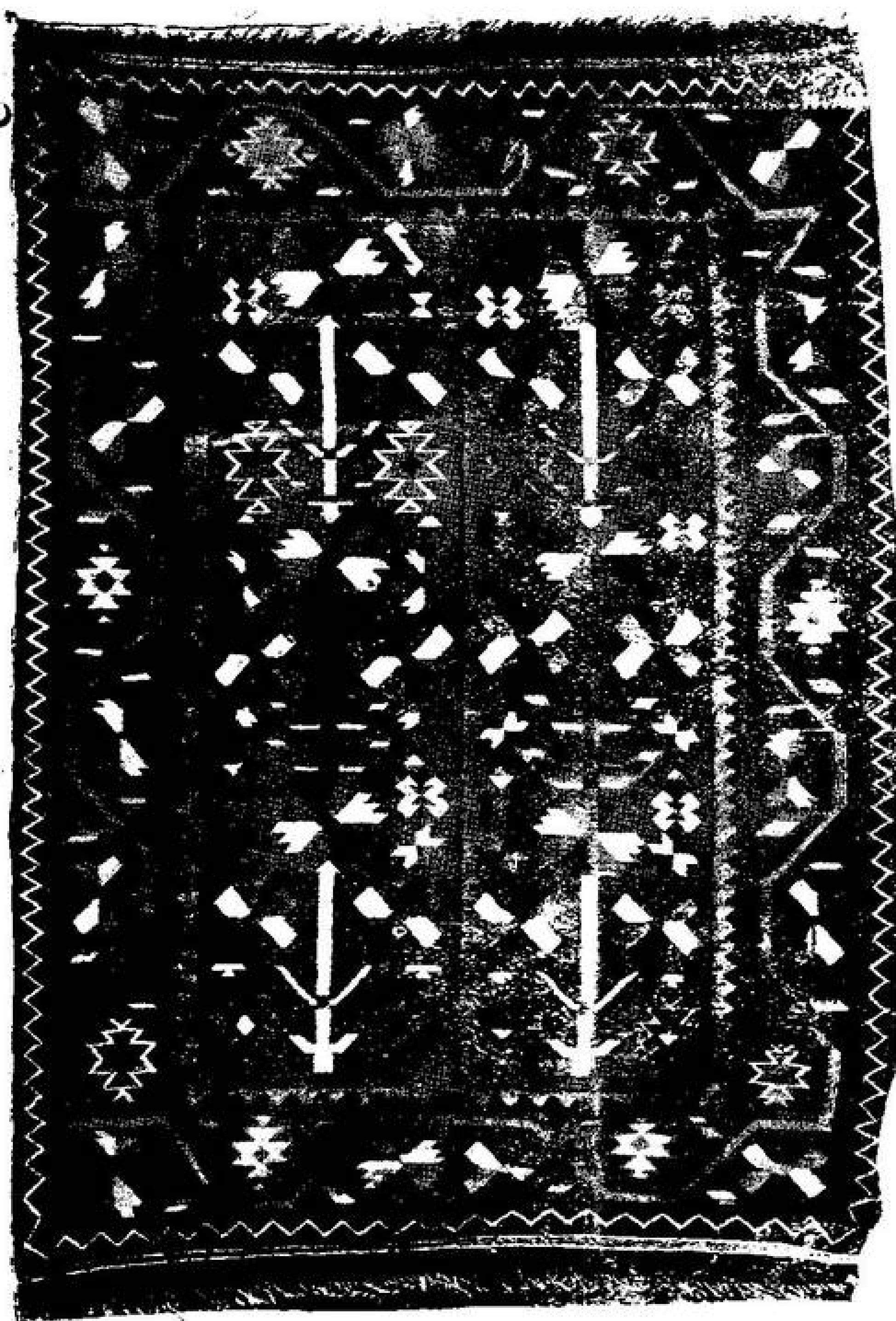
Ткала килима літ 30 тому в с. Бехах селянка Нікончук, „мужичка“, предки якої напевно були кріпаками і відробляли панщину в багатого „шляхтича“.

ковичах і в с. Літині біля Овруча. Ці сучасні килими відрізняються від давніших, головним чином, тим, що тло давніх килимів було переважно ясних кольорів, а в теперешніх воно чорне.

Чорне тло — звичайне явище в сучасних килимах на Коростенщині.

Між давніми килимами зовсім окреме місце займає килим, в якому головним елементом орнаменту на чорному дні й червоному березі являються тюльпани (мал. 19). Зроблено цього килима в одну пулку,

техніка сполучення ниток („в кругляки“,— назва з Полтавщини) і взагалі техніка ткання цього килима відрізняється від відомої мені зараз техніки ткання килимів на Коростенщині. Довжина цього килима, рівняючи до його ширини, теж є більша від того розміру, що властивий

13. Теж килим з геометризованими „вазонами“, що його ткала літ 30 тому ця ж сама ткачиха — селянка Ніканчук.

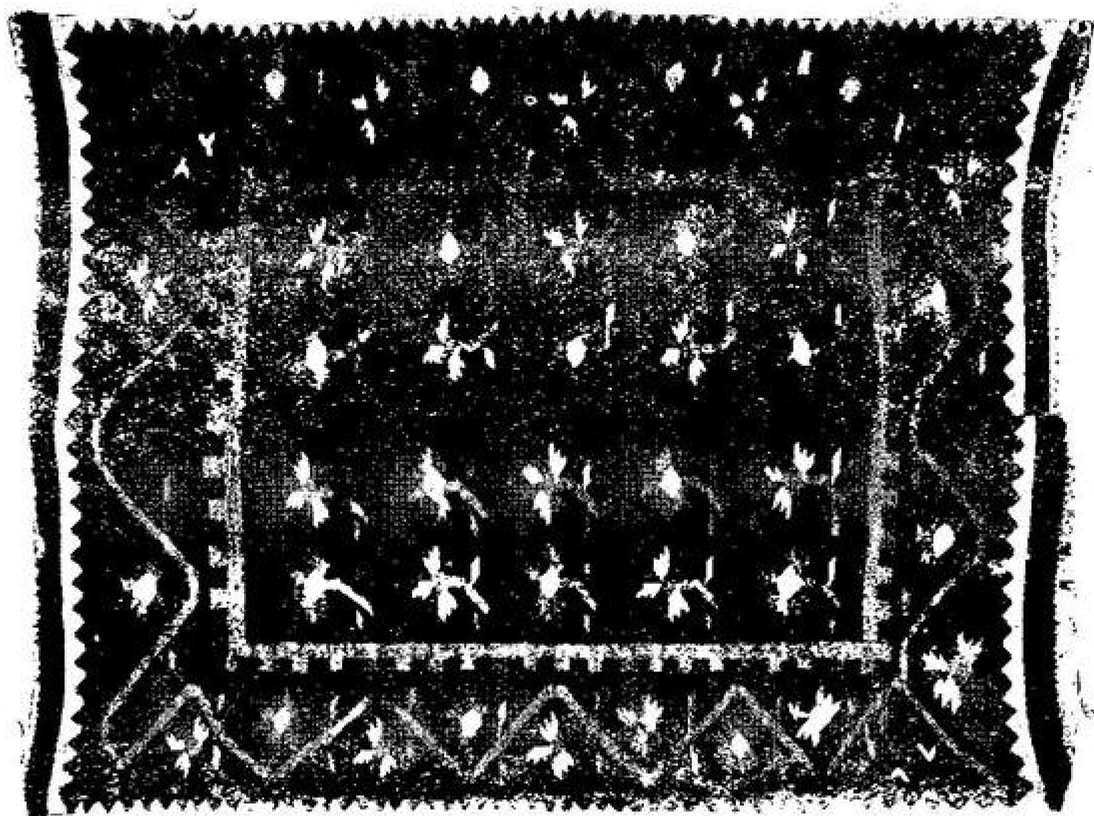
для килимів на Коростенщині. Об'єднує цього килима з усіма іншими лише наявність дна і берега, а на березі — присутність кривулі.

Взагалі в килимах на Коростенщині спадає на очі характерна складова частина орнаменту — „*зуби*“. Цими зубами часто-густо відкоремлене дно килима від берега, з зубів же роблять бережки по

краях килима. Цими ж зубами прикращують теж верхню одежу (каптани, спідниці) і подолки сорочок.

З року 1905, з часу заснування жіночого манастиря в м. Овручі, черниці, як я вже казав, перенесли на Коростенщину килими, що їх вони тчуть за взірцями вишиванок і за технікою, що її вимагають ці вишиванки „в хрести" (мал. 20). З цих килимів, переважно у заможних селян, у „шляхти", попів тощо, дуже поширені килими „*в вінок*", або „з вінком на чорному дні".

Ці ж черниці тчуть килими з папугами, лелеками тощо* (мал. 21).

14. Килим „в вазонки" з церкви с. Михайлівки.

Мат. і техн. Основа нитяна. Нитка зсукана вдвоє. Піткання вовняне, в одну нитку, як і на всіх килимах, що їх мені доводилось бачити на Коростенщині.

Орн. Тло килима чорне. На чорному полі килима правильними рядами розміщені квітки. Кожна квітка має ромбовидну жовту або синю середину та по три червоних і по три жовтих або білих пелюстки; гілки квіток зелені, а листки біля гілок різнокольорові: білі, червоні, зелені, жовті. Поле від каймн відгорожено жовтими смугами, від яких у бік кайма виступають квадрати червоного, білого, зеленого або жовтого кольору. Кайма килима має кривулі з такими ж квітками, як і на полі, але вони тут не мають гілок. Берег килима білі зуби. Фарби рослинні. Розмір: 190 × 143 сант.

За останні два-три роки килими „з вінком на чорному дні" почали вже виходити з моди і замість їх заможні, „дідички" замовляють собі килими „в *колоски*" (мал. 21) які дорожчі і, на їх думку, кращі за килими „в вінок". Ці килими так технікою виконання, як і орнаментом —

* Від наукового співроб. Корост. музею тов. *Пуствойта* я одержав усні відомості, що в кол. Зубєвщині Чоповицького району є килим „з козаком на коні". Цього килима ткала тамошня вчителька.

Овруцької школи, і на них, як і взагалі на килимах черниць та їхньої школи, не помітно впливів індивідуальної творчости.

З килимів окремі елементи орнаменту ткачиха переносить на *„переклади"* й *„переборн"* фартухів (наприклад, на лиштвах фартухів є „козаки", „кулаки", „кривулі", „круки" тощо), сорочок, рушників. настільників, завісок і на наволочки подушок (мал. 23).

І навпаки — елементи з цих речей переносяться на килими й запаски

Як цілий орнамент килима, так і його окремий елемент має свою історію розвитку й смерти.

Орнамент мандрує із хати до хати, із села до села. Наприклад, відомо, що „Новаківська кривуля" із села Новаків прибула до села Бехів, а із останнього вона переїхала до села Михайлівки.

Підчас цієї своєї подорожі той елемент орнаменту дещо втрачає, а дещо набуває нове. Так, на Коростенщині мені вже доводилось бачити радянські зірки на писанках, на килимі-розписі в хаті незаможника і на сорочці. І килими на Коростенщині, як це доводиться спостерігати, теж мають історію свого життя: заможня дівчина, „дідичка" заздалегідь заготовляє для свого весілля одного або й декілька килимів і, коли виходить заміж у друге село, то ці килими, а іноді й килими своєї мами й баби перевозить у це друге село. В цьому селі ткачиха з цих нових і своїх килимів вигадує такого килима, в якому лише окремі його елементи свідчать про минулу форму килимів, що з них елементи запозичено.

Таку ініціятиву щодо орнаментального оформлення килимів виявляла ткачиха, що ткала килима „з тюльпанами" на чорному дні та „козаками" на березі килима (с. Михайлівка, М. Костюшко) та інші килими.

Власну ініціятиву щодо орнаментального оформлення килимів виявляв і ткач із м. Скородно. Наприклад, гром. м. Овруча Марфа Яковна Григоровіч замовила була для себе килима в селян, але „це вже зовсім був простий килим, і вона його продала, а після цього замовила у Скородинського ткача килима для своєї дочки, а згодом і для себе. Коли ткач привіз килима, що він його зробив для дочки Н. Я. Григоровіч, то вона спитала: „А якого ж ти мені зробиш килима?"

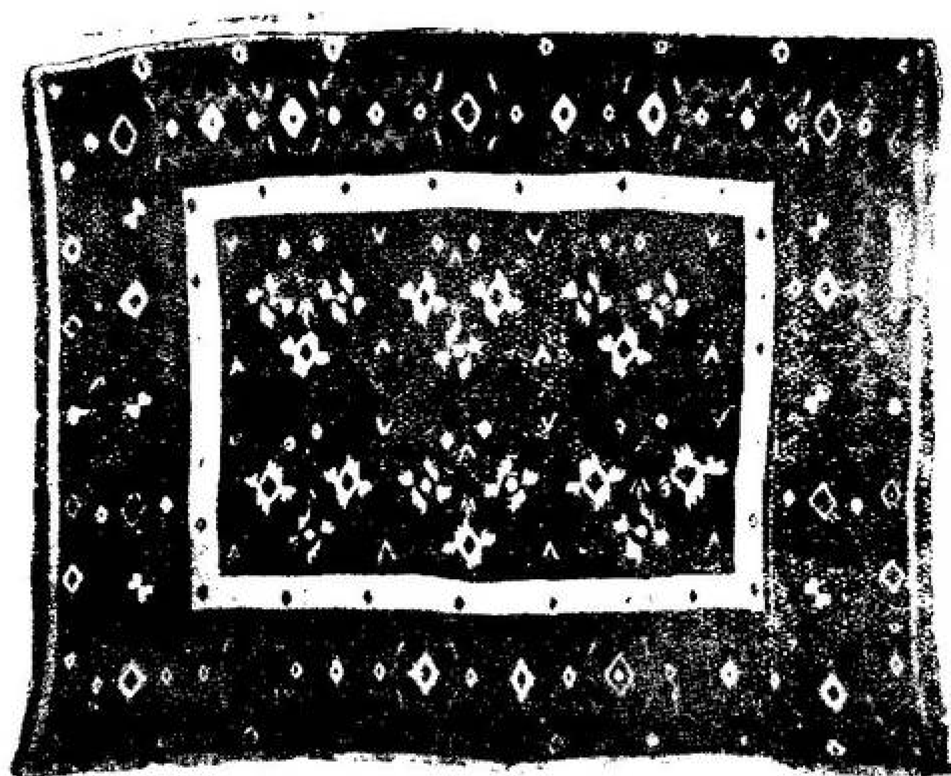
— Я берега зроблю, відповів ткач, іншого ніж у килимі вашої дочки, а на дні килима розкидаю карти...

І зараз в с. Михайлівці, с. Журбі та в інших селах на Коростенщині є ткачихі, які за власною ініціятивою цілком свідомо дають килими в зовсім новому містецькому оформленні. Оскільки це оформлення відповідає вимогам прекрасного, це вже інша річ, але з наявністю цілком свідомої індивідуальної творчости ми стріваємось і мусимо це брати до уваги, вивчаючи килимів на Коростенщині, бо ця творчість, гадаю, має більше значіння підчас вивчання килимів, ніж кабінетні, зовсім відірвані від техніки виконання, від побутових умов і психології творчости міркування в справі розвитку й занепаду українського народнього орнаменту.

Буває теж, що незаможня селянка хоче придбати килима для себе чи своєї дочки, але в неї не вистачає бажаної для цього суми грошей, Тоді ткачиха погоджується виткати їй килима за ті гроші, що їх має селянка, але для того, щоб зекономити на часі, ткачиха килима, скажемо, „в круги“, перетинає простими смугами на окремі частини.

Так, під впливом економічного чинника складний рисунок килима або запаски розкладається на окремі частини й зовсім втрачає свою первісну ідею й красу.

З цим явищем розкладу орнаменту і, так би мовити, браком смаку доводиться стрічатися досить часто. Зараз це дуже помітно на нових

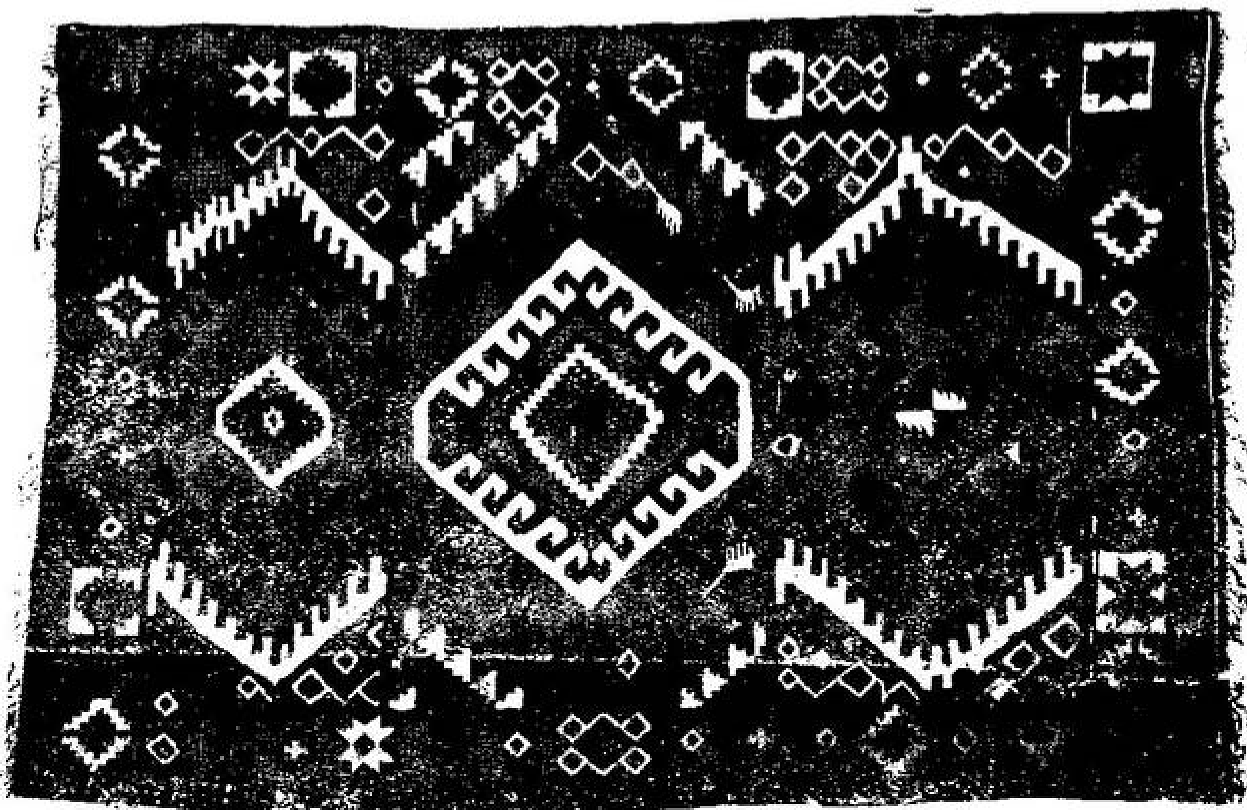
15. Килим „в вазони“ з с. Ліщин.

запасках, що на них селянки переносять окремі елементи з новітніх килимів. Оскільки ці килими виткані за взірцями вишиванок, на яких окремі частини малюнка (квітки, гілки, листя то-що щільно між собою сполучені), то, вирвавши їх з килима та перенісши на запаску, вони на чорному тлі цієї запаски являють собою часто-густо окрему квітку з листком, гілку з квіткою і т. інше.

Взагалі сучасні килими та запаски селянки оздоблюють, але підчас цієї творчости вони ігнорують ідею прекрасного, як її розуміли перші майстри, що колективно утворювали складні, гармонійно-суцільні орнаменти. Нові килими цікавлять своїх власниць скорше тим, що вони мають складний малюнок, що вони нові, дорогі, але не тим, що в їх орнаментальному оформленні та в доборі фарб спочиває почуття краси. Ідея прекрасного, як гармонійного сполучення суцільної орнаментальної форми з художнім добром фарб, умирає разом з давніми типами килимів.

IV.

Килимарство на Коростенщині, як це я вже зауважував, було й є розвинуте найбільше в „шляхти“. Явище це треба визнати за цілком нормальне, бо „шляхта“ здавна в цілому була заможніша за селян. Перед революцією вже ця „шляхта“ економічно не дуже то й відрізнялась від звичайних селян: були серед неї куркулі й незаможні, але в її побуті та ідеології було стільки специфічних рис, що через них „шляхта“ була дуже відмінною частиною населення. Вона з погордою

16. Килим „в круги“ з церкви в с. Михайлівці.

Мат. і техн. Основа нитяна, піткання вовняне, в одну нитку. Техніка двобічна. Сполучення ниток „спуск“ і „в лавку“.

Орн. Поле килима складається з трьох частин. Кожна частина має свого круга, а різними і різнокольоровими геометричними елементами орнаментовки навколо їх. Кайма — чорні, жовті, зелені й червоні прямокутники, в яких жовті, червоні, або зелені зірки, різних кольорів квітки тощо. Берег килима — чорні й червоні зуби. Переважає червоний колір. Бахрома — нитки основи. Розм. 206 × 136 сант. *

ставилася до своїх же сусідів — селян, що їх вона називала „мужиками“, вона берегла та переховувала свої „герби“ та різні папери, що свідчили про давнє минуле цієї шляхти, а в с. Бехах, наприклад, ще й після революції вела вона родословну роду Бехів...

За часів панщини в декого з цих дрібних шляхтичів були навіть власні кріпаки і, можна гадати, що заможніші шляхтичі, переймаючи деякі культурні традиції від великих панів,— могли від цих же панів запозичити й моду на „панські“ килими, а звичайні „шляхтянки“-хо-

* За аналогічні килими див.: „Материалы по этнографии“ Русского музея, т. III, вып. 1, стр. 33 — 38.

зяйки могли від панських коберників навчитися ткати килимів і сами могли стати коберницями.

У панів на Волині коберники виробляли килими в XVI столітті. В XVIII столітті, за відомостями Д. Щербаківського, в м. Янушполі була навіть фабрика ковврів.

„На Волині, каже Щербаківський, в Горохові виробляли гобелени, принаймні в приватних руках є гобелени з написом „Harochów", в XVIII столітті в місті Корці виробляли „бурки й коці".

Підчас розшуку килимів, я знайшов одного коця в м. Овручі в *Горбуненка* Петра Юхимовича. Розмір цього коця: 2 арш.×3 арш. і

17. Запаска „в к у л а к и" з околиць с. Ігнатполя. Фарби рослинні. Розм.: 80 × 60 сант.

4,5 вершка. Коць незшитий, в одну пулку. На дні коця в центрі букет троянд, а в кутках — теж маленькі пучки квіток. Берег коця — чорна смужка з білими ромбиками.

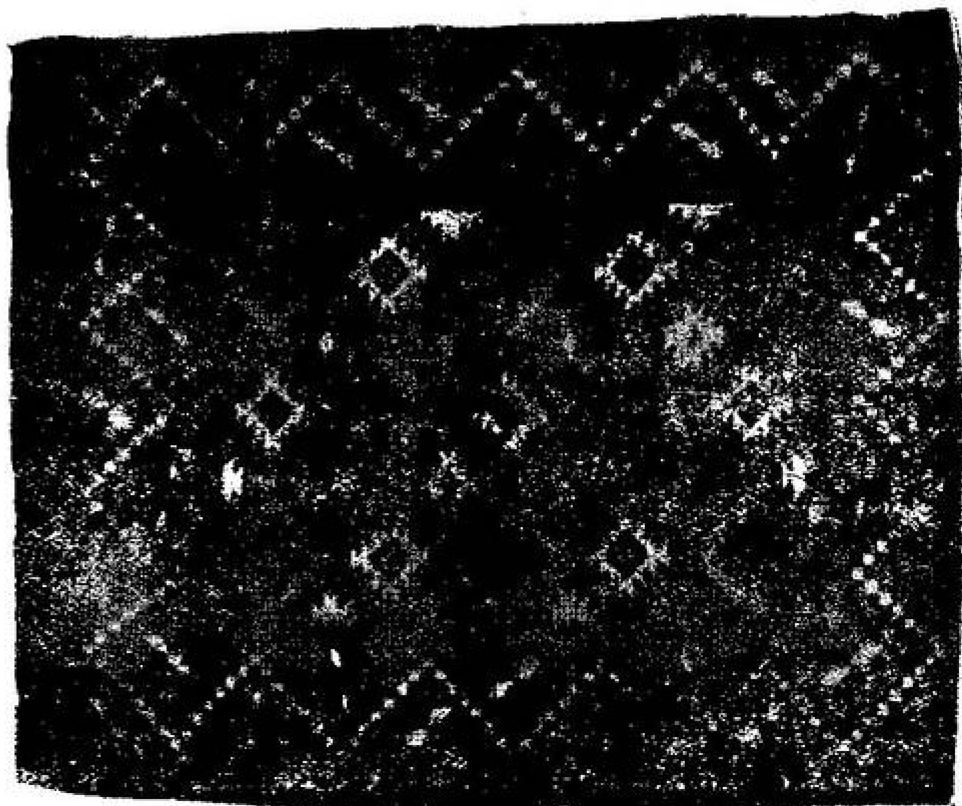
П. Ю. Горбуненко каже, що цього коця („ковра") літ 50 тому купив його батько на базарі в м. Овручі, але його дружина й брат заперечують це та кажуть, що батько Горбуненків привіз цього коця з Київщини, тому історія цього коця поки що залишається не з'ясованою*.

Деякі відомості дійсно свідчать за те, що у панів на Коростенщині були не тільки ткачі, але й „коберники". Так, наприклад, гр. м. Овруча Никончук Хома Максимович, який до революції був писарем Гладковицького волосного правління, казав мені, що в поміщиці Селецької Жозефини Титовни, яка ніби то мешкає тепер у Житомирі, є

* Я одержав відомості, що в Овручі є призвіще Коц. Можливо, що власники цього призвіща допоможуть нам з'ясувати це питання.

килим, що його робили ще кріпаки-селяни с. Гунич. Тло цього килима, каже Х. М. Никончук, біле, а на дні розкидані троянди та незабудки. Я хотів був подивитись на цього килима і за для цього поїхав до Житоміра, але виявилось, що Селецька зі своїм килимом виїхала до Польщі, тому історія цього килима лишається покищо не з'ясованою.

В с. Болотниці був пан Каленський, у якого до революції було десятин 700 землі. Каленський вважався за багатого пана. В цьому ж селі є селяни, які носять прізвище „Коберників".

15. Запаска „в кулака" з с. Немирівка, пас. Андріяновни Томашенко. Ткано цю запаску літ 20 тому. Фарби анілінові. Розм.: 72 × 53 сант.

В с. Раковщині були чоловіки, що ткали різні вимережані (узорчастые) скатерки та полотно. Прізвища цих ткачів — Бродацькі, але всякий, каже К. М. Никончук, звав їх „Ткачами".

Ці приклади вказують на те, що „коберники" — старовинна назва ткачів, які ткали тільки килими, коберці.

Таким чином ми бачимо, що килимарство на Волині має за собою давню історію, і, можемо гадати, що до повалення панщини й на Коростенщині були коберники, які перебували на утриманні панів і ткали для своїх хазяїв так звані „панські" килими й що в XIX столітті були ткачі-коберники, які ткали килими своїм замовцям.

На мою думку й ампірового килима Михайлівської церкви треба віднести до цих, вже новітніх, „панських" килимів.

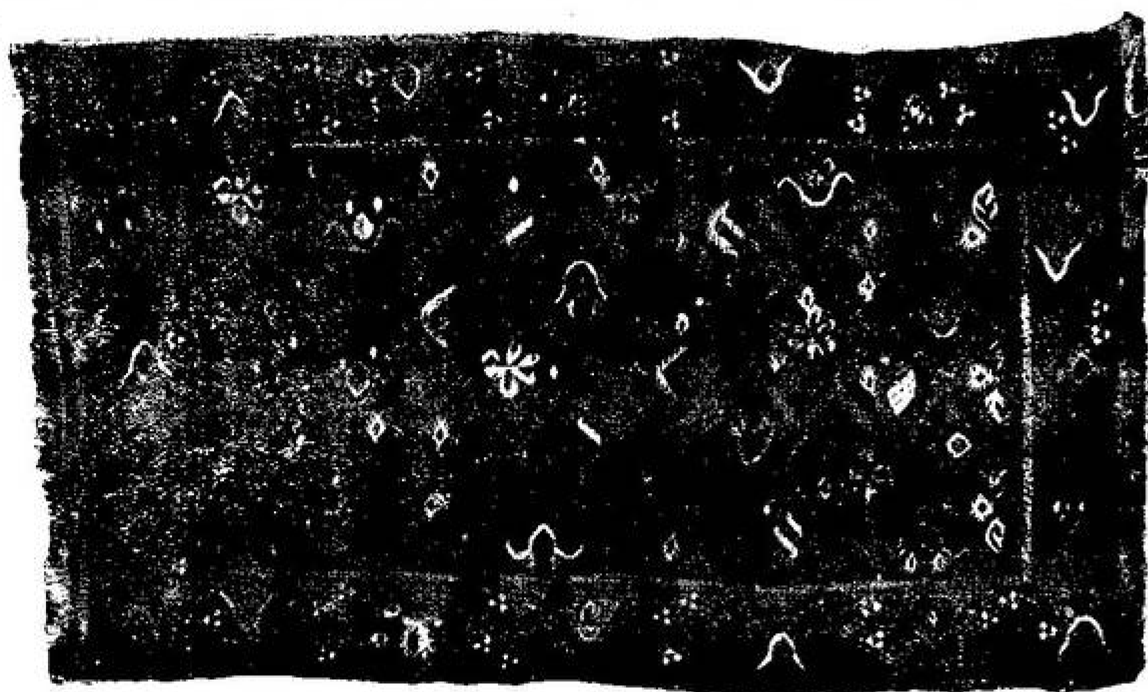
Підчас вивчення килимарства на Волині треба брати до уваги й таке: тут відрізняють килими прості від „коберницьких" * і, крім того, від так званих килимів „з диванів".

* Так ці килими називає вчитель П. Й. Сушицький, м. Житомир.

Килими - „дивани“, як і „коберники“ та „коберці“, теж мають за собою давню історію. Так, наприклад, в описі килимів, що належали Львівському братству, братський писар року 1637 описав 61 „коберця“, між якими були: „2 коберцы великие діванськие, єдин другому подобние на темнім полю разные квіти..., 2 білі великі...“

Ці 2 килими „діванськие“, на думку С. Таранушенка*, були призначені для застилання диванів.

Але на Коростенщині „килими з диванів“ розуміють, як перські килими ** і взагалі „коври“, що їх, наприклад, тчуть черниці в

19. Килим „с тюльпанами“. Ця назва не народня. Так умовно назвала його власниця Галина Фоминішна Соколова, батько якої літ 10 тому купив цього килима в с. Каленському й привіз до м. Житомира.

Мат. і техн. Основа нитяна. Нитка зсукана вдвоє. Піткання вовняне Сполучення ниток почасти „в спуск“, почасти „в лавку“, але взагалі ткано його за гобеленовою технікою: нитку вільно ведено в різних напрямках, тому й тло килима хвилясте, чого не буває на килимах з Коростенщини, що їх мені доводилось бачити.

Орн. Чорне поле килима зубчастими смугами зеленого кольору розбито на неправильні ромби; від тих смуг в середину ромбів виведено тюльпани та інші квітки червоного, рожевого, жовтяво-рожевого, білого і зеленого кольору. Поле від кайми відгорожено ж втою смугою. Кайма має червоне тло, по якому йде зелена кривуля з зеленими листками та різнокольоровими квітками. Берег килима — синя смуга. Фарби рослинні. Розм.: 250 × 158 сант.

м. Овручі ***, цебто ті килими, які так технікою ткання, як і рисунком відрізняються від звичайних, простих килимів.

В Європі теж розповсюджені „дивани“, стрижені коври, які є відміною волохатих ковріз з ворсом із Середньої Азії ****.

Очевидно „2 коберци великіе диванськіе“ своєю назвою не говорять за те, що в ті часи (1637 р.) вони були призначені спеціяльно

* Відчітна виставка за 1923 рік. Харків 1924, ст. 16.

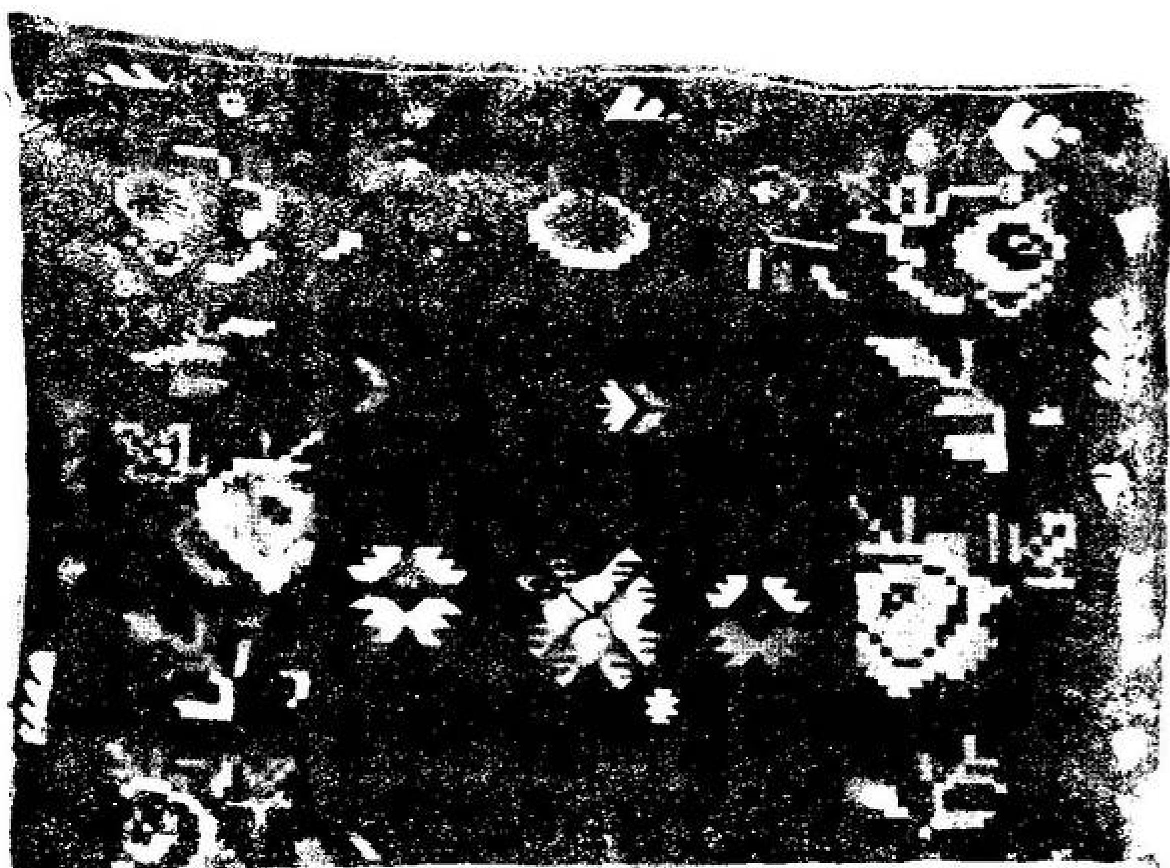
** Усні відомості від Варки Бех, з с. Михайлівки.

*** Усні відомості від учительки А. П. Костюшко із с. Михайлівки.

**** В. Пещанський. Давні килими України. Львів 1925, ст. 6.

для застилання диванів, меблі, як не говорять про це „дивани“ в Европі і „килими з диванів“ на Коростенщині.

Коберницькими ж килимами в с. Забрідьї та в околиці, каже П. Й. Сушицький, населення називає килими, що їх ткачихи тчуть на вертикальних кроснах. „Коберницькі“ килими, та „килими з диванів“ на Волині свідчать за те, що тут, крім цих килимів, існують ще й килими прості, звичайні.

20. Килим із с. Літина (половина) — один із сучасних килимів, що їх тчуть за зразками вишиванок та за тією технікою, що вимагають ці вишиванки „в хрести“. Такого ж килима я бачив і в с. Михайлівці.

На Коростенщині до цих звичайних килимів можна віднести килими: „в круги“, „в кулаки“ і „в козаки“. Зараз ці килими виходять з моди, але нещодавно вони були найбільше поширені.

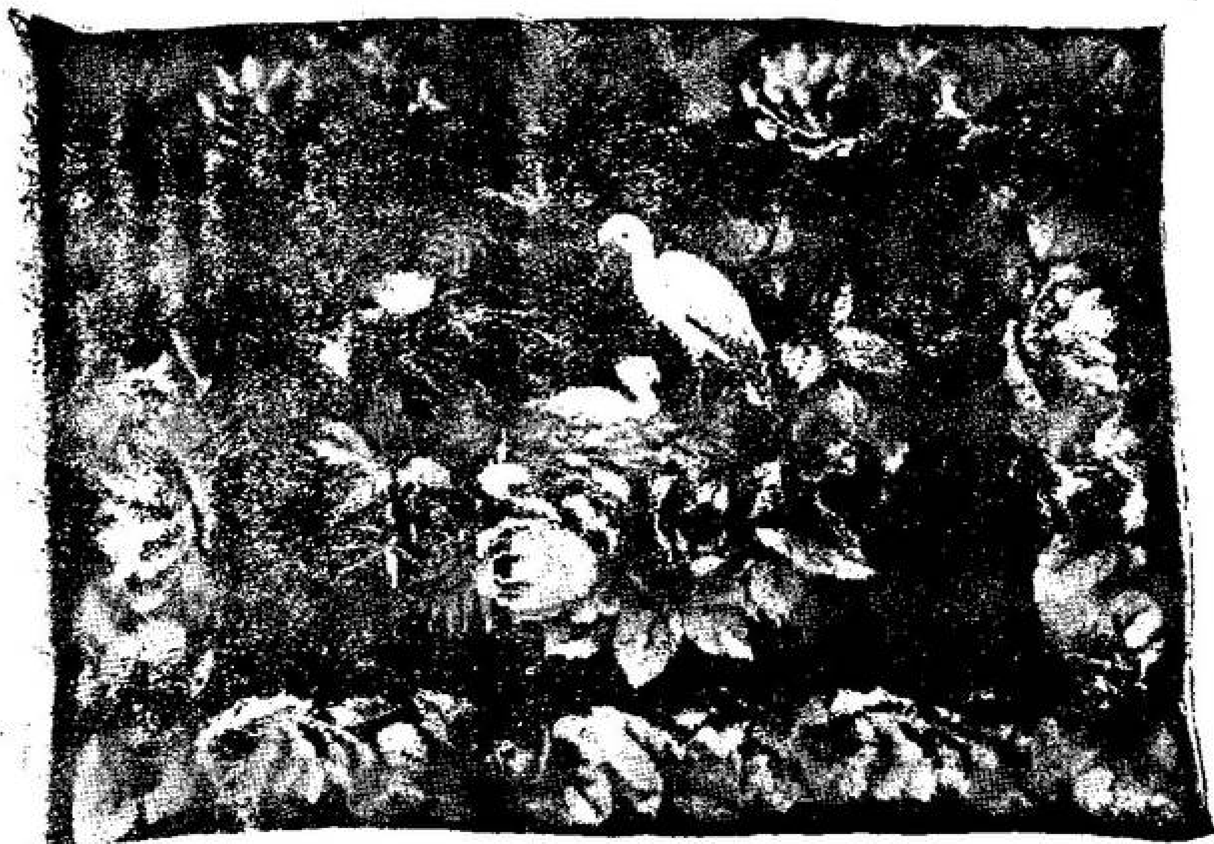
Килими „в вазони“ теж, можливо, ведуть свій початок від давніх „панських“ килимів, що їх виробляли коберники своїм хазяям, але населення визнає їх за новіші килими. Так покищо говорять фактичні дані, що їх я записав від ткачих с.с. Бехів та Михайлівки.

Зараз на Коростенщині в „шляхецьких“ селах (Михайлівка, Купеч, Ходаки, Дідковичі та інші) килими являються не тільки конче потрібною окрасою хати та складовою частиною посага молодої, але вони відограють досить значну ролю в ритуалі весілля та в обряді похорону. Так, наприклад, в с. Михайлівці килимом застилають ослона, на якому сідають батьки благословляти молодих, на килимі сидять молоді „на посаді“, на килимі стоять молоді підчас вінчання (для цього килима спеціяльно приносять з хати до церкви). А коли вмирає дівчина, і вза-

галі власник килима, особливо жінка, тоді небіжку миють, наряджають у весільну одежу, на лавку кладуть подушки, вкривають їх килимом, а на килимі кладуть небіжку чи небіжчика.

В даному разі роля клилима нагадує те його ритуальне призначення в давньому „похороні руса“, що його описав у X віці арабський письменник Ібн Фадлан.

Коли небіжчика „везуть на могилки“ (ховати), то під домовину підстелюють килима, а коли парубка або дівчину ховають за участю

21. Килим з лелеками, з м. Овруча. Ткала цього килима черниця Овруцького манастиря року 1912. Техніка тканя „в хрести“. Сполучення ниток „в мавку“. Власниця килима вчителька Нужна-Панасенко.

верхівців, то й коней цих верхівців укривають килимами. Після похорону килима, як те часто трапляється, віддають до церкві.

Роля килима в обряді, що я оце на неї вказав, та ті килимчики літургійного призначення, що їх спеціяльно тчуть і жертвують церкві в наслідок різних обітниць — щоб видужала дитина тощо (мал. 25), свідчать нібито за те, що килими мають за собою дуже давню побутову традицію, традицію східніх народів — скотарів. Як та під впливом яких саме чинників з'явилась ця традиція — це вимагає окремої студії. Зараз же висловлювати свої здогади не тільки щодо походження цієї традиції, але й щодо походження звичайних килимів на Коростенщині, гадаю, було б передчасно: у мене немає писаних відомостей про ці звичайні килими, а відомості, що я їх уже зібрав, теж не є достатні.

Не викликає ніяких сумнівів лише той факт, що килими „в круги“ „в кулаки“ та „в козаки“ не можна визнати за суто місцеві, за Коростенські — килими „в круги“ мають для себе аналогів на Маріупіль-

щині в місцевих греків та на Поділлі; килими „в кулаки“ мають аналогів на Полтавщині, а килими „в козаки“ деякими своїми елементами орнаменту нагадують нам килими із Середньої Азії та Кавказу.

Коли ми не надаватимемо великої ваги надто давній традиції за цими килимами, то всі ці південні впливи на килимах можна пояснювати звичайним запозиченням. Запозичення це могло мати своє місце, ще в добу, коли Коростенщина входила до складу Литовської* та Литовсько-Польської Держави, коли „шляхтичи“ деякі були членами Луцького та Львівського братств і коли вони мали змогу не тільки бачити, але й купувати килими різних типів і килими звичайні.

Але типи звичайних килимів, що я їх вказую, могли з'явитись на Коростенщині і в наслідок чумакування, бо відомо, що населення сучасної Коростенщини, особливо „шляхтичи“, заможніші з них, чумакували (в с. Михайлівці один з Костюшків відправляв у Крим по сіль 20 пар волів), привозили з півдня сап'янці і могли вони з Київщини, Поділля, Полтавщини, сучасної Маріупільщини й навіть з Кавказу привозити на Коростенщину й ті типи килимів, яких тут не виробляли. Наприклад, нещодавно селянка з с. Каленського ходила на заробітки на Поділля й звідти принесла до Каленського звичай малювати на стіні килима, якого вона й намалювала на стіні в своїй хаті. Селянка ця — дружина незаможника, вона намалювала килима, бо не була спроможня купити, або зробити килима, але коли б у неї була ця спроможність, то вона, очевидно, зробила б, виткала б такого килима, якого вона бачила на Поділлі підчас своїх заробітків.

З умінням же ткати полотно тощо населення Коростенщини, як за це свідчать велико-князівської доби праслиці, було знайоме ще в часи дуже давні, а тканню килимів воно мало змогу навчитися з давніх часів від коберників.

Це останнє своє зауваження я висловлюю лише для того, щоб підкреслити ту свою думку, що деякі звичайні типи килимів, які поширені на півдні України та за її межами, могли бути вивезені з цього півдня й привезені на Коростенщину чумаками, особливо багатими власниками чумацьких маж, і в новіші часи, навіть у XIX ст.

* * *

Зараз дехто з робітників Коростенського ОВК визнає за бажане відкрити в Коростені школу килимарства. Підставою для цього бажання являється наявність килимарства, вільних робочих рук та інше.

Ці дані не можна визнати за достатні для того, щоб школа килимарства могла виправдати своє існування.

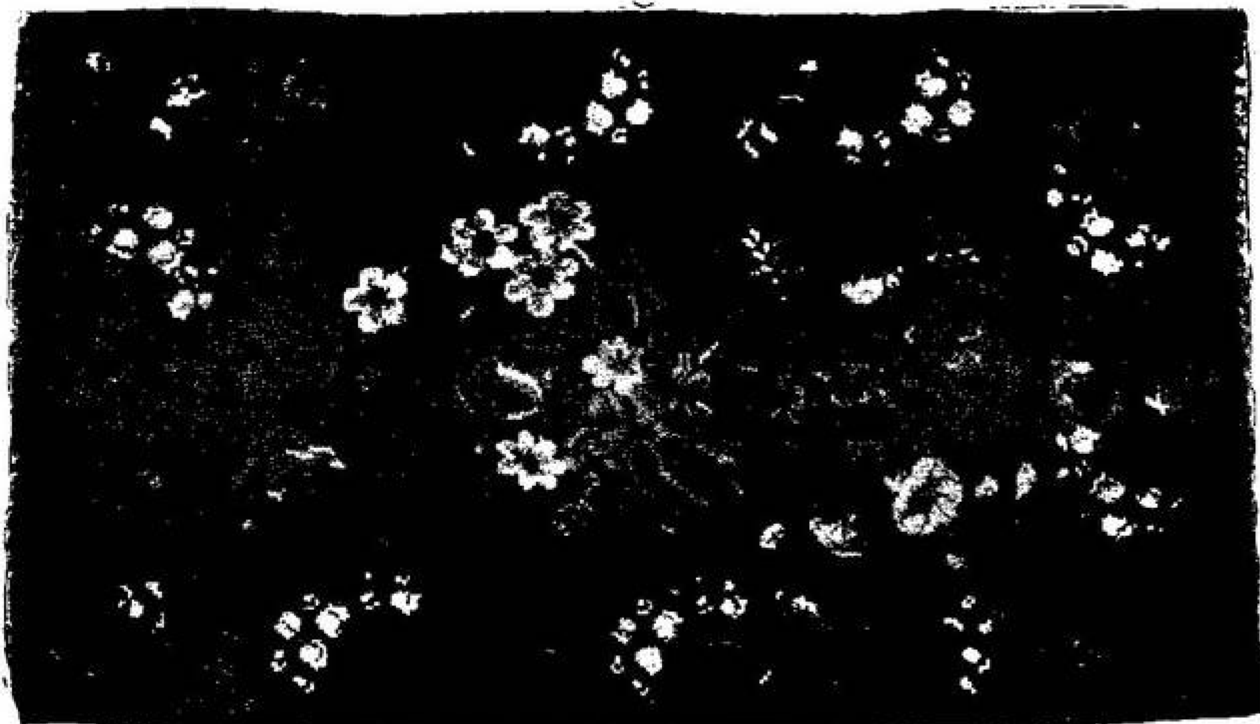
* Гадаю, що між населенням на Коростенщині можна знайти й нащадків татар. Наприклад, тут дуже поширений погляд, що рід Бехів веде свій початок від бека, князя. Взагалі про татар тут існує чимало переказів. Вивчаючи килимарства з цим, гадаю, треба рахуватись, бо, за останніми даними істориків, у добу, коли Коростенщина входила до складу Литовської держави, між населенням цього краю та татарами були щільні економічні стосунки й тому могли мати своє місце різні культурні впливи та запозичання.

Вирішаючи це питання конче потрібно взяти до уваги таке:

1) Виробництво килимів на Коростенщині було і є виробництво місцевого значіння: воно задовольняло та задовольняє потреби лише місцевого населення.

2) Экспортного значіння ці килимарські вироби не мають, а так званих „панських“ килимів, що їх, можливо, в свій час купували та іноді вивозили за кордон, зараз не виробляють.

3) Більшість із тих килимів, що їх виробляли, а в деяких селах і тепер ще виробляють так технікою виконання, як і своїм містецьким

22. Сучасний „модний“ килим.

Мат. і техн. Основа нитяна. Нитка зсукана вдвоє. Піткання вовняне. Техніка двобічна. Ткано килима „в хрести“, як кажуть черниці Овруцького монастиря, або „в лавку“, як кажуть ткачихи в с. Михайлівці.

Орн. Тло килима чорне. На полі і на каймі — червоні й жовті троянди, білі конвалії та інші квітки з зеленими листями. Ткачиха дбала за те, щоб квітки, як і на вишиванці, зберегли свій вигляд і для того вона користувалась різнокольоровими нитками піткання: червоного 4 відтінки, жовтого 3 відтінки і т. д. Килим зшитий з двох пулок. Фарби анілінові. Розмір 268 × 158 сант. Ткано килима в с. Михайлівці року 1925. Власниця килима А. П. Костюшко.

оформленням у цілому не дорівнюються до тих килимів, яких тепер виробляють на Полтавщині та на Поділлі.

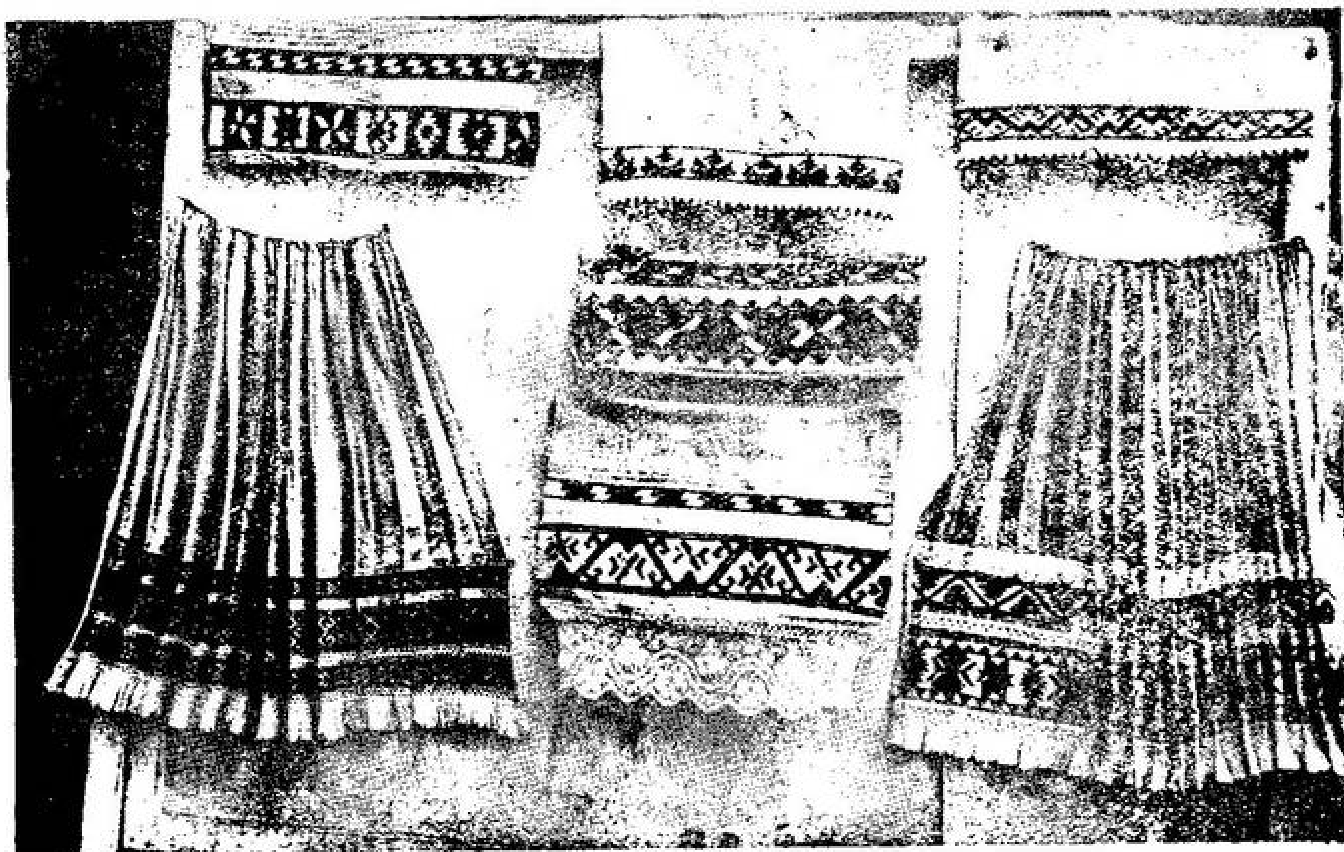
4) Сучасні килими на Коростенщині із своєю технікою ткання „в хрести“ та із своїми малюнками „в вінок на чорному дні“, „в колоски“, „з папугами“ то-що, які задовольняють цілком випадково, через вплив черниць, непевний смак деяких заможніших осіб, за межами Коростенщини повинні шукати для себе покупця — такого ж випадкового аматора цих килимів, але для нього відкривати школи не слід було б.

5) До того ж ці сучасні килими дорогі: 60-100 карб. коштує один килим. Такого килима може замовити собі лише та особа, що має

великі гроші, або селянин, якого примушує до цього не тільки почуття краси, але й побутова потреба (килим — ознака заможности, килим — складова частина посагу молодої і т. інш.).

Ці сучасні килими мають певне „наукове" значіння, але оскільки містецька їх вартість є дуже сумнівна, то й не можна було б рекомендувати їх нашим робітникам та селянам.

Але, не зважаючи на це, *між килимарськими виробами на Коростенщині, а саме—між килимами, килимчиками та запасками частогусто стріваються зразки справжнього містецтва,* а до того ще й

23. Різні малюнки „перекладів", що їх виткано на верстаті, за винятком лише малюнка на фартусі, що ліворуч, на якому не „переклад", а „перебіранка". На рушникові, що з мереживом, першою від мережева йде так звана „новаківська кривуля".

суто місцевого характеру. Цих зразків на Коростенщині є багацько. Повна збірка цих народніх виробів дала б нам змогу відкрити та продемонструвати одну з прекрасних сторінок культури населення нашого Полісся.

Коростенський Музей Краєзнавства щойно розпочав це збирання зразків народньої містецької творчости. І мій начерк килимарства на Коростенщині є перша спроба, що за її допомогою маємо на меті ознайомити читача з цим килимарством та хочемо дати вказівки щодо вивчення та збирання зразків народньої килимарської творчости.

Для цього вивчення конче потрібно, щоб місцеві краєзнавці надіслали до Коростенського музею відповіді на такі питання, що можуть стати за попередній програм вивчання килимарства й по інших округах:

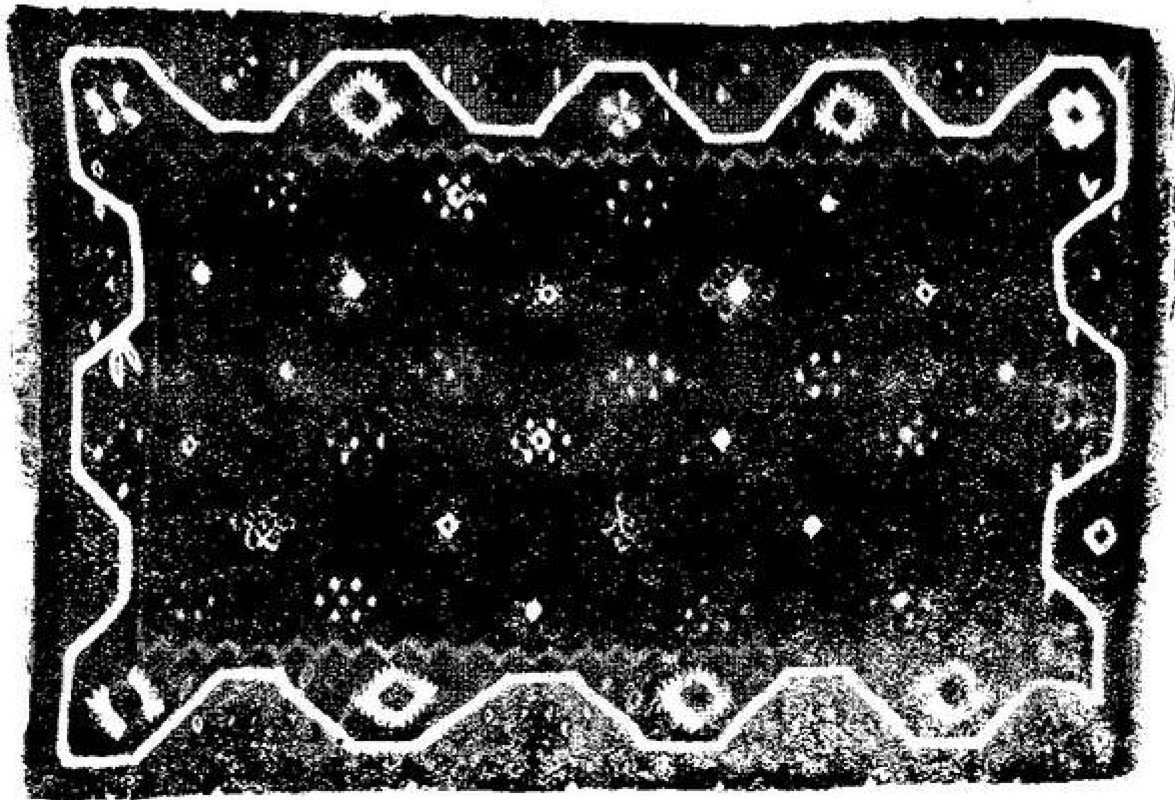
1) В якому або в яких селах вашого району найбільше розвинуте було до революції килимарство та чим це пояснюється (заможність,

наявність овечок в господарстві, як кількість овечок та коноплі й льону впливала на розвиток килимарства і т. інш.).

2) В яких саме селах вашого району поширене килимарство, з якого часу й серед яких шарів населення та чим це пояснюється.

3) В яких селах і чому саме килимів не виробляють.

4) В яких селах вашого району виробляли килими за часів панщини. Коли виробляли, то хто саме.

24. Килим „в карти“, що його ткав еврей в м. Скородно, Мінської губерні. Основа з ниток. Нитка зсукана вдвоє. Піткання з вовни.
Орн. Дно чорне. На дні різнокольорові „карти“. Наприклад, коли карта зелена, то ромбіки в її лучах червоні; середній ромбік синій, а ромбік у центрі білий; коли ж карта червона, то лучі мають сині ромбіки, а середній ромбік зелений, менший в ньому — жовтий і т. д. Дно від кайми відмежоване зеленою кривулькою. Велика біла кривуля, що йде по каймі, утворює зуби: червоні навколо дна й зелені по краю кайми. Ці зелені зуби оточує червона кривуля, а краєм іде чорна, що в її кутах — різнокольорові півромби. На червоних і зелених зубах, що їх утворює біла кривуля кайми, розкидані різнокольорові визерунки, назв яких власниця килима не знає. Від білої кривулі обабіч відходять стилізовані листки, і є підстави гадати, що ці визерунки — стилізовані квітки, а сама кривуля — безконечник рослинного орнаменту.

5) Чи виробляли килими селяни в селах вашого району за панщини й для себе чи тільки для панів.

6) На яких ткацьких варстатах (горизонтальних чи вертикальних кроснах) та як ткали килими в давні часи.

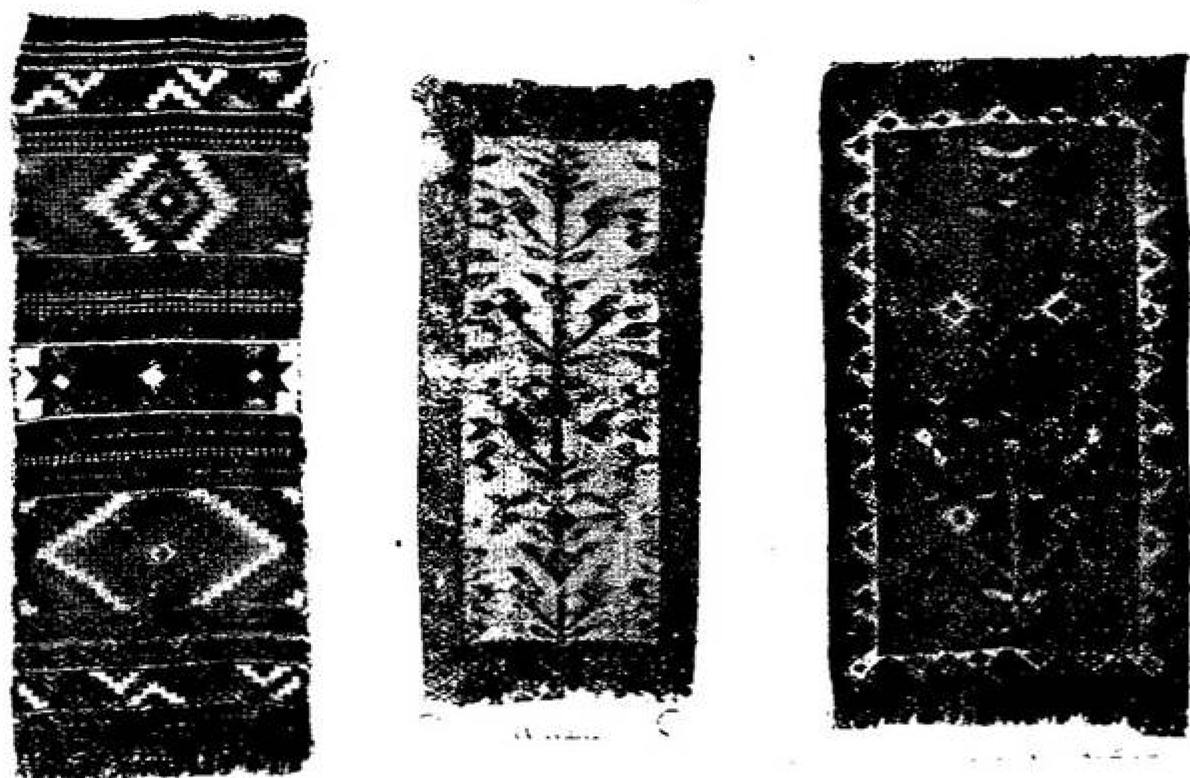
7) На яких ткацьких варстатах виробляють килимів і взагалі килимарські вироби зараз.

8) Які килимарські вироби (килими, килимчики, запаски, „переклади“), якого розміру, призначення та якого орнаментального офор-

млення, якого малюнку були ці вироби в давні часи, наприклад 100, 50, 20 літ тому та які килимарські вироби тчуть тепер.

9) Чи були в вашому районі в давні часи та чи подибуються тепер випадки привозу килимів із сусідніх сел, районів, округ і т інш.

10) Хто в селах вашого району виробляє килими. Зазначте економічний, соціяльний, родинний стан та вік ткачів, ткачих.

25. Килимці або доріжки лігургійного призначення.
Килимець ліворуч називається „через паску" (цебто смугами). Розм.: 172 × 65 сант. Середній килимець „в вазони". Розм.: 134 × 49 сант. Праворуч теж „в вазони" Розм.: 150 × 81 сант.

11) Скільки килимарщиків було у вашому районі в давні часи та в яких саме селах, скільки їх є тепер, яку кількість килимів вони виробляли та виробляють.

12) Скільки ниток (фунтів, грам) ішло на основу та піткання в давні часи й тепер та скільки ця основа й піткання коштувало й коштує зараз.

13) Скільки часу ткала й тче ткачиха, ткач килима, коли, в яку саме пору року та скільки вона брала за роботу в давні часи й скільки бере тепер.

14) Чи в давні часи, а також і тепер виробляють ткачихі, ткачі килимів на ринок. Коли виробляють, то хто ці ткачі (соціяльний, економічний їх стан, вік). Коли і скільки килимів вони виробляють; де, кому та за яку суму продають вони свої вироби.

15) Під впливом яких саме чинників мінялись і змінюються розміри та малюнки килимів.

16) Чи збереглись у вашому районі назви: коберники, коберці, коці, килими з диванів, диванські килими та інші. Коли збереглись, то поясніть давнє та сучасне значіння цих назв.

17) Чи є в вашому районі села, в яких виробляють килими, але не виробляють запасок, або, навпаки, виробляють запаски, але не виробляють килимів. Коли є такі села, то чим ці особливості пояснюються.

18) Чи є в вашому районі села, в яких виробляють килимчики — церковні дорожки, але не виробляють запасок і килимів. Коли є, то чим це пояснюється.

19) Які рослинні та мінеральні фарби вживали в давні часи, з чого ці фарби добували, як та хто саме фарбував нитки, що йшли на піткання (уток) килимів, та хто, де як і за яку платню фарбує їх тепер.

26. Лесовий ландшафт біля села Годотовлі. На передньому плані — отара овець — сировина для килимарства *.

20) Чи були у вашому районі в давні часи килими, в яких не тільки піткання, але й основа була з вовняних ниток, та взагалі з якого матеріялу робили й роблять основу та піткання для килимів.

21) Яку ролю відограють у селах вашого району килими в родильних, весільних, похоронних та інших обрядах і святах і взагалі яке вони мають побутове призначення.

22) Під впливом яких саме міркувань населення вашого району зараз виробляє або замовляє в ткачів килими для себе та що ви можете сказати взагалі за сучасний стан та перспективи на майбутнє килимарства вашого району.

На всі ці запитання бажано було б одержати в скорому часі якнайдокладніші відомості. Ці дані дали б нам змогу з'ясувати відносно давнє та сучасне становище килимарської справи на Коростенщині. За допомогою цих же відомостей ми мали б змогу зібрати типові зразки килимарських виробів у межах нашої округи та за допомогою

* В с. Літині селянка казала: „Держимо овечок, але якісь вони паршиві пішли тепер. Цієї осени зарізала шість, а ще маю п'ять. Немає рощоту держати овечок: заплати налог... Краще продати їх і купити готових. Попробую замість овечок завести гусей. Треба якось міркувати та хитрувати". Ця селянка в минулому — заможня „шляхтянка".

В дійсности ж вівчарство не зменшується, а навпаки воно поширюється: року 1927 на Коростенщині було 226.426, а року 1928 було вже 248.545 овечок.

цих зразків Коростенський Музей міг би цілком задовільно репрезентувати надто цікаву ділянку народньої творчости — килимарство населення Коростенщини.

Ця повна збірка килимарських виробів, гадаю, могла б бути і тим важливим ґрунтом, що на ньому власне й тільки можна будувати школу килимарства на Коростенщині. Бо для цієї школи необхідні *типові* зразки справжнього містецтва. Бо ця школа повинна виробляти прекрасні килимарські вироби.

Тому дуже бажано, щоб кожне село, в якому такі зразки є, пішло нам на зустріч і допомогло Коростенському Музеєві в цій його роботі.

Др. В. Гериновіч.

Євреї в Кам'янці.

(До історії заселення Кам'янеччини) *.

Іміграція євреїв на Україну йшла двома шляхами—з півдня і з заходу. Південна іміграція стара, західня — новіща. Перша відома нам поява євреїв на українських землях датується ще VI століття до хр. ери, коли вони разом з фенікійцями і греками нав'язували торгові зносини з Україною і вели торгівлю з її населенням **. Про тогочасний побут євреїв на Україні маємо мало даних, але можна сказати, що вони були не тільки мандрівниками-купцями, а й осідали в важливіших з економічного боку місцевостях і жили з торгівлі та ремесла, як і інші народи, що в молодих з культурного боку країнах шукали кращих умов існування. Дальшу звістку про євреїв на Україні маємо під роком 1112 з нагоди вістки про те, що жовніри польського короля Болеслава, підчас заняття Києва, пограбували в Києві єврейські доми, як уважали євреїв за спільників свого ворога ***. Ця згадка свідчить, що євреї були осілим елементом в Києві вже в XII столітті і що вони були заможньою частиною населення (якщо стали об'єктом грабунку). Можна думати, що єврейське населення—торгівці й ремісники—осідало не лише на Подніпров'ю, а й Подністров'ю, і там брало участь в економічному розвиткові країни. А як на Поділлі найстарішими культурними центрами були Бакота, Калюс і Ушиця, що побіля них лежав важливий торговий шлях можна допускати, що і в них жило єврейське населення.

Західня єврейська іміграція прийшла з Польщі, де євреї з'явилися на початку XIII століття. Болеслав Великопольський і Казимір Великий надали їм такі привілеї, яких вони мали в Чехах ****, і вони скоро оселили важніші з економічного боку місцевості Польщі. З Польщі вони проникнули в Галичину, а звідтіль на Поділля. На Кам'янеччині

* Дивись „Краєзнавство", ч. І, 1928 р. *В. Гериновіч* — Вірмени в Кам'янці.

** М. І. Яворський „Нарис історії України", ч. І. ДВУ. 1925, стор. 42.

*** Марчинський — Statystyka gubernii Podolskej, т. І, стор. 98.

**** Марчинський — Statystyka... стор. 98.

з'являються західні євреї щойно в XV століттї. Таким чином на Україні зустрічаються два типи євреїв: південний, що в оточенню південних і східніх народів дуже мало заховав своїх етнографічних ознак, і західній, що, перейшовши важкий шлях, жив ізольовано від інших народів і заховав до останнього часу свої яскраві етнографічні ознаки. Ось тому, звичайно, про південних євреїв ніде не говориться. Їх треба шукати в масі греків і інших південних народів, що імігрували на Україну і тут осідали.

Як євреям було заборонено жити в місті Кам'янці, то вони оселювали головно околиці його і в пригороддях міста вели торгівлю й ремесло. Заборона жити євреям в Кам'янці визначалася упривільйованням інших національностей і „ненадійністю" цього елементу, яко чужоземного, з огляду на характер міста „твердині" з побоювання можливої зради ворогам. „Кам'янець Подільський — говорить один з його істориків першої половини XIX століття, Марчинський — від часу свого заснування ніколи не мав євреїв. За часів польських не вільно їм було в тому місті — твердині осідати, ні доми купувати, ні навіть в місті ночувати" *. Потрібно зазначити, що, з стратегічних міркувань, право на життя в місті Кам'янці було великим привілеєм. В'їзд до Кам'янця зі стратегічних міркувань був заборонений навіть закордонним послам, для яких було побудовано помешкання в Довжку, де звичайно й велися дипломатичні переговори **. Поза Кам'янцем євреї вели вільно посередництво між продуцентом поміщиком і селянином з одного боку, а споживачем — з другого.

На жаль, не маємо достатньої кількости документів, що на їх основі ми могли би накреслити картину життя-буття євреїв на Кам'янеччині і в Кам'янці зокрема, але можна сказати, що вони жили в пригороддях, де займалися ремеслом і торгівлею і лише вряди-годи, мимо гострої заборони, заходили до міста, де мешканцям постачали продукти сільського господарства і різний крам, який вони скуповували від південних, східніх і західніх купців у Караван-Сараю (нинішні Карвасари), де був склад товарів для сторонніх купців ***. Таким чином євреї поволі вникали до міста і робили значну конкуренцію вірменам, що монополізували торгівлю в Кам'янці. Подільський конкурент стає кісткою в горлі для офіційного монополіста, і вірменські купці дбають про накази заборони життя й торгувати євреям в Кам'янці.

Від XVI до кінця XVIII століття видано було дуже багато наказів проти євреїв. Цікаво, що всякі заборони повторюються ще кілька років. Це свідчить, що мимо їх євреї уміли пристосуватися до умов і різними методами вміли обійти розпорядження влади, яка в основі не мала нічого проти торгівлі євреїв, а лише нагляд вірменського

* Марчинський — Statystyka, т. II, стор. 103.

** Марчинський — Statystyka, т. I, стор. 177. Подольская Старина. Подольские Епархиальные Ведомости № 23. р. 1888. стор. 325.

*** Кам'янецька хресто-воздв. церква на Карвасарах. Под. Еп. Віл. № 20, стор. 33.

магістрату пильнував за виконанням королівських розпоряджень, що були на користь передусім вірменській монополії на торг. Коли мова про методи, то треба розуміти під ними ті, які вживали їх браття з Великопольщі (багаті подарки дворакам), що і в той спосіб отримували дозволи вести торгівлю й ремесло. Нам мало відома економічна сила купців-евреїв в XVI—XVIII століттях на Кам'янеччині і тому трудно сказати, від якої ієрархії йшли заборони і яка дивилася крізь пальці на їх торгівлю в Кам'янці.

Перегляньмо низку заборон на право мешкання і торгування евреям у місті, що збереглися до нинішнього дня. Перше офіційне відношення польської влади до евреїв датується 1447 року, коли староста Павло Цеменжинський видає розпорядження, силою якого під карою в'язниці евреям не можна було перебувати в Кам'янці більше за 3 дні. Розпорядження звернене також і до міщан, які, наколи б ті переховували (видно, що були такі випадки) евреїв, повинні заплатити гривен 14*. Дуже гостру заборону проти кам'янецьких евреїв видав король Зигмунд I, в 1543 році, силою якої евреям не було вільно скуповувати харчові продукти в околицях Кам'янця**. Видно, що попередні заборони не виконувалися як слід, коли він роком 1549 ми знову стрічаємо заборону евреям жити в місті і поза ним займатися торгівлею, а переїжджим евреям перебувати в місті більше трьох днів. Аналогічну заборону видав 1594 року король Зигмунд під загрозою усіх кар, які були до розпорядимости кам'янецького старости і які були визначені привілеями і конституціями міста Кам'янця***. Коли порівняти зміст і густоту едиктів проти евреїв з політичним станом Польської Речи-Посполитої — побачимо, що гострота й безглядність їх припадає на часи стійкого стану польської держави, в часи ж політичної й економічної скрути, декрети стають м'якші, видається їх рідше, що значить, що влада, дивлячись крізь пальці, не хотіла загострювати взаємовідносини з все таки поважним числом і економічною силою еврейським елементом. Розглядаючи матеріал дотичний евреїв у часі, ми бачимо, що вони використали скрутне політичне положення Польщі в половині XVIII століття і, мимо попередніх заборон, оселилися в Кам'янці. Це видно з чергового декрета з року 1654, силою якого вони повинні з міста виселитися. Такого ж змісту був декрет з р. 1665 і найбільш суворий з року 1670, силою якого евреям і циганам було заборонено жити в радіусі 3-х миль від Кам'янця (Прусевич — стор. 104). Цікаво, що цей дуже суворий декрет припадає на часи після Андрусівського договору, силою якого Реч-Посполита твердо закріпилася на Правобережжі.

Можна думати що вороже відношення панівних кол Польщі до кам'янецьких евреїв, відношення влади, що наділяла широкими привілеями вірменських торгівців і ремесників, які остаточно змоно-

* Прусевіч — Kamieniec Podolski, стор. 104.

** Там же, стор. 104.

*** Марчинський — Statystyka, т. I, стор. 175.

полізували щонайкращі з економічного боку галузі торгівлі й ремесла, примусило євреїв орієнтуватися на інші, ворожі польській Речи-Посполитій політичні сили. Ця орієнтація виявилася яскраво в другій половині XVII в. в часи великого підйому могутности турецьких султанів, в часи наступу гетьмана Дорошенка з султаном Могамедом IV на Поділля і Польщу. За турецького панування українці і євреї отримали в Кам'янці значні свободи: українці — право судитися по руському праву, а євреї право вільної торгівлі, яку, вони (як вірменські купці з моментом захоплення Кам'янця турками вийшли з міста) цілком захопили в свої руки. Деяки з них були поставщиками продуктів для турецької армії й вели широку торгівлю з чорноморськими торговими містами. За ті симпатії довелося як українцям, так і євреям дорого сплатити після вирушення турків з Кам'янця на основі Карловицького договору 1699 року. Польський сейм цього року (1699) заказав євреям жити в Кам'янці, а те саме і православним*. Та треба зазначити, що сила Речи-Посполитої в перші часи повороту її панування на Україну була дуже слаба й видно євреї через те не дуже собі поспішали виконувати заборони польського сейму, бо недовго опісля комісар міста видав розпорядження, силою якого усі євреї, під загрозою конфіскації майна, до 24 годин повинні були виселитися з Кам'янця (Марчинський, т. І, стор. 178). Усі доми євреїв передано на власність міста, а єврейську школу зруйновано.

Основно змінюється положення євреїв у Кам'янці з приходом російських військ і з переходом Поділля до Росії. „Тоді,— говорить цитований нами Марчинський,— вони без оплати переходили брами міста (видно, що перед тим вхід до міста був дозволений за оплатою), почали чимраз частіше появлятися в місті і пропонувати свої послуги російському війську, а на ніч вертали на Занківці і Карвасари. Старалися вони,— говорить дальше сучасник Марчинський,— добути право мешкати в місті, але російська військова влада, побоюючись скарг із сторони міської влади, не хотіла порушувати її розпоряджень. Тоді євреї почали занімати за високі суми грошей помешкання у Кам'янчан і таким чином набули право поселення в місті. Після проголошення губерні, євреї позискали повну опіку урядових російських осіб (Марчинський, т. III, стор. 22, 23, 24, 25).

Ми повинні зазначити, що вірмени вже від другої половини XVIII століття, в наслідок зміни колись дуже сприятливої торгової коньюнктури Кам'янця і Кам'янеччини, почали залишати торгівлю та переноситися в місця, де для них були кращі умови: в Басарабію, Одесу, Ніжин тощо. Залишені ними торгові позиції займають євреї, які починають раз-у-раз напливати до Кам'янця. На початку XIX століття їх було вже вісім тисяч і вони своїм числом дорівнювали вже числу християнського населення (Марчинський, т. І, стор. 194). З того приводу Марчинський висказує побоювання, що за сто літ євреї ско-

* Архив Юго-Зап. России, т. IV, стор. 122, 265.

лонізують ціле Поділля (Марчинський, т. II, стор. 113), та взиває уряд ужити рішучих заходів, які й наводить в одному із уступів своєї праці „О евреях“ (стор. 87—124). З настанням російського панування настає рішуча ломка і основних положень цехів, куди починають входити в чимраз більшій кількості еврейські ремісники й купці, про що докладніше при цехах Кам'янця.

В. Кравченко.

Легенди й перекази волинського села.

Тихе, спокійне життя Волинського села. Ще до цього часу на Волині є кутки, де людина, що прожила 50 літ, не бачила залізниці, пароплава, трамвая... Село живе своїм власним життям, запозиченим від дідів-прадідів. Дух глибокої старовини панує ще в селах - закутках, і тут нетрудно знайти лишки й поганства, й первісного уявлення природи, й знахарства. Біжить потяг, свистять гудки фабрик та заводів, тягнеться дріт у всіх напрямках, то там то там загорається зірка електричної лямпочки в селянській хаті... А поруч — забобони, пісні, перекази, що від них так натурально пахне часами татарщини, козаччини й кріпацького сваволля. І дивно вживається радіо, яке несе звістку з усіх кінців світу, з світоглядом старого діда, який переконано оповідає про те, як провалилось сусіднє село й як там утворилось озеро й по неділях дзвонять в його глибині церковні дзвони.

Техніка робить своє діло і в вигляді то трактора, то кіна, то електрики, владно пробирається на село і щодалі більше й більше зворушує віковий уклад його життя. Покищо дві сили стоять на селі рядком: одна — від часів початку трьохпілля й февдалізму, а друга — від гркоту машин і варстатів, що сучасним народнім багатирем завойували місто й завойовує село. І що ближче до села підходить трактор, то більше ниточок дроту протягується до селянських хат, то далі й далі відходять старі, як вік, пісні, чудові перекази-легенди. Живі пам'ятки далекого минулого доживають останні дні. Пишною красою віддає від них, трохи не вся історія розвитку народа в них, вся загадка світогляду, звичаїв, народнього права. В них краса буйної цілини, що не зачеплювалась плугом, величність степів, де блукали тури й табуни диких коней. Але нема в них ані тихого шепоту спілих колосків великої ниви, ані мирного цокоту крицевих молотків. Там — кудлата тінь далекого минулого, тут — гаряче дихання життя.

Чи шкодувати? Нехай біжать струмки світла по дротах і що дужче дріт оплутає кожне село, то менше воно буде оплутане забобонами, знахарством. Ми любимо старовину, легенди, перекази, але не любимо тих умов, у яких вони живуть. Їм давно місце в наукових інституціях, де вони зустрінуть до себе належну увагу, але їм давно вже не повинно бути місця на селі, де вони є ознакою низької культури, темноти, відсталости.

Про м. Із'яслав.

Великий скарб заховано в м. Ізяславлі - 100 бочок золота. Але такий на нього наговір покладено, що знайти його, а особливо—скористуватись - неможливо.

Це було перед великим нападом. Багато було нападів, але то був найбільший. Наскочили—нейвак, лемент... Такий пішов грабунок, якого місто ніде не бачило! Стояв на горі великий князівський замок--збили; було чимале військо—зсікли. Рови тілами загатили. Населення—хто куди. А кругом ліси, без кінця ліси та нетри. Хто втік—спасся, хто залишився в місті—положили. І пішли чутки: домагаються 100 бочок золота викупу. Про такі гроші колись і не чули. Страшенна сила. Всі злякались: не відкупитись. По лісах блукають, радяться.

Аж одного ранку, чуть світок, бачать люди, ходить якийсь дідок—невеличкий, в постільцях, на вигляд зовсім нікчемний. Ходить, покашлює, та все торбинку, що на плечах, підкидає—ніби тяжко. Такий нужденний, що аж дивитись жалосиво. Думали—дідок з торбою за хлібом. Але не просить. Тоді народ загомонів: „Хто, звідкіль, за яким ділом".

Дідок ніби злякався, став під деревом, труситься.

„Біда я, каже, мужича. Нічого не маю, всім даю. Хто припече, хто скрутить, той і одержить".

Замислився нарід: щоб це значило? А чийсь голос і гука:

„Чого стоїте, чого дивитесь? Щастя привалило, а ви й байдужі. Тож чули: „Хто припече, хто скрутить, той і одержить". Ну й печіть, ну й скрутіть, ну й одержіть".

Так і не дізналися, хто це гукав: одні доводили, що молодий князь, другі запевняли, що князівський підпанок... Це було потім, а тоді кинувся нарід, а дідок стоїть; до торби, а там суха рибина й та зацвіла. Розсердились та за горло:

„Чого ж ти баламутиш, коли злидень?".

Придушили, а з торби золотий—дзв'як! Знов придушили, знов золотий. І почалась робота... Душили його день, другий, третій. Рахували, а потім і з рахунку збились. Врешті—душать, а золото вже не падає. А чийсь голос знову: „Не піддається? Припечіть".

Кинулись до вогню, давай припікати. І знов золотий за золотим дзв'якає. Цілу гору золота зібрали. А дідок чуть живий. І так був ледащенький, а то вже нікуди. Почали золото в бочки насипати. Рівно сто бочок нарахували. Підходить дідок, клянчить: „Хоть один золотий дайте на хлібець"... Та де тобі. Не розкривать же бочки. Не дали. Повезли золото до міста на викуп. А там пусто, ні душі. Частину перебили, частину в полон забрали—нікого. І з великого жалю закопали те золото коло річки під горою й наговір на нього наложили:

„Викопати скарб лише тоді, як в місті буде стільки населення, як було до великого нападу. І коли хто нападе на слід того скарбу

й почне до нього добиратись,— в той час в Із'яславі розпочинається велика пожежа й всі біжать спасатись. А хата того, що натрапив на скарб, у першу чергу загорається".

А населення в Із'яславі буде стільки, як до нападу, тоді як Із'яслав зіллється з другою оселью, тоді й золото знайдеться.

Блонський, учит., м. Острів, 1912 р.

Бернардини.

На чудовому місці, на надзвичайно високому березі річки Гориня, який являє собою кінцевий язик льосового краєвиду й підноситься метрів на 30 над рівнем води — стоїть величезний будинок польського манастиря. Носить він назву *„Бернардини"* й висотою своєю панує над тією частиною Із'яслава, що зветься „старим містом". Ще здалегідь кидається в вічі висока дзвіниця й робить враження фортеці камінна стіна, що білою биндою оперезала всю манастирську садибу. Зелене обличчя густого садка сором.иво виглядає зпоза білих стін і наче просить відділити його від стіни чорною кучерявою стрічкою. А внизу півкільцем обмиває гріхи манастирські річка Горинь і наче свариться з берегами, що примушують її займатись такою невдячною роботою.

Спуститись від манастиря вниз по горі до Гориня, або знизу напрямець дошкрабатись до стіни — це мета завзятих хлоп'ят. Допомагають їм у цій роботі руки, ноги і язик, який лопаткою висить то праворуч, то ліворуч. Зате оченята, що блищать жаринками, свідчать за те задоволення, яке випадає на долю щасливця, що доп'явся до стіни.

Діди розказують:

Було це за часів Хмельниччини. Як тепер стоїть манастир, так і колись стояв. Величезні підземні ходи частково залишились, частина завалилася, а в ті часи вони були справні й вели аж на „Бабину гору", в ліс. Засіло в манастирських льохах і підземних ходах безліч польського війська. Притихли, ніби їх нема. А манахи дзвони гойдають моляться та військові переказують, що навкруги робиться. Хмельницький з хмарою війська підійшов до Із'яслава та все лисицею поглядає на Бернардини. Не вірить він нудній тиші та хлипким молитвам.

— „А ну, хлопці, метушніться!"

Гукнув — і розсипались. Тільки чути, як ковані чоботи цокають по каменю. Як би й не було ні добре вкованих дверей, ні крицевих засовів —все поодчинялось. І пішов гук: „Ляхи в зброї". Глянув Хміль на одного Бернардина — в того віки, що залізні, опустились. Глянув на другого — теж. „В шаблюки й до щенту!" гукнув і ногою топнув, і пішло перекоти-полем: „В шаблюку, до щенту..." Ніхто не молив, не благав: не було часу. Так січуть баби капусту — мовчки, не кваплючись і, голівка за голівкою, з великої кучи, перетворюються в мотлох; Чи залишився хто? Певне, що залишився, раз було кому переказувать.

Пішла хмара на захід, затихло навкруги. Цілий тиждень гули дзвони в Бернардинах і чутко було жалібні співи з-за великого муру.

Потім одчинилась брама, життя пішло по старому. Тільки два манахи, що опустили віки перед Хмелем, зникли — ніхто їх більш не бачив Спустились вони в глибокі льохи й там до сього часу моляться. І коли їх борода виросте настільки, що впреться в ту землю, де поховані польські вояки,— все вбите військо встане й знов почнеться війна поміж Польщею та Україною.

П. Нокс, учень профшк.; м. Аннопіль, 1925.

Бабина гора.

Біля міста Із'яслава, на Шепетівщині, є невеличкий лісок. Поріс він на горі, яка має вигляд півмісяця й своїми невеличкими рогами охоплює місто. Це — найближчий ліс і без нього Із'яслав багато стратив би в своїй природній красі. Вінком охопив він Із'яслав і створив для нього той зелений обрій, що на його тлі місто, а особливо здалеку, має вигляд червоної квітки. Такого враження надають йому дахи будинків, що майже всі криті червоною черепицею. Поетичність враження губиться, коли ввійти в місто: бідне й надто таки брудненьке... Але сама назва „Із'яслав", та стародавній будинок на горі, що носить не менш поетичну назву „Замка Рогніди"— ворушать спогади про щось надзвичайно далеке, стародавнє.

Про свій лісок мешканці Із'яслава розказують таке:

В великій пригоді був цей лісок для міста. Багато літ назад, коли татарва робила несчисленні напади на місто, багато мешканців було перебито, ув'язнено, а особливо жінок і молоді. В ті часи Із'яславський ліс не був тим барвистим проліском, яким він є тепер, а глухим, могутнім бором, де можна було добре сховатись. І лише приходили чутки, що йдуть татари,— всі жінки й діти тікали в ліс, що на горі, а чоловіки із зброєю в руках захищали й місто й доступ до лісу. Частенько доводилося жінкам тікати на цю гору, й вони пристосувались до неї, як би розподілили гору по між себе — кожна мала своє улюблене місце. І стали цю гору звати „Бабиною горою," й так ця назва залишилась і до сього часу.

П. Нокс, 1925.

Побоїще.

На північ від міста Із'яслава, в парі верстах від нього, росте густий, листв'яний ліс. Багато там осики. Самий легенький вітрець примушує листя шопотіти, й воно тримтить, ніби перелякане. Таке враження, що стоїть осика на сторожі, щоб не пропустить ані одного струмочка вітру. І це шепотіння листя й його крутький неспокій створюють настрій тихого суму.

Десь високо, на самому кінчикові гилячок, одноманітно й без перерви, довго-довго тримтять поодинокі листочки. Вони відокремилися, повітря з усіх боків, вільно й без перешкод лоскоче їх, і листки, як метелики на квітці, упиваються ласками вітру.

Розказують люди:

Гнав Хмельницький поляків. От-от настигне їх. Але поляки народ приткий, охайно одягнений, на ноги легкий. Не тяжким чоботям козака нагнати їх. Поляки тікають, а козаки за ними плентаються, та бешкетують. Дотяглись майже до Із'яслава. Уморились поляки тікати, а може й з силами зібрались, бо засіли в лісі й ждуть козаків. А тим тільки подавай. Стукнулись — і почалось! Козаки, що хмара, а поляки — що в'юни. Б'ються день, б'ються ніч. Перестав бути слизьким в'юн, порідшала хмара, але насідає. Такі часи були: не переміг, то загинь.

Не перемогли поляки. І коли ранішня зоря своїм червоним сяйвом освітила ліс і тих, що не перемогли, то злякався ліс, затрусились дерева, затримтіло листя й тремтить до цього часу.

Настане ніч — чути далекі, густі стони, а лише заграє на листях перше соняшне проміння — дрібно затремтять дерева, зашепочуться й щось хутко, хутко лопочуть вітрові. А вітрові що? Послухає, послухає, посвище залихв'ярські та й іде колисати ниву, яка широко простяглась довколо лісу.

Звуть ліс: „Побоїще".

Е. Кінець, учит., м. Гриців, 1912.

З глибокої старовини.

Коли це було? Давно... Приїхав пан в м. Славуту (нема на Волині кращого місця, як Славута) і почав хозяйнувати. Перш за все заклав економію—фільварок і завів багато овець. Людям вийшов наказ дивитись за вівцями так, як за своїми дітьми. Мили їх, вичісували. Але недобрий дух був від цих овець, і пан наказав загородити кошару в 5 верстах від Славути й перегнать туди овець. І стали це місце звати „Бараньє". До цього часу стоїть там село, що носить цю назву. Раз у рік овець стригли, і для цієї роботи гнали їх на берег річки Гориня, де був низький піскуватий берег і добре було промивати шерсть. Те місце стали звати „Стригани". Там і тепер стоїть село, що носить цю назву.

Є біля міста Славути село Лашанівка. Кажуть: пан дорослих коней тримав у м. Славуті, а лошаків відсилав на випас у те місце, де тепер стоїть це село. Звідсіль і назва: „Лашанівка". За лишками документів, що схоронились із архиву князя Сангушко, якому належала Славута, видно, що в 1663 році м. Славута існувала, як осіль, і фільварок стягував податки з населення.

З журналу учн. трудшколи ч. 1 в Славуті, 1925.

Славна Гута.

Лежить рядок різноманітних люльок з білої глини. Обламані, обиті, одні кавалки. Але робота видно хороша, чиста. Як виточені. На деяких помітно візерунки. Це все лишки виробів колишньої гути в

Славуті, яка вславилась навкруги своїми люльками. Ніде не було таких хороших люльок, як у цій гуті.

За переказами, на початку XVI сторіччя, на тому місці, де тепер м. Славута, була лише лісникова хата, куди панство наїздило часами на мислівство. Після охоти сходились до лісникової хати піячить. Лісник, чим мав, приймав: медом, молоком... Їжа подавалась у мисках із чудової білої глини. Зацікавився пан глиною, й лісник показав йому її поклади на лівому березі Гориня, де тепер Славута. Згодом пан прислав майстра, який і почав виробляти люльки. А в колишні часи ті майстерні, де виероблялись речі з глини, або шкла, звались гутами. От і це місце теж стали звати гутою. На всю округу вславилась вона своїми виробами і, в відміну від других, її стали звати — „Славна Гута“. Згодом ця назва скоротилась, обернувшись в „Славуту“. До цього часу в тій частині м. Славути, що носить назву „Мокрої Волі“, де на березі р. Гориня тягнуться поклади білої ліпної глини, знаходять в значній кількості люльки з цієї білої глини.

З журн. учн. трудшк. ч. 1 в Славуті, 1925

Святе озеро.

Біля с. Голик, верстах в сьоми від м. Славути, в лісі, є озеро, яке носить назву „Святого“. До революції, в певні дні року — великдень, зелені свята і т. і. навіть з далеких сіл сходились до цього озера жінки, дивились в його чисті прозорі води, лягали на беріг, тулили вуха до землі й пильно прислухались. То одна, то друга говорила: „чую“. Другі поспішали не відставати: „і я“... „і я“... Це вони ніби чули той дзвін, що долітає з глибоких чистих вод озера.

Так говорять:

На місці озера в старовину стояло велике, багате село. Було воно надзвичайно набожне. В цьому селі були гарні джерела, які вславились навкруги надзвичайно чистою, смаковитою водою. Особливо було помітним одно джерело, яке часами високо било воду вгору. Коло цього джерела була каплиця. Одного разу вода забила з надзвичайною силою, розмила навкруги землю, проковтнула капличку і всей час поширувалась. Населення перелякалось, задзвонили в церквах, посходились і почали молитись.

А джерело викинуло безліч води, береги поширились настільки, що захватили й село й церкви, й тих, хто молився в них.

І з того часу, по великих святах, зранку, завжди в озері дзвонять у церковні дзвони й, коли добре прислухатись, то цей дзвін можна почути.

От для того, щоб почути, як дзвонять, і сходились жінки й набірали в пляшки води, в яку вірили, що виліковує від різноманітних хвороб — переляк, лихе око, т. і.

Озеро це досить цікаве — рибне, глибоке. Шнур в 20 метрів дна не досягає. Посередині щось ніби острівец, щось досить оригінальне:

кущики землі, а між ними безодні. Такі кущики в одному місці тягнуться до самого берега. Лише один чоловік знає дорогу як пройти до цього острівка — це побережник, який свого секрету нікому не видає. Колись він навіть одержував платню з бажаючих добратись до острівка. В широкому місці цього озера б'є велике й, видно, могутнє джерело: ніби якийсь велетень дихає й груди йому то підіймаються, то опускаються.

Зараз навкруги озера глуш і мало є охочих відвідувати його: як раз наскочиш на бандита.,.

О. Мельник, учит., Славута, 1925.

Про м. Гриців.

Невеличке містечко на Шепетівщині. Коли в'їзджати в нього, впадає в вічі велика крейдяна гора, навздовж перекопана для переїзду. З одної й другої сторони стирчать людські кістки.

Так розказують:

Місто з давніх давен належало графу Грохольському, який був далеко від назви „добрий". За часів панщини на всю округу не було лютішого пана, як той граф. Знущався з кріпаків з насолодою, примушував до непосильної роботи. Коли одного літа була засуха,— зібрав все населення й наказав відрами носити воду й поливати його поле. Два дні носили старі й малі, але товку ніякого: поки друге відро принесуть, то перше спека висушить. Так і кинули.

Як раз перед графським замком стояла гора й приходилось її обминати. От і надумався граф гору прорізати, щоб ближче було їздити. Зігнали нагаями населення й стали копати. Одні копають, а другі підводами вивозять. Не треба було ніякої каторги. Копаючи натикались на людські кістки й приходилось викидати їх. Населення в ті часи було релігійне й надзвичайно обурувалось. Дійшли чутки про це до графа й він обіцяв „по сто малахаїв" кожному, хто буде займатись балачками замість діла. У графа незабаром мав бути баль, от він і поспішав, щоб потішити своїх гостей новим проїздом. Не мало людей загинуло при цій роботі.

— „Щоб по твоїх кістках так їздили, як ти збіраєшься їздити по наших",— кляло населення графа.

До балю гору прокопали, й граф перший проїхав напрямець. Пройшло скілька літ. Зістарівся граф. Приходилося й про смерть думать. І захотів він забезпечити себе й на тому світі, як був забезпечений на цьому. Перед смертю наказав похоронити себе на дорозі при вході в церкву, щоб всі топтали його й витоптали йому таке ж добре життя на тому світі, як воно було роскішним на цьому. Навить після смерти хотів, щоб для його добробуту старались кріпаки, як примушували їх робити це за його життя.

До цього часу лежить могильна плита при вході в церкву.

Е. Кикець, 1911.

Про молонью.

Блисне й б'є. Цікаво, а зрозуміти трудно. Через те й переказів про блискавку „молонью" надзвичайно багато і всі вони релігійного змісту. Варіянт один: Ілья, величезний віз, їзда по небу, гуркотіння... А от і новий варіянт:

Колись вся земля ділилась на три царства і в кожному було по цареві: в одному Дар, в другому Одар і в третьому Вдар. Жили мирно, не войували. Дар любив, щоб йому давали — все приймав: і гроші, і майно, і їжу. Аби несли. Одар — навпаки: любив роздавати. Що діди-прадіди придбали, то він розпускав на всі сторони, так, за спасибі, а часами й без того. Непутящий був цар... Вдар був цар войуватий, але хитрий і поміркований. З ким воювати? Царство Одара нищилось, а царство Дара ще не зібрало всього добра — як раз у смак ввійшло. І Вдар тихенько сидів, приглядався, та воювничого духу набирався.

Прийшла така година, що Одар зовсім скапцанів. Не тільки не стало чим одарувати, але й самому хоть побірайся. А Дар розпух від багатства, без рахунку магазеїв набудував. Знай бере собі, тай бере. І Вдар вирішив, що пора. Крадькома добрався до Дарового й вдарив. Мусів Дар втікати в пустоші й там ховатись. А Вдар став царем на два царства. Міг і третє захопити, але нащо йому злиднота.

Прикро прийшлося Дарові — ні добра, ні приятелів. Лише один півень не зрікся Дара, за ним підлітує, по ранках будить. Стали вони приятелями. Дар щоденно плаче за своїм добром, а півень утішає. Нарешті півень вирішив: „Як не Дарові, то й не Вдарові". От і каже Дарові: „Хочеш, піду спалю все добро, що дісталось Вдарові"? Дар з охотою погодився. Добрався півень до магазеїв, підпалив одного, потім другого — пішов гуляти. Спалив не тільки добро Дара, але захопив і Вдарівське. Розлютувався Вдар, пустивсь в погоню за півнем. А півень, як півень — червоненький, яких безліч. Змішався з другими півнями — розбери. І став Вдар нищити всіх півнів. Царство було велике, півнів багато, не встиг він всіх перебити. Умер, але не заспокоївся, і з того світу продовжує полювання: збире хмарок, сховається наблизиться до землі й б'є молоньями по півнях. Але й Дар не дрімає, помагає свому приятелеві півневі. Як тільки Вдар збере хмарки, Дар і загуркотить громом, попереджує. Тоді всі півні в хліви, в клуні. Розсердиться Вдар, та молоньями по клунях і б'є. Звідсіль і пожари, що починаються з клунів та хлівів.

М. Квач, священ., с. Старосілля, Луцьке, 1914.

Звідкіль огонь взявся на землі.

1) Огнем і біду припечешь.
2) До вогню святого, як до землі матінки.
3) Дми носом на вогонь,
4) Слізами вогню не заллєш.

Народні прислів'я.

Коли бог творив небо й землю, то вогню землі не дав, а залишив його на небі. Бог завжди ходив не инаке, як закутаний в огонь, але той огонь не був сердитим і не знищував всього того, з чим зустрічався. То був огонь святий і добрий, як все тоді було добре.

Часто спускався бог на землю й оглядав її, огонь завжди був з ним. І люди дуже були раді, коли бог відвідував землю, бо довго на землі залишалось тепло від огню. Самому найстаршому з анголів було заздросно, що бог має велику силу і владу і йому теж захотілось панування. От одного разу й спустився він на землю й став робить все те, що й бог, але не було йому такої, як богові, пошани. Розсердився ангол і вернувся назад на небо й став пильно приглядатись, яка причина, що він має не меншу, ніж бог, силу, а пошани ніякої. І вирішив, що вся причина в огні. От і став він запрошувать огонь, щоб той послужив йому, як богові служить. Довго огонь сперечався, а врешті погодився. От і спустився ангол на землю, закутаний огнем і пішло від нього велике тепло по землі і всі стали низько ухилятись і славити. Загордився ангол і почав все частіш та частіш спускатись на землю.

Одного разу й вийшло так, що хотів бог спускатись на землю, а огню то й нема. Кинулись сюди, туди... Доносять йому, що старший ангол забрав на землю, куди він в останнє частенько заглядає. Розсердився бог і на ангола й на огонь. І коли повернувся ангол з огнем на небо, бог схватив огонь і з гнівом кинув ним в ангола. Полетіли огонь і ангол на землю з такою силою, що глибоко вкопались в нюв саму середину. І з того часу огонь почав жити в землі вкупі з анголом, який обернувся в духа злого й нечистого. Огонь теж переняв його властивості і теж став злим і кусючим. І утворився внизу ад, ангол став його господарем.

Але не весь огонь кинув бог на землю. Маленька частина огню не захотіла служити анголові й залишилась на небі, звідкіль — молонья. Свому огневі бог зборонив зпускатись на землю. А коли деякі огники забудуть і наблизяться до землі, то вони зараз же набирають властивостів огню земного й бог кидає їх в глибину земну, як слуг не своїх, а анголових. Це й є причина, що молонья б'є в землю й палить все, що їй зустрічається по дорозі.

Блонський, вчит., м. Рожище, Луцьке, 1913.

Про „Всіх святих“ або де вогонь взявся.

Це було в ті часи, коли на землі були святі люди. Тепер не до того. Тепер подавай їжи, питла, одягу. Тепер людині багато дечого треба. А колись було просто: їжи де не повернись; теплинь, простір, і всі — один до другого з пошаною. От в ті часи й трапилась така подія, що сонце перестало гріти, земля родити. Гірко прийшлось людям. Одягли вони шкури, стали кормитись всякою всячиною. Кожний клаптик їжи доставався з великими труднощами.

Прожили так люди рік, другий. Тяжко жити, але не б'ються, не сваряться, гуртом гріються, все між собою ділять. Бувало знаходились такі, що починались плакатись на своє життя й других підбивали, але святі, що в ті часи жили на землі, втручались, мирили, ділились останнім — і життя знов мирно налагоджувалось.

Прожили так люди чимало літ. За той час святі стали ще більш святими й деяких живими забрали на небо. Тим, що залишались на землі, жилось ще більш прикро. От, в одну з таких тяжких хвилин, коли людям було особливо тяжко, стали ходити по землі три старці. Скрізь їх приємно зустрічали й ділились останнім. Так пройшли вони землю від краю до краю. В самому кінці своєї подорожі зустріли вони маленьку дитину, яка трусилась від холоду, була нага й страшенно худа. Коли старці порівнялися з нею, то дитина стала гицати перед ними на одній нозі й обзивати їх всякими соромицькими словами. Здивувались старці, зупинились. Всю землю пройшли, а такої прикрости не бачили. А були ці старці — бог, що хотів ознайомитись з життям святих на землі, а дитина — нечистий, що мав на меті зневажати старців, яких з пошаною скрізь зустрічали. Подивились старці на дитину, зрозуміли в чім річ.

А людей знаходилось видимо-невидимо, й усі слухають, як мала дитина соромить старців. Вийшли всі святі, оточили старців, почали дитину відтирати. А один, найстаріший із старців, і каже: „Лукавому треба дати по його заслугах“. Розступились люди, підійшов він до дитини й суворо ткнув до шеї пальцем. Скрутилась дитина, заверещала зі злости й провалилась у землю. І заговорили всі три старці разом: „Треба дати і вам по заслугах ваших“. Один старець почав копати глину й на диво хутко з його рук виходили цеглина за цеглиною. Другий старець в одну мить зложив з цегли піч з коміном і запічком, а третій витяг з кишені щось блискуче й світле й положив у піч. І запалив у печі огник. Пішло тепло й скупчились люди навкруги. А один зі старців обвів рукою поза людьми й появилися стіни, дах. Оглянулись люди, а уже старців не мається, святих теж нестало.

І з тих часів на землі між людьми не згасає вогонь. Коли загасне в одній хаті, в одному селі,— то є в другій хаті, в другому селі. Людям стало легше жити.

Святі зникли й більш не появлялись, а люди почали святкувати „всіх святих“.

М. Квач, 1914.

Н. Занфірова.

Казки та оповідання с. Куцеволівки.

(Кременчуччина)

Марко багатий і Василь-Бізщясний *).

У однім селі жив дуже багатий і скупий чоловік Марко, у його була жінка і тіко одна дочка. Сидить Марко коло вікна і каже:

— Ну таки ж і холодно на дворі, хто у дорозі — замерзне. Тіко що він проговорив, аж щось стук-стук у вікно.

— Хто це стука? — питає Марко.

— Та це ми, бідні люди, страннички. Пусти нас, Марко, переночювать.

— Оце принесла їх лиха година; таскаються по холоду, та перегрівай їх, — каже Марко. — Ну де б же їх положить? і міста такого нема. Положу їх у нетопленому собашнику, на другий раз більш не прійдуть...

Повели їх у собашник. А Маркові чогось кортить подивиться на тіх старців. А то були не старці, а ходили по землі Бог і святий Петро. Вийшов Марко з хати, а мороз аж кипить. Підійшов до собашника, глянув у віконце, аж старці сидять коло столу, кругом їх свічки горять, книжки читають. Дума Марко:

— Це щось не таке; це, мабуть, якісь святі люди, а я їх де положив.

А у вікні зразу стало темно-темно, — він уже нічого не бачє, тіко чює якийсь голос гукає:

— Господи, господи, у другім силі, у бідних людей, де ви ту ніч ночювали, та син народився. Яка єму щастя-доля буде?..

А господь отвіча:

— Ім'я єму Василь-бізщясний, а доля така, що він усе Маркове багатство поживе.

Дума Марко:

— Поїду та куплю того хлопця, то буде краще.

Запріг коні і поїхав до тих людей... Довго вони не хотіли продавать свою дитину, ну а прийшлось, бо бідність велика...

Іде Марко степом, нікого не видно, кинув він ту дитину у замет, та й поїхав додому, а дитина зосталась...

Іхали тим степом з далекого краю люди, та й побачіли: сидить дитина, кругом неї травка зеленіє, цвіти цвітуть, свічки горять, а воно гріється та сміється. Забрали люди ту дитину з собою...

---

* Ця і більшість поданих далі казок і оповідань досить широко відомі в різних кутках Україны і більшу частину їх уже занотовано в етнографічній літературі; отже вважаємо за доцільне подати їх як варіянти.

Ред.

Дійшли слухи до Марка, що люди знайшли у степу дитину і вона так швидко росте, як із води. Догадавсь Марко, що то за дитина, поїхав до тих людей і купив єго. Привіз до дому, каже жінці:

— Тепер так сховаю Василя, що ніхто не знайде.

Узяв Марко бочонок з двома днами, засунув у бочонок Василя, добре заклепав єго і кинув у воду. Поплів і поплів Василь у тому бочонку. Довго плів та заплутавсь у осікняг і став.

Поки плів Василь, та виріс так, що голова вперлась у в одно дінце, а ноги у друге, та як став у осікнягу, дінці повипадали і Василь виліз із бочонка парубком. Оглянувсь Василь — нема кругом ні духа, та й пішов, куди очі дивились.

Прийшов Василь у те село, де жив Марко багатий, тай нан'явсь до єго у роботники...

Побачив Василь Маркову дочку, та так вона ему понаравилась, що хто-зна як... І він їй теж нічого...

Замітили робочі Марка, що Василь спить с хазяйськой дочкою тай доложили Марку.

Він зразу догадавсь, що то неіначе — Василь бізщясний, каже жінці:

— Звелю робочим наварити кропу великий казан, треба кинуть туди Василя, щоб зваривсь.

А дочка Маркова йшла якраз під вікнами, тай почюла, гукнула Василя, каже:

— Щось не гарне про тебе, Василю, задумав мій батько. Перековайсь денебудь, а далі побачімо...

... Пішов Марко до челяді, приказує:

— Варіть великий казан кропу, а як увійде Василь — хватайте єго і, щоб він не казав, кидайте у кріп. Як кинете, гукайте мене...

Сидить Марко, дожида, щось не ідуть. Піду сам подивлюсь,— дума Марко. Увійшов, а робочі підхватили єго, та у казан з кропом. Марко кричить:

— Та це не Василь, це я, Марко!

А челядь не слуха его та у казані топе.

Так і зваривсь Марко багатющій, а Василь-бізщясний оженивсь на Марковій дочці і пожив усе его хазяйство.

Ярина Ругно, 30 р., 3-V-27 р.

Кукушечка - Маша.

Одна бідна жінка мала дочку, малу дівчинку Машу.

Пішла та Маша з своїми подругами купаться.

Поклали дівчата свої сорочєчьки на камінь, тай повлізали у воду. Купається Маша та не баче, що на її сорочку злізла гадюка. Скупалась Маша підійшла до каміня, а гадюка звернулась клубком на сорочці. Каже Маша їй:

— Нашо ти злізла на мою сорочку? Геть із неї.

— Ні,— каже гадюка,— не злізу поки ти не скажеш, що підеш за мене заміж.

Каже Маша — „Піду“.

Гадюка злізла. Маща оділась, побігла додому і розказала матері про гадюку.

Минули три годи. Полять Маша з матерею у городі, коли гульк— а до їх котяться клубком гадюки.

Полякались Маша з матерею, ускочили у хату, засунулись, та на піч. А гадюки вкотились у двір, та у вікно. Вибили шибку, ухватили Машу і потаскали у воду.

Осталась мате сама без Маши. Горювала, горювала, плакала, плакала, та нічого не зробиш, треба забувать.

Минуло ще три роки. Приснилась матері, одну ніч, Маша — ниначе вона прийшла до матері. Сіла мате коло вікна, пряде...

Глянула у вікно, аж іде Маша, хлопчік біля неї неї біжить, а дівчінку вона на руках несе.

Зраділа мате, вибігла до дочки, плаче-туже:

— Бідна моя дитина, як ти у проклятої гадюки живеш. Яж думала шо більш тебе не побачю.

— Ні, нічого, мамо, я уже привикла. Зразу було сумно, а тепер міні гарно... Яке багатство у водяному царстві! Там куди краще, як тут у вас. Усі живуть мирно, без усякого ремствія.

— А як же ти дочко, коли схочиш посидить на сонячку, чі можно тобі одлучіться, чі ні?

— А як же, — коли схочю, гріюсь на сонечку, а тоді як треба вертаться до дому, підійду до води, тай кличю свого чьоловіка: Єсип, Єсип, вийди, мене возьми. Покликаю єго тричі, він і випливе... Я у вас мамо побуду тіко до завтрього, бо міні треба додому.

Повечеряли, полягали спати. У ночі дума мате:

— Це завтра піде моя Маша, не буду я її бачить. Піду убью проклятого вольшебника, тоді Маша зостанеться зо мною.

Узяла мате топор, пішла до річки, стала кликати:

— Есип, Есип, вийди, мене возьми.

Тричі покликала, вилізла гадюка. Мате одрубала їй голову і кинула у воду.

Устала раненько Маша, поснідала, попрощялась з матирею, і пішла з дітьми поманеньку. Підійшла до води, стала кликать:

— Есип, Есип, вийди, мене возьми.

Кличе, кличе — немає. Дивиться маша — на воді кров, голова плава... Догадалась вона, шо то усе мате наробила. Стала вона казать своїм дітім:

— Ти, сину, будеш соловейком, а ти, доню, горобчіком, а я буду кукушечкой, тай розлитимося по світу.

Ударились вони об землю, тай розлітілись.

Орина Ругно, ?—V—27 р.

Гуси.

Був собі маненький хлопчик. От мате і батько того хлопчика зібрались на ярмарку, тай кажуть єму:

— Ну, ти ж поженеш пасти гуси, а ми гостиньця привезем.

Вигнав хлопчик пасти гуси, сам ліг та заснув, а гуси знялись тай полетіли. Прокинувсь хлопчик — нема гусей... побіг він їх одшукувать... От біжить і біжить, а на дорозі стоїть піч.

— Пєчка, пєчка, скажи, куди мої гуси полетіли?

— Возьми з'їж пшенишний пиріжок, тоді скажу.

— Е-е,—каже хлопчик,—у нас і житного не їдять,—тай побіг далі.

От біжить і біжить, на дорозі стоїть яблуня.

— Яблуня, яблуня, скажи куди полетіли мої гуси?

— З'їж степового яблучка, тоді скажу.

— Е-е, у нас і садового не їдять, не тіко степового,— тай побіг далі.

Біжить і біжить. Прибіг до річки, баче чьовин стоїть.

— Човин, човин, скажи, куди мої гуси полетіли?

— З'їж хруктового киселику, тоді скажу.

— Е-е, у нас і молошного не їдять, не тіко хруктового.

Біжить і біжить. Зустрічається з їжаком.

— Їжак, їжак, скажи, де мої гуси полетіли?

— Подивись до схід сонця. Там стоїть хатка на курячій лапкє. Там твої гуси сидять.

Пішов хлопець у хатку, забрав своїх гусей, вернувсь до дому, а батько з матирею приїхали, та навезли єму багато гостинців.

Орина Ругно, 17-V-27 р.

Півник і курочка.

Був собі дід і баба. У їх були півник і курочка.

Каже півник дідові:

— Хочу підти до пана на весілля.

— Іди, коли охоту маєш,— каже дід.

Пішов той півник, а по дорозі біжить лисичка-сестричка.

— Куди ти ідеш, півничку?

— До пана гетьмана на весілля.

— Возьми і мене з собою.

— Добре, лізь під праве крильце.

Лисичка полізла під праве крильце. Іде півничок далі.

Коли біжить зайчік.

— Здоров півничку-братіку, далеко ідеш?

— До пана гетьмана на весілля.

— Півничку, возьми і мене з собою.

— Добре, залазь під лєве крильце...

Незабаром прийшли до панського двору. Півник злитів на димарь, тай кричить:

— Кукуріку, а у пана гетьмана нема такого, що єсть у мене.

— Що це проклятий півник бреше, киньте єго у колодязь.

Кинули півничка у колодязь. Сидить півничок у колодязі, каже про себе:

— *Випивай, півничок, воду, випивай.*

Випив він усю воду с колодязя, вилитів, сів на димарь і знов кричить:

— Кукуріку, а у пана гетьмана нема такого, що єсть у мене.

— От проклятий півень, не пропав у колодязі, киньте єго у гарячу піч.

Кинули півника у гарячу піч. Каже півничок про себе:

— Виливай, півник, воду, виливай.

Потушив він той вогонь, вилитів з печі, злитив на димарь і співа:

— Кукуріку, а у пана гетьмана нема такого, що єсть у мене.

— І вогонь єго не узяв,— каже пан,— киньте у кошару між вівці, хай стопчуть.

Кинули півника у кошару.

— Ну,— каже півник, — визволяй мене тепер лисичка-сестричка.

Вилізла лисичка із під правого крила тай подавила вівці.

Сидить півник на димарі і співа цієї самої:

— Кукуріку, а у пана гетьмана нема того, що єсть у мене.

— Не пропав проклятий півник. Пустіть его у поле та нацькуйте на єго дванадцять псів.

Пустили півничка у поле. Бачє він, що біда велика — біжать собаки до єго, розірвуть:

— Визволяй мене, зайчику-братіку, біда велика.

Як вискоче зайчик с під лєвого крила, усі собаки за ним, а півничок злитів на димарь, співа:

— Кукуріку, а у пана гетьмана нема такого, що єсть у мене.

Каже пан:

— Цей півник не дає міні дограть весілля,— киньте єго у сундук з золотом.

Сидить півник у сундуці і каже:

— Бери, півник, гроші, бери гроші.

Набрав він гроші, вилитів із сундука, тай пішов до дому.

Приходе півник до дверей, і кличе:

— Діду, одсунь міні двері.

Одсунув дід двері. півник увійшов, каже:

— Діду, розкладай ковер.

Розістлав дід ковер.

— Діду, бий мене по правому крилі.

Ударив дід по правому крилі — насипалась здорова купа грошей.

— Діду, бий по лєвому крилі.

Ударив дід по лєвому крилі — насипалось ще більше грошей.

— Диду бий мене по гребню.

Ударив дід по гребню — посипалась здорова куча грошей...

Дивиться баба, що дід багатий став, тай послала свою курочку шукать грошей. Пішла та курочка на смітник. Знайшла там маненьку подушечку, голку і наперсток. Подушечку сховала під праве крило, наперсток під ліве, а голку ковтнула.

Підійшла до дверей курочка, постукала. Баба одчінила двері, пита курочку.

— Що це ти так скоро вернулась?

— Простиляй бабо рядно,— каже курочка.

Послала баба рядно.

— Бабо, бий по правому крилі.

Ударила баба по правому крилі — вискочила подушечка.

— Бабо, бий по лєвому.

Ударила баба по лєвому, покотивсь наперсток.

— Бабо, бий по головці.

Ударила баба свою курочку по головці і убила її.

Орина Ругно. 5-V-27 р.

Хома придуркуватий.

Був собі чоловік Хома. У єго була жінка дуже брава. До неї ходив ночювать батюшка...

Пішов Хома у вечері подавать скотині, а до єго жінки прийшов батюшка. Засунула вона двері, а Хома стука, стука — неодчіняються: гука:

— Марійко, одсунь, бо я дуже змерз!

— Іди к трясці, Хома у хаті на пічі лежить.

— Це я, мабуть, не в свою хату попав,— дума Хома.— А ну ж посчитаю хати з краю: оце попова, оце дьякова, це кумина, а це неначе моя.

Стука Хома, та гука жінку:

— Марійко, одсунь, бо міні дуже холодно.

— Та іди туди, відкіля прийшов. Хома біля мене лежить.

— Що це таке? — каже Хома,— ну знов посчитаю з краю: це попова, це дьякова, це кумина, а це ниначе моя...

Стукав, стукав Хома, ніхто не одізвався.

— Це моя Марійка заснула, та не чює, піду у загін та підночюю...

Ліг Хома біля бугая, тай заснув. Ось виходе Марійка з хати, кличе кур:

— Ціп-ціп-ціп, мої ціпоньки.

— Що б тебе за серце попосіпало, як ти сіпаєшь...

— Це ти, Хомику? Де це ти був?

— Та я, жіночко, стукав, стукав з вечера, а ти мабуть добре заснула, та не чюла, а я пішов до бугая та біля єго і підночював...

— Хомику, шо це ти наробив? Ти ж отелисься...

— Та не вже?..

— А як же... Іди зараз куди у чюже село, та там отелисься...

...Іде Хома, та іде; вже вечеріє; спустився у балочку, дивиться — на снігу лежить чобіт, а у чоботі нога чоловічя: вовки десь розірвали чоловіка, та зоставили ногу у чоботі, не доїли. Узяв Хома чобіт з ногою, каже:

— Нащось здасться у хазяйстві,— і пішов далі.

У вечері прийшов Хома у чюже село, став проситься ночювати до одних людей. Пустили Хому, поліз він на піч і чобіт з ногою положив біля себе...

Якраз у ту ніч, у тих людей корова отелилась,

Тиля положили на піч, а сами поснули,

Прокинувсь Хома дивиться — тиля на печі. Ускочів:

— Це я вже отелився. Побіжу, мерщій, до дому, до Марійки.

Прибіг кричить:

— Вже, Марійко, я отелився...

...На другий день полізли ті люди на піч до тиляти, коли на печі нема чоловіка, саме тиля та чобіт з ногою зостався.

— Ой лишечко! Наше тиля з'їло чоловіка. Треба за батюшкой посилать. Хай вижене із єго нечісту силу.

Прибіг батюшка, сів на коняку, тай зачяв ганять тиля по загороді. Ганяв, ганяв — тиля попадо під коняку, коняка спіткнулась, батюшка упав і ногу зломав...

Баба Бондарька, 60 р. 7-ІІ-27 р.

Хвеська і Хвесько.

Були у однім селі парубок і дівка — Хвеська і Хвесько. Гуляли у двох, тай здумали ожениться. Одіграли свадьбу. На другий день каже Хвесько жінці:

— Ну, Хвесю, піду я до батька за подарками.

Прийшов він до батька; дали єму мішечок борушна і шматок сала. Була гололедиця; іде він та усе скобзаеться. Надумав Хвесько, щоб не скобзаться, сипать борушно під ноги.

Йде та йде, баче біля дороги лежить дохла собака.

Показалось Хвеськові, що то скажена собака зуби витріщя, він і кинув їй у зуби шматок сала. Приходе до дому, жінка питає:

— Ну, шо, приніс подарки?

— Та я, Хвесю, отак і отак,— росказав він їй усе, шо він зробив.

— Та дурний, ти б приніс до дому, ми б наварили вареників. Іди до батька, хай ще дають.

Приходе Хвесько знов до батька, каже:

— Шо дайте, то дайте, тіко з хати не виганяйте.

Дали єму кожух і свитку. Приніс до дому — жінки у хаті не було — порубав свитку і кожух тай посунув у піч.

Приходе жінка питає:

— А шо, приніс?

— Приніс, уже порубав і в піч посунув...

— Дурний, ти б повісив на жердку, та було б тобі і міні.

Пішов до батька Хвесько, став на порозі і каже:

— Що дайте, то дайте, тіко з хати не виганяйте.

Дали єму цапка. Привів цапка до дому, повісив на жердку. Жінка каже.

— Дурний ти, Хвесько. Ти б прив'язав цапка до ясел, дав би єму сіна та водички. Був би у нас цапок.

Пішов Хвесько до батька:

— Що дайте, то дайте, тіко з хати не виганяйте.

Дали єму дівчину... Привів дівчину, поставив до ясел, положив сіна, налив води у корито. Дівчина одв'язалась і утекла.

— Дурний ти Хвесько... Ти б привів її у хату, посадив за стіл, дав би горілки та пообідать. Була б у нас дівчина.

Пішов Хвесько оп'ять. Дали єму коняку. Він завів коняку за стіл, дав їй горілки, пироги із сметаною, сала... Коняка заржала, вискочила з хати тай подалась до дому.

Каже Хвеська:

— Годі тобі ходить до батька, поїдем до моїх родичів у гості.

Приїхали, повечеряли, полягали спать. Прокинувсь Хвесько у ночі, буде жінку:

— Хвесю, Хвесю, чи є що попоїсти у твого батька?

— Он вареники під піччю.

Поліз Хвесько під піч, а там кошеня спало. Ухватив він те кошеня, а воно як зам'явчить...

— Хвесю, Хвесю, а чого це ваші вареники кусаються та кричать?

— То нечиста сила обернулася кошеням. Піди у сіни, побань руки.

Пішов Хвесько у сіни, уліз обома руками у глечік, а назад ніяк не витягне:

— Хвесю, Хвесю, нечистий обернувся глечиком, не пуска мене.

— Розбий глечик на своїй голові, нечиста сила утече.

Стукнув Хвесько себе по голові, тай убивсь.

Микола Цебро 13 р. 18-VIII-27 р.

Циган.

Поліз циган на дерево, сів на гільці, а вона тріщить та гнеться. Іде дядько, тай каже:

— Злізь циган, бо упадеш.

— Не упаду,— каже циган.

А гилка підломилась, циган упав тай каже дядькові:

— Хто ти такий, що так зразу і угадав? Може ти святий Петро?

— Еге ж, святий Петро,— каже дядько.

— Так скажи, святий Петро, чі скоро я умру?

— Як кобила тричі голосно зарже.

От біжить кобила. Циган ліг у ямку, дожида смерті. Кобила тричі голосно заржала, тай побігла. Дума собі циган:

— Це я зразу буду на тім світі.

Ідуть дорогою піп і дьяк. Дивляться, лежить чоловік у ямці. Каже піп дьякові:

— Це мабуть п'яний валяється, а ну, піди поштурь его батурою.

Дьяк узяв дротяну нагайку, та як учисте цигана.

— Ой буде, буде!.. Спасибі ж вам, батюшечка, що смерть од мене прогнали.

Схативсь циган...

— А і добра ця нагайка у вас, чі не продасте міні? І я одганятиму смерть од людей...

— Добре, купуйте,— каже батюшка.

Купив циган ту нагайку, іде собі. Приходе у село, а у одних людей дівчина умерла. Циган і каже:

— Ось я од неї смерть оджену — тай давай бить дівку нагайкою.

— Та іди ти к трясці, дурний,— кажуть єму люди.— Хіба так роблять? Ти б же перехрестився, помолився, ми б тобі дали поїсти.

— Ну добре, я так і зроблю.

Іде циган — коли хата горить. Підійшов до хати, тай хреститься.

— Дурний ти,— кажуть єму,— ти б узяв цеберку, та заливав вогонь, ми б тобі дали попоїсти.

— Ну добре, так і робитиму.

Іде далі, а дядько кабана шмале. Циган ухватив цеберку, залива вогонь.

— Та дурний, що ти робиш? На що ти заливаєш? Ти б підкладав соломку, щоб швидче шмалить, дали б тобі сальца та ковбаски.

— Добре, я так і зроблю.

Іде далі, коли дивиться — корова телиться. Набрав циган здорову в'язку соломи і підклада під корову.

— Оце дурний циган, на що ти солому підкладаєш. Ти б же сказав: „сиряне-масляне, дай бог на користь". Дали б тобі молозива повечерять.

— Добре, я так казатиму.

Іде циган баче — охотник націлився на качку. Циган як закричить.

— Сиряне-масляне, дай бог на користь...

— Та мовчи дурний, що ти кричиш! Ти б, мерщій, ухватив дрючок та качку бив.

— Добре; спасибі, що сказав.

Іде собі; коли дві баби піськаються (шукають у голові вошей)— а дитина коло їх сидить. Циган ухватив дрючок, та по дитині — і убив...

— Дурний, що ти зробив? Ти б же підійшов до нас, тай сказав: бабочки, піськайте і міні...

— А-а, ну я так скажу.

От іде, а на дорозі собаки рвуться. Циган до їх голову устромив, каже:

— Бабочки — піськайте і міні...

Ухватили собаки цигана тай розірвали.

Микола Цебро, 7-VIII-27 р.

Три брати ворюги.

Жили собі три брати ворюги. Один каже —„Тай борода свербить" А другий —„Нічого, прийде вечір побриємось".

А воно якраз був празник —„різдво". У вечері пішли ворюги до одного чоловіка колядувати. А той чоловік зарізав здорового кабана. От один ворюга став під вікном, колядує, а ті двоє полізли на стріху, вирізали солому, улізли на горіще, шукають сала.

Питає ворюга один одного:

— Чого це ти так довго шукаєш? Давай сало.

— Та нема.

— А що там є?

— Та я знайшов саме сито (що сіяти).

— Ну давай сюди, діти і сито (смалець) поїдять.

— Та тут сама обичайка.

— Ну так чого ж нам тут сидіть. Це дядько у хаті сховав сало.

На другу ніч підходе один ворюга — кричить під вікном.

— Дядько, дядько прокинтесь, он ваші воли із загону виперлись, та по селу бігають.

Вискочів дядько та у загін, а воли стоять собі... Кинувсь дядько у хату, а ворюга схватив мішок з салом, тай подався до дому бігом...

Переодівсь дядько у рвану одежу, побіг у ярок, дожида. Коли біжить ворюга з салом, захекавсь; баче щось обірване стоїть, думав— хтось із братів, вийшов на зустріч. Скинув з себе сало — каже.

— На бери, бо я заморивсь дуже.

Підхватив дядько своє сало, іде помаленьку. А ворюга прийшов до дому, питає братів:

— Де ви сховали сало?

— Яке сало?

— А те, що я украв у дядька. Ти ж мене перестрів у ярку?

— Та я дома був, на печі спав...

Переодівсь ворюга у жіночю одежу, побіг до того дядька, сів на призьбу і плаче... Ось іде дядько з салом...

— Чого ти жінко тужиш?— питає дядько — я уже сало узяв, насилу доніс, бери єго у хату, а я піду дам сіна волам.

Побіг ворюга до дому з салом.

Увійшов дядько у хату, пита жінку:

— Де ти сховала сало?

— Яке сало?

— Яж тобі дав лантух з салом, ще приказував, щоб ти не плакала...

— Та я з хати і не виходила, що це ти кажеш.

Догадавсь дядько, що то був ворюга. Скинув з себе одежу, зітерся салом, вимазався у сажу, укачявся у пір'я і побіг до ворюг. Ліг на піч, тай слуха. А ворюги радіють та сміються:

— Не єго верх, а наш...

Дядько як плигне з печі, та на припічок, а з припічка та на піл...

Ворюги поперелякувались, думали, що то нечиста сила, та на втікачя, а сало покинули.

Микола Цебро, 18-VIII-27 р.

Дядько і племенник.

Схотілося племеннику ожениться. А нема грошей. Батько посила:

— Піди до дядька та позичиш.

А дядько каже:

— Та нашо нам позичать? Підем та украдем...

— До кого ж нам ідти? — пита племенник.

— Підем до багатого... До пана.

— Там, — каже племенник, — собак багато, ми там нічого не поживемося.

— Було б за чім, знаєм що робить.

Узяли вони клунок муки і четверть самогону, та й пішли до пана красти. Прийшли, замісили собакам у кориті муку з самогоном, собаки понаїдались, поп'яніли, та поснули. Дядько з племенником одірвали замок, увійшли у кладову, виносили усю одежу. Осталась одна шинеля. Заходились дядько з племенником биться за неї, чья вона должна буть... А потім племенник каже:

— Ходім до пана, як він скаже, так і буде.

— Та не треба, — каже дядько, — бо набалакаєш на свою шію. Пішов племенник у горницю, де спав панський лакей. Лакей той спить, а пану щось не спиться. От він із другій кімнати гука:

— Щось мені не спиться, Ванька, збай міні казочку.

А племенник і каже:

— Я січас вам ізбаю... Щоб воно, пане, було, як би прийшли вори до вас, і забрали усе с кладової, так як у вас. Осталася одна шинеля. Кому вона должна буть, чі дядькові, чі племеннику?..

— Племенник молодший — каже пан, — нехай племеннику.

— Ну дякую, пане, прощайте... — Тай пішов собі.

Пан тоді обдумавсь, що то не лакей, засвітів свічку і пішов у кладову... Нема нічого...

Прослухав батюшка его обиду, дуже побезпокоївся тай назвав пана дураком *, шо такий поміщик, ниначе розумний, а своїм добром ворів поділив.

Пан розсердивсь на батюшку, тай каже:

* Дуже образливе слово в наших краях.

—`Як би прийшли до мене ті вори, яб їх попросив, шоб вони цього патлачя ще чище за мене образували...

Племенник дядькові і каже:

— Щоб нам іще таке зробить, щоб із сотню грошей заробить?

— Бери ручелю (сітка, щоб ловити раків), ходим ловити раків...

Загадали вони батюшці, щоб він приготовився к смерті. Сказали єму:

Прилетять анголі, возьмуть тебе на небо.

Батюшка приготовився і сів над вікном... Настав вечір, дядько з племенником повстромляри ракам у клешні шабашкові свічечки і роспустили їх по ограді. Положили під вікно лантух з сажею і кажуть батюшці:

— Плигай, анголі возьмуть твою душу і понесуть на небо.

Батюшка плигнув у ту сажу — вони его звязали, на повозок і повезли до пана на показ. Пан виходе і сміється.

— А що,—каже,— я дурний, ну і ти ж не розумніший за мене.

Баба Бондарька, 7-11-27 р.

Проф. В. Гериновіч.

До історії шовківництва на західній Придністрянщині.

(В межах УСРР).

Базою шовківництва є морвове дерево або шовковиця, що належить до родини *Moreceae*. Воно не вибагливе до ґрунту, так що можна ним засаджувати дороги, балки, ярки тощо. На Україні воно може рости приблизно до паралєлі Києва. Є два роди морви: чорна (Morus nigra), що культивується переважно для солодких овочів, які можна вживати на виробництво конфітур, наливок, вина, оцту, для виробу овочевого хліба печива або просто в сировому стані до їжи. Біла морва (Morus alba) служить для годівлі шовківниці, що кормится її листями*. Найкращі для годівлі шовківниці сорти білої морви такі, що дають мало або зовсім не дають овочів.

Годування шовківниці у нас може починатися приблизно з початком травня, коли пускають пучки морви, а тягнутися до кінця серпня і половини вересня, доки на дереві є листки. Для годівлі шовківниці потрібна відповідна температура, і де її немає на відкритому повітрі, необхідно утворити штучно (особливо з початком травня, коли в нас бувають приморозки). Температура Кам'янеччини і Придністрянщини взагалі досить сприятлива для культури шовківниці. Середня температура травня 15^0, червня 18^0, липня 20^0, серпня 20^0, вересня 15^0 Ц.

* Dr. Strassburger — Podrecznik botaniki dla chkól wyzszych. Warszawa, 1915, ст. 465.

Для викормки 1 грама грени потрібно 32 кг. листя. Вартість коконів з одного грама грени коливається між 3,5 — 5 крб. На Кам'янеччині ще всього морвового фонду не підраховано (а необхідне це якнайскоріше зробити), за дотеперішніми даними є у нас біля 10.000 дерев (на ділі їх є більше). А як кожне дерево може дати 80 кг. листя — з підрахованого фонду можна вигодувати 24.000 грам грени, яка дасть на 90.000-120.000 карб. коконів. Гріш гарний, робота неважка, продукт цінний і тому було би доцільним поширити це виробництво.

Основною передумовою цього є поширення морвової бази. З цією метою слід закладати питомники морвового дерева і поширювати його всюди, де тільки є вільне місце: по балках, ярках, дорогах тощо. В умовах нашого малоземелля засаджувати площу неекомічними деревами є злочин. Економічна вигода є, бо кожне дерево середнього віку (10-15 років) дає річно коло 10 карб. з самого листя, не враховуючи в те декілька карбованців з овочів. Задля скорого утворення великого морвового фонду можна використати шовкове дерево як многолітню траву, тоді перший рік гектар дасть 8 тонн, а в другий біля 11 тонн листя. 58 тонн морвового листя вигодує 240 грам грени, яка дасть 360 — 500 кг. коконів вартости 900 — 1.200 карбованців грішми. В другому році гектар дасть листя і прибутку на 25% більше. Можливість використування морви як довголітньої трави є великим досягненням, бо воно дає можливість поширити культуру шовківниці досхочу.

Слід відзначити, що праця біля викормки шовківниці легка, не вимагає великого фізичного напруження. Процес викормки шовківниці триває тільки 4-5 місяців у році. В умовах нашої округи і інших округ західнього Поділля, особливо Придністрянщини, шовківництво може і повинно стати могутнім чинником економічного піднесення країни. Слід відзначити, що через збільшення сировини шовку, ми звільнимося від залежности закордону і утворимо могутню базу для нашої текстильної промисловости. Шовк доброї якости вживається в цілій низці виробництв (сита). Кокони гіршої якости дають добру вату, яка має широкий вжиток у медицині, конфекційному виробництві, то що.

Історія культури морвового дерева і годівлі шовківниці на західній Придністрянщині датується другої половини XVIII віку. Причини введення цієї нової ділянки економічної діяльности тісно зв'язані із зміною економічних відносин цього району, який в свій час займав визначне місце в широкій господарській коньюнктурі.

Щоби зрозуміти причини прояви шовківництва на західній Придністрянщині, як одного з багатьох проявів інтенсифікації сільського господарства і індустріялізації країни, треба приглянутися до економічної коньюнктури широкого масштабу і ролі нашого району в ній, як одного з її ланків.

Протягом кількох сторіч, приблизно до половини XVII в., Поділля, в купі з іншими землями України, було головним постачальником

продуктів сільського господарства на ринки західньої і південної Европи. Великі потреби цих країн в згаданих продуктах і широкий розмах тонкого магнатського життя, який вимагав велитенних сум, приводить до нечуваного винищування природніх виробничих сил (особливо лісів і тваринного світу) та до небувалого визиску широких трудящих мас, які кінець-кінцем організовано виступають проти панства. Велика селянська революція на Україні, що досягла свого апогея біля половини XVII в., і довгі та криваві війни з метою придушення її та змагання між Польщею та Туреччиною за опанування України,— спричинилися основно до знищення колишньої житниці Европи. Україна перестає бути для неї тим, чим була досі, перестає бути одним із центральних ланків тогочасної світової економічної коньюнктури. Її місце займають інші країни, особливо ж Московщина, яка з того часу з-року-на-рік починає відогравати чимраз більшу ролю в світовій економіці і політиці.

Після Карловицького миру (1699) і відходу турків, які тут господарювали 27 років (1672-1699) повертає знову панство, але довгий час, через велике обезлюднення країни, воно не могло налагодити свого господарства. Проти панської сваволі, що раз у раз набуває різкіших форм, виступає селянство, і його часті повстання спиняють можливість накопичення лишків сільського господарства і налагодження експорту. Коли до початку селянської революції в половині XVII в. (1648) Польща вивозила з Данцигу річно 150 тисяч лаштів хліба, то в р. 1737 вивезено тільки трохи більше двох тисяч лаштів. Господарство починає підноситися тільки після кривавого придушення селянських повстань Польщею за допомогою царської Росії. Але опанувати західнеевропейські ринки і заняти давню монопольну позицію в світовій економічній коньюнктурі Польщі вже не пощастило.

В другій половині XVIII в. економічна коньюнктура для Польщі стала ще гірша. На світових ринках починають появлятися нові постачники продуктів сільського господарства (головно Америка), які, маючи кращі умови експорту (судоходні ріки і близьке море), могли кидати на світові ринки продукти по нижчій ціні, ніж польські магнати, помимо надзвичайно дешевої сільсько-господарської продукції через наявність кріпацтва і велику дешевизну робочих рук. Експортні можливості Польщі стали ще важчі з тої причини, що вона, стративши доступ до Балтійського моря, мусіла оплачувати іншим державам високе мито від експортних товарів.

Магнати, які не вдоволялися середньою додатковою вартістю своїх маєтків, опинилися в важкому економічному стані. Робиться ціла *низка* засобів задля покращання їхнього господарства. Для здешевлення експортних цінностей (особливо тих місцевин, які лежали подальше від сплавних рік) будуються канали (пр. канал Огинського, королівський і ін.) і регулюються рікі (в тому часі між іншим і наш Дністер, як комунікаційний шлях, стає в центрі уваги подільських, магнатів). Та ці засоби лише в дуже малій мірі полегшили справу

бо заокеанські країни, що їхня посівна площа постійно зростала, кидають чимраз більше лишків сільського господарства на світові ринки. Щодалі, то економічна коньюнктура стає для подільського магната менш сприятлива.

В той час, як засіб покращання економіки, виринає ідея інтенсифікації і індустріялізації магнатського господарства, для чого, в умовах густо-населеного мало-і безземельного Поділля (особливо ж західнього), були прекрасні дані. Ось тут коріння виникнення в численних магнатських центрах: Немирові, Тульчині, Дунаївцях, Мінківцях, Курилівцях і т. ін. низки промислів (каретні, текстильні, гути, гарбарні, свічкарні, милярні, поташні, меблярні, фаянсарні й ін.), які перероблювали продукти місцевого сільського господарства або гірничої промисловости. Продукти виробництва збувано переважно в районі маєтків даного магната і тільки деякі (головно текстильні) вивожено поза ці межі до етнографічної Польщі і по за її границі. На цьому місці конче потрібно відзначити зріст гуральництва, на яке ішла велика кількість хліба. Продукти цього виробництва мали спочатку значний збут на Бесарабії (де було свого часу заборонено гуральництво, а коли його не стало, поміщики штучно його утворювали, силуючи кріпаків примусово випивати таку чи іншу кількість горілки. Рівночасно іде і далі винищування лісу на поташ і на вивіз лісового матеріялу за кордон. Для посилення цих промислів необхідно було поширити ті чи інші ділянки господарства, які мали зв'язок з вирібництвом. Шириться культура тонкорунних овець, насаджується *масово морвове дерево* для корму шовківниці, робляться спроби акліматизації чужоземної рослинности задля утворення бази тонкого мебельного промислу. Маючи до розпорядимости густий ринок безробітних і велику силу дарових робочих днів, поміщики за допомогою закордонних спеціялістів, спроваджених з Франції, Німеччини і Італії з успіхом інтенсифікують своє господарство. Заводяться садки, де розмножуються різні південно-і західнє-европейські дерева, поширюється культура винограду, ведеться акліматизація лікарських, фарбових і текстильних рослин, впроваджується складний сівозмін і штучне угноєння, зариблюється ставки (пр. „золотим" коропом), тут і там виникають великі оранжерії (Михайлівка, Маків, Дунаївці, Мінківці, Малиївці і т. і.), де крім ранніх місцевих городовинних рослин культивуються і закордонні південні, як помаранчі, цитрини, фіги. В маєтку магната Орловського під керуванням закордонних спеціялістів ми стріваємо масову годівлю бажантів, які висилають на паризький ринок. З 30-тих років виростають, як гриби по дощі, на базі великих плантацій цукрового буряка цукрові заводи. Інтенсифікація поміщицького господарства, в якій тут і там відогравало певну роль і шовківництво, набирає ширшого розмаху в 70 і 80-тих роках, коли з Індії і Австралії через Суецький канал появився ще дешевший хліб.

Господарство поміщика далі інтенсифікується і індустріялізується, стає чимраз більше прибутковим, тоді коли господарство селянське

в умовах культурного анальфабетизму, економічного закабалення та суворого політичного режиму ні на крок не посувається вперед... Такий економічний і культурний стан селянської маси і лежав в інтересах поміщика, якого господарство-фабрика вимагало тільки великої кількости дешевих рук. Він і намагався до того, щоби селянська маса в такому стані оставалася і далі. Клясичним зразком такого ставлення до селянства є такий факт: Коли на нараді одного земства один з присутніх (якийсь „білий крук“), схарактеризувавши великі селянські злидні, запропонував подумати над заходами для покращання селянського стану, один з поміщиків — де-Кар'єр—відповів: „Такое население нам не нужно, это не рабочие“. З погляду поміщика така думка зовсім зрозуміла, бо він заінтересований в дешевій робочій силі...

В наслідок того ми бачимо на Поділлі тих часів, особливож на Західньому, два світи: дрібку поміщиків і масу бідного селянства. Економіка тих двох світів виявляється і в краєвиді нашої країни: на фоні бідненьких хат, низьких і дрібненьких ліпянок, в яких крім людей часто живе тварина і птиця, на фоні лихих полів і мізерних врожаїв ми бачимо, наче штучно насаджені екзотичні квіти, пишні панські палаци, алеї і парки, „лаври“, багаті виїзди, пишні вбрання, культурні поля...

Багатий досвід в ділянці можливості інтенсифікації господарства й індустріялізації країни, який залишився по поміщиках, необхідно широко використати господарям і керівникам будівництва — широким працюючим масам, яких Жовтнева революція зробила паном ситуації.

Процес інтенсифікації сільського господарства, що його завдяки низці соціяльно-політичних і економічних умов почав заводити поміщик, процес, який тоді сприяв тільки його економічному обростанню, і який за умов радянського господарства сприятиме загальному підвищенню рівня народнього господарства,— повинні продовжити широкі працюючі маси, особливо ж, і в першу чергу, та їх частина, що утворює соціялістичний сектор нашого сільського господарства — комуни, радгоспи.

В ділянці інтенсифікації сільського господарства мусить найти одно з центральних місць і годівля шовківниці, яка в умовах Західньої Придністрянщини має усі дані для розвитку: наявність вже досить значного фонду морвового дерева, сприятливі умови підсоння, як це виявили досліди *, велика кількість зайвих рук (можна використати масу підростаючого покоління і стариків) та прагнучий шовкової сировини наш широкий радянський ринок. З нашого боку ми мусимо відзначити конечну потребу збільшити фонд морвового дерева шляхом масового насадження молодняка, отже конче потрібно внести цей момент в п'ятилітку нашу, а також і в п'ятилітку багатьох округ України, де в 70% для шовківництва є сприятливі умови. Крім того, для

* Див. працю проф. Бучинського — Шелководство и выкормка мошковых червей. Записки Общества подольских естествоиспытателей и любителей природы. т. II. Каменец-Подольский, 1913.

узискання зразу ширшої бази для шовківництва треба провести спроби з уживанням інших рослин для годівлі шовківниці.

Розвій шовківництва на Західній Придністрянщині, що стає одним із боєвіших питань Кам'янець-Подільського Краєзнавчого Комітету, поруч з інтенсифікацією інших ділянок господарства, допоможе випровадити наш район з важкого економічного стану, в яке він попав у наслідок столітнього панування специфічних соціяльно-економічних відносин, і зробить його активним звеном соціялістичного будівництва УСРР і СРСР.

А. Пашківський.

„Блатні" слова в обіхідці Білоцерківської шкільної молоді.

Останнього часу майже немає журналу громадського літературного й чисто педагогічного, який би не приділяв місця питанню про засмічення нашої мови, спотворення слів і насичення мови від окремих брутальних слів та виразів до широкого привнесення слів з „арештанської, блатної" мови.

„Блатну мову"— каже дослідник В. П. Петров,—„можна тепер почути і в місті і в селі, від людей усякого стану й усякого віку. Мову і старих і дітей пересипано, може краще сказати засипано, „блатними словами" (Етногр. вісн., кн. 2.), Згадане явище до того поширене, що, безперечно, викликає побоювання за природній темп розвитку нашої мови, що тільки з Великою Революцією вийшовши на свій шлях, невпинно збагачує лексику, усталює й унормовує окремі явища з правопису та синтакси, стає за об'єкта широких студій.

Псування мови йде стихійно в різних верствах людности, серед дорослих і молоді. На селі спотворюються так звані „міські" слова, що з побільшенням обсягу розумінь після революції переходять до вжитку на село. Як зразок такого псування —„малорація" (ц. т. меліорація), „матівіровать" (лаятись), „преднало́г" (продподаток с.-г.) тощо. У місті ґрунтовніше калічать службовці, робітники й, особливо, шкільна молодь — старші трудшкільці, профшкільники, ба навіть вузівці. Другий дослідник, Хандзинський, в роботі —„Блатна поезія", зазначає: „не знаю, чім притягує блатна мова, але треба все ж визнати, що в мові робітника і службовця багато блатних слів, що міцно ввійшли до його лексикону".

Серйозні спостереження, аналіза походження, семантики слів тощо наведуть у кожному разі на логічне обґрунтовання, як з'явились і що першопочатково визначали певні „блатні слова".

Не висовуючи тепер за мету цих нотаток згадане глибоке дослідження, підкреслюємо, що створення слів, наявний конгломерат у сучасній розмовній мові шкільної молоді — загрозливе явище, з яким треба

неодмінно боротися, й насамперед школі, певними педагогічними засобами.

Ось частка слів з буденного лексикону молоді м. Білої Церкви 1925—1927 р.р.

Автобус	— асенізаційна бочка.
Алеба	— кінець.
Альоша парінь	— іронічна похвала,
Алявешуватий	— придуркуватий.

Слова дальші тотожні змістом:

блин, балбес, больной, барахло, жлоб, жлобіна, зачуха, замоня, зараза, задвора, загнибіда, затруха, замудоханий, зануда, закусаний, защкребаний, мальчик, маладой, махир, кирик, малахольний, малоумний, с'єрий, халуй, шкапа, штуц, шанка, швонц, шляпа, штилтіха, юхар.

Алюра — чортів хура	— прикладка злого характеру.
Арап, на арапа	— надаремно.
Бабочка	— сорочка.
Бан	— станція.
Блатной, блатняк	— спритний школяр.
Брать на бога	— одурити.
Брать на понт	— зробити щось для хвастощів.
Брашка	— товариство, „свої хлопці“.
Бубон	— хліб.
Буза, бузить	— брехня, брехати.
Буци	— черевики (буцать м'яча).
Буцой	— п'яний.
Вассер	— хтось іде.
Вибить бубну	— побити.
Видра	— *ключ.*
Виткать	— щось ловко зробити.
Вуйді в свет, бо вимажу	— лайка.
В чьом дело	— трафаретний вираз.
Гайку прикрутити	— присадити кого.
Гарячки йому	— загроза.
Гиниф	— вікно.
Голуби	— білизна.
Дай йому, щоб рака зловив	— загроза.
Дам у плюху (плюха)	— поб'ю.
Дать духу	— зникнути непомітно.
Дворнік	— нерівня.
Дішовка	— дешево.
Дікофт	— хліб, відсутність грошей.
Дикон	— 10 карб.
Жиж	— цить, мовчи.
Затиряв	— сховав.
Звонар	— *собака.*
Здрефіл	— злякався.
Йолки зельоние	— *прислів'я беззмістовне.*
Каво бирьош — рабочово	— вираз сміливости.
Капут	— кінець.
Канцан, пацан	— малий хлопець.

Катісь колбасою, катісь фокстротом	— відходь.
Катя	— 100 карб.
Кашморить	— лаятись.
Кендель	— кондуктор.
Кеп	— лайка.
Кімать	— спати.
Кнапать	— красти.
Кожа	— гаманець ремінний.
Кольоса	— чоботи.
Косня	— 1000 карб.
Кощнуть	— бити.
Крой во всю	— не шкодуй.
Крупа яка	— лайка.
Лігавить	— доносити (повідомляти).
Лігавий	— міліціонер.
Майдан	— поїзд (паротяг).
Маруха	— жінка.
Машина	— револьвер.
Мисел	— червоноармієць (салдат).
На тіхую	— тихо йди.
На ять	— доладу, добре.
Овечка	— паротяг.
Одпуль	— покинь.
Одскоч, шпана, не мороч міня	— призирлива неповага.
Парінь гвоздь	— серйозна похвала.
Парінь у материній кофті	— молодий.
Парнішка, парньор	— молодець.
Пахан	— старик.
Пацан одпуль, бо шухер	— покинь хлопче, бо хтось іде.
Пєтух	— 5 карб.
Пєшка	— менший.
Подержать кант	— підтримати.
Поїхати на курорт	— украсти гроші й утікти.
Полкаті	— 50 карб.
Породиста	— гарна.
Поставить банки	— особливий спосіб бійки з відтягуванням кінцевостей донизу.
Поцупить, поцуртелить	— вкрасти.
При його на всі ять	— присилуй його.
Притур	— передай.
Припарки дати	— бити.
Прикандечу	— уб'ю.
Приковбаситись	— примоститись.
Сірабон	— картьожник.
Сєл маком	— осоромився.
Скрипуха	— корзина, кошик.
Слабó	— не під силу.
Сормак	— гроші.
Сривайся	— тікай.
Стіркі	— карти.
Стрибай, корова кнадаїть	— тікай, небезпечно.
Стуліть, спуліть, счикрижить, свисонуть, сцібрить	— украсти.

Супчик	— спеціяліст.
Уркан, вуркан, вуркаган	— злодій.
Фраєр	— робітник.
Фурса	— гроші.
Хапок	— крадіжка.
Хвабрий	— хоробрий.
Хлюст	— умілий, спритний.
Цибуля	— годинник.
Цопнуть	— влучити.
Чека	— кепка.
Чердачок	— кешенька при боці.
Чикать	— писати.
Чірі	— 25 карб.
Чухай	— тікай.
Шамовка, шамать	— їжа, їсти.
Шатія	— товариство.
Шест	— кидай курити.
Шкари	— штани.
Шляпа	— невмілий.
Шухер	— хтось іде.

Це тільки частина слів, переданих мені від трудшкільників і профшкільників. Багато слів, одержаних із поодиноких джерел, не перевірених, що не мають виразного тлумачення в носіїв, я не подаю тут. Але й ця частка лексикону, безперечно, має дотик до вулиці (в негативному розумінні), базару та сумнівної нічліжки. Як то видно — найбільше слів синонімічних до розумінь такого характеру, як то: битись, красти, боротись, хитрити, лаятись та інших низької якости.

Коли в мові вбачати могутнього чинника, що формує психічне життя, а з другої сторони — джерело до вислову його й соціяльного єднання, — то нашій школі й свідомому радянському громадянству, а особливо новому письменству треба неодмінно підсилити увагу до культури нашої мови.

З КРАЄЗНАВЧОГО ЖИТТЯ

Коростенщина.

Малинська філія Коростенського Наукового Т-ва (заснована з ініціятиви викладовців Педтехнікуму) об'єднує навколо себе всіх учителів з семирічок та агропрофшколи. Також втягується до краєзнавчої роботи студентство і деякі готують розвідки про місцеві кустарні промисли.

Гірше стоїть справа з втягненням до краєзнавчої роботи лікарів та інженерів. Гадаємо, що Наукове Т-во зуміє надалі зворушити громадську думку, виведе її з теперішньої байдужости.

Філія має дві секції: Педагогічну та Соціяльно-економічну. Педагогічна секція виділила з себе біологічну підсекцію, яка випустила одне число свого бюлетеня.

Плян роботи Педагогічної секції накреслено такий:

1. Розвиток освіти на Коростенщині, зокрема Малин.
2. Досягнення нашої радянської школи на Коростенщині за 10 років (шкільна мережа, охоплення школою дітей, вчительські кадри, методичні досягнення).
3. Народня педагогіка в умовах Полісся (засоби виховання серед окремих національностей в залежності від соцекономічного стану, стан позашкільного виховання).
4. Екскурсійний довідник Малина та його околиць.
5. Антропометричні виміри та соцекономічні умови життя нашого школяра на Коростенщині.
6. Історія ліквідації неписьменности.

Соціяльно економічну секцію організовано переважно з місцевих суспільствознавців та юристів. Секція намітила тему: „Історія Народнього суду на Коростенщині".

Криворіжжя.

Сумну картину являє собою краєзнавче життя округи. Не зважаючи на те, що справа вивчення місцевого краю, особливо такого виключного, як Криворіжжя, має величезне значіння—краєзнавчої роботи немає. В минулому році в кущі з учнями Ерастівської 7-мирічної школи було організовано райбюро краєзнавства, яке повело широку агітацію за вивчення місцевого краю серед широких кол суспільства і серед шкіл. Як наслідок цього було засновано до 30 гуртків. Через короткий час райбюро за відсутністю керівника припинило свою роботу. (Керівника райбюро було переведено до іншого місця) і краєзнавча робота загинула.

Зараз на всю округу тільки в Кривому Розі маємо краєзнавчу організацію, робота якої тільки починає розгортатись.

Не можна обійти увагою й те жахливе становище, в якому перебувають пам'ятки матеріяльної культури. Могили розорюються Речі, що їх часто знаходять селяни, знищуються, а Окрвик не звертає ніякої уваги.

П.

Лубенщина.

Хорольський Гурток Краєзнавства. За час трьохрічного існування гурткові доводилося переживати і розвиток і підупадання в роботі. розчарування деяких товаришів, що тягло за собою вибуття їх із гуртка, але члени-фундатори не дали загинути гурткові, а навпаки, хоч поволі, а все ж він росте, міцніє, набуває авторитетности серед суспільства Хорольщини і зміцнює зв'язки з науковими установами Києва, Харкова та Ленінграду.

На І/І 1927 р. гурток мав 46 членів гуртка. З них 34 повноправних, решта 12—кандидатів. На 1/ІІ 1929 р. стало 47 повноправних членів вступило 13, а вибуло за відчитний період 12. Більшість вибуло за виїздом, але вибули й ті, що лише рахувались членами гуртка, а зв'язку з ним не тримали.

Крім членів, гурток має 7 кореспондентів по району та 2 по місту.

Роботою гуртка керує правління в складі 5 осіб. Засідань за відчитний час відбулось 13. Засідання відбувались при повному складі членів правління за участю 3—4 членів гуртка Всіх питань розглянуто 63. Крім зборів правління, відбулось 3 поширених зборів активу.

Гурток розподіляється на 3 секції: 1) Природничо-географічну, 2) Археологічно етнографічну, 3) Астрономічну. Кожною секцією керує президія в складі 3 осіб. Секції працюють за пляном та календарем. Загальні збори секцій відвідувало 75%. На цих зборах заслухали доповіді на теми: Зимові екскурсії в ліс, Зимівля тварин та рослин, Ліси Хорольщини, Характеристика зими 1927/28 р. На кожних зборах оголошувались новини науки та давались відчити про поточну роботу. Затверджувались пляни робот, виділялись комісії для вивчення фльори та фавни; зроблено 2 екскурсії та 2 виїзди по району. Для переведення практичної роботи секція поділилась на групи: 1) гідрологічну, 2) фенологічну, 3) група по набивці опудал, 4) група с.-г. спостережень, 5) група по збиранню колекцій: а) риб, в) древесних пород, с) народніх приміт.

Фенологічна група надіслала до Укрмету 9 карток про 90 явищ. Сільсько-господарська група надіслала 21 повідомлення до Ц. Б. К. Групою по набивці опудал зроблено 3 опудала. Гідрологічна секція вела спостереження над місцевою криницею та колодязями, виміряючи щомісяця кількість води в колодязях, а також переводила спостереження над грозами. До Ц. Б. К. надіслано 7 місячних сводок про грозу Гуртком по збиранню колекцій древесних порід зібрано колекції кущів та дерев.

Археологічно-етнографічна секція має 22 члени. З них 4 учителя, 6 учнів профшколи, 6 селян і інших 6. Загальних зборів секцій відбулося 10 та 3 засідання президії секції. Загальні збори відвідує пересічно 65% (малий % відвідувань пояснюється тим, що 6 членів живе на районі).

Заслухані доповіді на теми: „Палеолітична доба", „Середня доба палеоліту", „Мамут", „Як розкопувати кургани", „Задачі й методи роботи по етнографії", „Вертеп на Хорольщині", „Досягнення в царині етнографі після Жовтня". На кожних зборах оголошувались новини науки з царини археологі та етнографії.

Для досліження різних етнографічних та археологічних пам'яток зроблено 6 близьких та дальніх екскурсій. Секцією зібрано матеріял народнього календаря за травень, червень, липень та серпень Копії на 16 аркушах надіслано до У. А. Н. Записані легенди: 4 про голод, 3 про завмирання людини, 2 про те, що роблять на тім світі, про лису паляницю, про небо, про бджіл, перезву. Копії легенд надсилались до У. А. Н. Записано також текст „Вертепу" на Хорольщині й надіслано до У. А. Н. На завдання Полтавського державного музею записано до 100 соромицьких пісень, вичені цехи на Хорольщині і надіслано до Полтавського Держмузею.

Зібрано матеріял (але не оброблено) про родини та христини, про народні ліки та життепис худ. Черниш. Знайдено археологічні пам'ятки: кістки, бивні та зуб мамута в м. Хоролі та в Бригадирівці, а також знайдено дуже давній посуд (приблизно 5—6 в.) кам'яну сокиру.

Про знахідки повідомлено У. А. Н.

Астрономічна секція має 16 членів лише учнів профшколи. Загальних зборів секції відбулось 8. Відвідувало пересічно 85%. На засіданнях заслухано 6 доповідів на теми: „Астрономія в старі часи", „Телескоп", „Галілей", „Сонце", „Сонячна система", „Місяць". Кожного разу інформувалось про новини науки з царини астрономії. В розпорядженні астрономічної секції була обсерваторія при профшколі, на якій переводились спостереження над сонцем велась статистика сонячних плям. Сонячні плями змальовувались і відзначався координат їх. Спостереження за березень, квітень та травень надіслано до Р. О. Л. М.

Щодо загальної характеристики роботи гуртка треба відзначити, що в роботі секцій були деякі недоліки: 1) пляни роботи не цілком виконано (мало зроблено екскурсій та виїздів, не розроблено деякі намічені теми), 2) мало було звернуто уваги на практичну роботу, особливо в астрономічній секції і т. ін. До багатьох із недоліків спричинилось перевантаження членів гуртка своєю безпосередньою роботою.

За дослідницьку і наукову роботу гурток одержував від наукових установ бюлетені, платню, відповідну літературу та подяки. Етнографічна комісія при ВУАН після одержання від нас матеріялів про „Вертеп на Хорольщині" закликала нас працювати не як кореспондентів, а як наукову оргнізацію для спільної праці в етнографічній галузі. Для переведення дослідницької роботи гурток одержав допомогу від Хорольського РВК (підводи, частково свій апарат і т. ін.). До зауважень гуртка РВК ставиться серйозно. Коли гурток звернувся з листом про те, щоб не мочили в р. Хоролі конопель та не лови-

ли хижацькими засобами риби, то було зроблено відповідне розпорядження по с. р. Звернуто було увагу РВК на місцеву криницю, яка перебувала в брудному стані і погрожувала закриття джерела. РВК про це зробув відповідне розпорядження і дав можливість населенню брати з неї воду.

Що торкається копалин, на які гурток звернув увагу, то РВК, не маючи власних засобів, звернувся до ОВК, який навесні гадає приступити до дослідження їх.

Для знайомства з програмами та методичною літературою з краєнавства, гурток передплачував журнали: „Краєнавство“, „Мироведение“, „Вісник природознавства“, а також поповнювалась бібліотечка з краєнавства, в якій на 1/II рахується 73 книжки (торік було 32). Книжки придбані за власні кошти гуртка і надіслані Центр. Наук. Устан. Бібліотекою керує один з членів гуртка. За відчитний період користувалось 17 осіб, книжок видано 119.

Прибуток гуртка складається з:

членськ. внесків поступ.	26 крб.	10 к.
від Укрмету.	9 „	— „
відсотки від ощадкаси .	1 „	99 „
залишил. з минул. року.	26 „	17 „
Разом. . .	63 крб.	26 к.
Видаток за рік був . .	58 „	32 „

І. Гриненко.

Три місяці тому в Хоролі при центральнім піонерськім клюбі зорганізувався гурток юннатів. Спочатку в ньому було 5 осіб, праця йшла мляво. Зараз же роботу поширили: членів гуртка є вже 30, поділених на дві секції — ботанічну та зоологічну.

Керує гуртком краєнавчий гурток при музеї. Ботанічна секція влаштувала гербарій, вивчає життя риб, стежить за перетворенням пуголовок в жаби тощо. Велику працю ми проробили в справі боротьби з шкідниками. Особливу увагу загострили на луковому метеликові, а саме: вивчали його життя, розвиток, засоби боротьби з ним та провадили саму боротьбу з ним силами всього гуртка. Знищували метелика 2 та 3 покоління таким способом: удень за допомогою малясу, а вночі — факелами та вогнищами. Наслідки були гарні — ми знищили велику кількість метеликів, особливо на плантаціях комборбезу та на полях земгромади. Засоби боротьби із шкідниками ми популяризували серед населення, ставлячи доповіді на зборах КНС та бідноти.

Восени гадаємо утворити метеорологічну секцію.

Гурток юннатів.

Мелітопільщина.

З 1/VIII бюро краєнавчого т-ва, що працювало на селі Новій Олександровці, переведено до Окрміста. Окрустанови вирішили скористуватися з досвіду попередньої роботи бюра, а тому й вжили належних заходів, щоб усебічно сприяти роботам останнього. В с. Н. Олександрівці залишився тільки осередок з 4 осіб, які працюють за керуванням округового бюра.

На сьогоднішній день т-во налічує в своюму складі 6 краєнавчих осередків по окрузі: Лісовій, Мелітопільській, Шавкайській, Н. Олександрівській, Вознесенській та Генічеський.

На пропозицію Українського Комітету Краєнавства та Інституту Географії та Картографії взяти участь у суцільнім обстеженні округи наше Товариство охоче відгукнулося й зверталося за практичними вказівками до Інституту Географії, але досі ніякої відповіді від нього не одержало, але завжди наше т-во радо візьме участь в усіх дослідчих роботах, що переводи.имуться на терені нашої округи. На жаль, дослідники не часто до нас звертаються, а іноді виявляють і зовсім дивне негативне ставлення, як то було з проф. Дложевським минулого літа, про що ми вже інформували комітет.

А. К. — К.

Відповідальний редактор М. Криворотченко

Укрліт № 71|жб. Харків, Перша друк. Вид-ва „Пролетарий“. Зам. № 648. Тир. 1.000.